

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ ANABİLİM DALI**

**ULUSLAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ HAREKET
VE PARTİLERİN ROLÜ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ
(1905-1920)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Sümeyye Fatma ULUDOĞAN**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Marziye MAMMADLI**

**Karabük
TEMMUZ/2019**

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ PROGRAMI**

**ULUSLAŞMA SÜRECİNİNDE SİYASİ HAREKET
VE PARTİLERİN ROLÜ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ
(1905-1920)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Sümeyye Fatma ULUDOĞAN**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Marziye MAMMADLI**

**Karabük
TEMMUZ / 2019**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ.....	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	12
GİRİŞ	13
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
1.ULUSLAŞMA VE ULUS DEVLET İNŞASININ TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ15	
1.1.Vestfalya Düzeni	15
1.1.1.Fransız İhtilali.....	18
1.1.2. Birinci Dünya Savaşı ve Milletler Cemiyeti	19
1.1.3. İkinci Dünya Savaşı, Birleşmiş Milletler ve Soğuk Savaş.....	21
1.1.4. Soğuk Savaş Sonrası Ulus Devlet Kavramı.....	21
1.2. Ulusun Tanımı	23
1.2.1. Uluslaşma Süreci	24
1.3. Devlet Kavramı.....	25
1.3.1. Ulus Devlet	27
1.3.2. Ulus Devletin Yapısı	32
1.4. Ulus Devletin Temel Unsurları.....	33
1.4.1. Devlet	33
1.4.2. Milli Egemenlik.....	34

1.4.3. Milli Kimlik.....	36
1.5. Ulus Devlet ve Siyasal Geçerliliği.....	37
1.6. Ulus Devletin Temel Özellikleri	39
1.7. Ulusçuluk ve Ulus Devlet	41
2.İKİNCİ BÖLÜM.....	46
2.AZERBAJCAN'DA ULUSLAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ HAREKETLER VE PARTİLERİN ROLÜ	46
2.1. 1905- 1917 İhtilalleri.....	46
2.2. Rusya Müslümanları Kongreleri	52
2.3. Azerbaycan'da Siyasi Hareketler ve Partiler	62
2.3.1. Sosyalist Hareketler ve Himmet Partisi	63
2.3.2. Difai Partisi	64
2.3.3. Müsavat Partisi.....	65
2.4. İdeolojiler ve Milli Partiler	70
2.5. 1917 Bolşevik İhtilali Sonrası Azerbaycan'da Siyasi Durum.....	72
2.5.1. Transkafkasya Yönetim Meselesi	74
2.5.2. Mart Katliamı	76
2.5.3. Kültürel Muhtariyet Meselesi	78
2.5.4. Siyasi Muhtariyet Meselesi	79
2.6. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Kurulmasında Müsavat Partisi'nin Rolü	84
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	96
ÖZGEÇMİŞ	106

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Sümeyye Fatma ULUDOĞAN'a ait "Azerbaycan'ın Ulus İnşa Sürecinde Müsavat Partisi'nin Rolü (20. yy. Başları)" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Uluslararası Politik Ekonomi Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Doç. Dr. Ali ASKER	
Danışman Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Marziye MAMMADLI	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN	

Tez Sınavı Tarihi: 16 Temmuz 2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Sümeyye Fatma ULUDOĞAN

İmza

:

ÖNSÖZ

Uluslaşma Sürecinde Siyasi Hareket ve Partilerin Rolü: Azerbaycan Örneği (1905-1920) isimli tezi yapmakta ki amacım, Azerbaycan'ın ulus olma ve bağımsızlığında önemli rol oynayan Müsavat Partisinin, diğer siyasi partilerin ve Mehmet Emin RESULZADE'nin faaliyetlerini, Müsavat Partisinin Azerbaycan milliyetçiliğine katkılarını ortaya koymaktır. Müsavat Partisi hakkında yeterli kaynağın bulunmaması nedeniyle söz konusu bu çalışmayı yaparak kaynak oluşturma ana amacım olmuştur.

Yüksek lisans tez çalışmamda güler yüz ve tecrübelerin benden esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Marziye MAMMADLI'ya, tez başlığı belirlemede bilgi ve görüşleriyle yardımcı olan Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Sayın Doç. Dr. Ali ASKER'e, aileme özellikle annem Gülsevin ULUDOĞAN ve Kardeşim Seyfeddin Cevdet ULUDOĞAN'a çok teşekkür ederim

ÖZ

Çalışmamızda ulus devlet kavramı, Azerbaycan bağımsızlık temellerinin atıldığı Çarlık Rusya'sının son dönemleri, günümüz bağımsız Azerbaycan devlet yapısına esin kaynağı olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Azerbaycan ulus inşa sürecinde Müsavat Partisinin rolü ve yılmadan yaptığı gayretler incelenmektedir.

Araştırmamızın birinci bölümünde ulus devlet kavramının ortaya çıkışı, tarihsel arka planı, Vestfalya düzeni, Fransız ihtilali, Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşan egemenlik hareketleri, soğuk savaş sonrası ulus devlet kavramı anlatılmıştır. Ayrıca ulus tanımı, uluslaşma süreci, ulus devletin yapısı, unsurları temel özellikleri, siyasal geçerliliği ve ulusçuluk ve ulus devlet ilişkisi açıklanmıştır. Ulus ile devletin birlikte düşünülmesi milliyetçiliğin çıkışını hızlandırdığı gözlenmiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde 20.yüzyılda başlarında Rusya'nın siyasi durumu,1905-1917 ihtilalleri ve sonrasında Azerbaycan'da meydana gelen siyasi olaylar ve kurulan siyasi partiler, Çarlık Rusya'da yaşanan olaylar nedeniyle Rusya Müslümanlarının bir araya gelmesi için toplanan Rusya Müslümanları Kongrelerine, Azerbaycan'da yaşanan siyasi hareketler kurulan siyasi partilere kısaca yer verilmiştir Azerbaycan'da ulus inşa süreci, bağımsızlık hükümet kurma bağlamında Müsavat partisinin kuruluşu anlatılmıştır. Dolayısıyla Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşlarının da çalışmaları incelenmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)'nin kuruluş sürecindeki Müsavat Partisi'nin rolü açıklanmıştır

Anahtar Kelimeler: Müsavat Partisi; Ulus Devlet; Azerbaycan; Milliyetçilik;

ABSTRACT

In our study, the concept of nation-state, there cent periods of tsarism Russia, where Azerbaijani independence foundations were launched, the Azerbaijani People's Republic (1918-1920), which inspired today's independent Azerbaijani state structure, and the Azerbaijan nation-building process. The role of the Müsavat party is being examined.

In the first part of our research, the emergence of the concept of the nation state, the historical background, Westphalia an the order, the French Revolution, the domination movements formed during the First World War, the concept of the nation state after the Cold War was described. In addition, the definition of the nation, the process of nationalism, the structure of the nation state, the fundamental characteristics of the elements, political validity and national and nation state relationship are explained. It was observed that the nation and the state together accelerated the emergence of nationalism.

In the second part of our research, the political situation of Russia in the early 20th century, the Russian-Japanese War 1905 Revolution, the 1917 Revolution, and the political events that occurred in Azerbaijan and the political parties established in Russia, what the Russian Muslims met because of the events in Tsarism, the political parties established in Azerbaijan, political movements in Azerbaijan and Congress of Russian Muslims are briefly explained.

Our research, the establishment of the Musavat party was described in the context of the nation-building process, independence government-building rhetorization. Therefore, the works of Mehmet Emin Rasulzade and his colleagues were examined. The difficulties and the establishment of the Musavat Party in Azerbaijan and abroad, the nationalist publications that were carried out during the establishment process of the Azerbaijan People's Republic (1918-1920), the Azerbaijani nationalism of the Musavat party and contribution of the new Musavat party are explained.

Keywords: The Musavat party; NationState; Azerbaijan Nationalism

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Uluslaşma Sürecinde Siyasi Hareket ve Partilerin Rolü: Azerbaycan Örneği (1905-1920)
Tezin Yazarı	Sümeyye Fatma ULUDOĞAN
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Marziye MAMMADLI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	16.7.2019
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ SBE / KARABÜK
Tezin Sayfa Sayısı	108
Anahtar Kelimeler	Müsavat Partisi, Ulus Devlet, Azerbaycan, Milliyetçilik

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Politics in the Nationalization Process Movement and the Role of the Parties: The Case of Azerbaijan (1905-1920)
Author of the Thesis	Sümeyye Fatma ULUDOĞAN
Advisor of the Thesis	Dr. Öğr Üyesi Marziye MAMMADLI
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	16.7.2019
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	KBÜ SBE / KARABÜK
Total Page Number	108
Keywords	The Musavat party; Nation State; Azerbaijan Nationalism

KISALTMALAR

AHC: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

B.: Baskı

Bakkom: Bakü Komitesi

BM: Birleşmiş Milletler

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

İKOO: Halk Örgütleri Yürütme Komitesi

MC: Millet Cemiyeti

Ozakom: Kafkas Ötesi Özel Komitesi

RSDİP: Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

SR: Sosyalist İhtilalci

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Yay.: Yayınları

Zavakom: Güney Kafkasya Komiserliği

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tezimizde Azerbaycan'ın uluslaşma sürecinde siyasi hareket ve partilerin rolü konu edinilmiştir. Bu bağlamda ulus devlet kavramının tarihi arka planı ve Azerbaycan'daki uluslaşma süreci anlatılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı; Siyasi hareket ve partilerin Azerbaycan ulus inşa sürecine etkisinin araştırılmasıdır. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinde Mehmet Emin Resulzade ve Müsavat Partisinin etkisi yadsınamaz. Azerbaycan'ın günümüz bağımsızlığının temeli olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu da araştırılmış olup, Müsavat Partisi'nin Azerbaycan milliyetçiliğine katkısı incelenmiştir.

Türkiye'de Müsavat Partisi hakkında yapılan çalışmaların az olması nedeniyle, ilerde yapılacak olan çalışmalara kaynak olma özelliğini sağlama açısından önemlidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezin hazırlık aşamasında Azerbaycan'daki siyasi partiler, Mehmet Emin Resulzade hakkındaki dergiler, makaleler, kitaplar, tezler ve elektronik kaynaklar taranarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın temel çerçevesi Mehmet Emin Resulzade'nin Azerbaycan Cumhuriyeti, (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti) ve Jurgen Habermas'ın "Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti" eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Nadir Devlet'in "Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi", Hüseyin Baykara'nın "Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi" adlı eserlerinden faydalanılarak Azerbaycan bağımsızlık mücadelesi hakkında bilgi verilmiştir.

Nesiman Yagublu eserlerinde "Azerbaycan Milliyetçiliğini" ön planda tuttuğu gözlenmiştir. Mirze Bala Mehmetzade "Milli Azerbaycan Hareketi" eserinde Müsavat Parti hakkında önemli bilgilere yer vermiştir. Necip Hablemitoğlu "Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri" eserinde Rusya Müslümanlarının yaptığı kongreleri hakkında kapsamlı bilgiye ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

Ulus devlet kavramının Avrupa’da ortaya çıkışı zamanla dünya çapında milletleşme bilincini oluşturduğu, arlık Rusya’nın son döneminde ki yaşanan olaylar, Azerbaycan’da Türk milliyetçiliğini kuvvetlendirerek birlik olma düşüncesine neden olduğu, bağımsız bir yönetim kurma amaçlandığı, Müsavat Partisi’nin Azerbaycan’da bağımsızlık mücadelesinde oldukça önemli bir payı olduğu iddia edilir

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışma kapsamı ve sınırlılığı, Rusya içerisinde “Müslüman topluluklar” diye adlandırılan Türklerin, ulus bilincine ulaőması, sınırları belli bağımsız Azerbaycan’a kavuőulması hem Türkçülüğün hem milliyetçiliğin insanlara ulaőılarak milli kimliğin oluşturulması için yapılan gayretler, Müsavat partisinin ve Mehmet Emin Resulzade’nin rolü hakkındaki kaynak yetersizliği karşılaşan sorunlardır.

GİRİŞ

19. yy. 'da Çarlık Rus yönetiminin Güney Kafkasya'yı işgaliyle, Azerbaycan siyasal, ekonomik, olarak hızla bir gelişim evresine girmiştir. Hanlıklar nedeniyle oluşan federatif yapı yıkılmış, Ceditçilik Hareketi'nin etkisiyle eğitim alanında modernleşmeye gidilerek, Bakü petrol sanayinin kurulması, ekonomiye dayalı bir toplum kurulmuştur. 1917 'ye değin Çarlık Rusya idaresindeki Azerbaycan, etnik kökenli anlaşmazlıkların ve bağımsızlık hareketlerinin olduğu çoğu sömürge ülkeler gibi milliyetçilik akımlarının etkili olduğu bir ülke olmuştur. Ancak Azerbaycan'da Türk ulusalcılığının ortaya çıkışı ve tarihi gelişmesi farklı bir özelliktedir.

Azerbaycan'da siyasi partilerin çıkması 19.yy'ın sonu 20.yy'ın başlarına olmuştur. Azerbaycan'ın Rus işgali uğramasından sonra Batı'da yayılmış olan terakkiperver fikirler, Rus yönetimi ile hızlı bir şekilde yayılmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan geneline yayılmaya başlayan bu görüş, Azerbaycan siyasi düşünce yapısının gelişmesinde etkili olmuştur. Zamanla Azerbaycanlı aydınlar terakkiperver düşünceyi makul hale getirmek için siyasi partilerin kurulması fikrini öne sürmüşlerdir.

20. yy.'da Rusya siyasetinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Dünya Savaşı mücadele eden Çarlık Rusya'sında, 1917'de ard ardına iki ihtilal meydana gelmiştir. İlk ihtilal, 1917 yılının Şubat ayında Çarlık yönetimini yıkarak tek kişi yönetiminden demokratik yönetim anlayışına döndüren bir ihtilaldir. Rusya içindeki yaşayan Müslüman topluluklar bağımsızlıklarını elde etmek için Çarlık idaresi altında siyasal hareketlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Rusya Müslümanları toplanarak kurultaylar yapmışlardır. Aynı zamanda Rusya'da düzenlenen Duma seçimlerinde tüm Rusya Müslümanlarını temsil etmek adına temsilciler seçilmiştir 1917 yılının Ekim ayında meydana gelen ikinci ihtilal ise Bolşevik Partisinin iktidar olmasına, Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

Azerbaycan'da var olan milliyetçilik akımlar, Avrupa'da ortaya çıkan ulus-devletten etkilenip ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik akımı Azerbaycan aydınlarında giderek yayılmıştır. Çarlık Rusya'nın baskın ve müstemlekeci tavırları Azerbaycan'da ulus inşasında etkili olmuştur. Azerbaycan Türkçülüğü için 1917 senesi, tarihi bir dönüm aşaması olmuştur. Bu döneme bakıldığında, milliyetçilik fikri değişerek özünü

bulmuştur. Çarlık Rusya idaresindeki Azerbaycanlılar, dinsel ve etnik kökenli bir kimlik yerine çağdaş bir millet yapısına değişim göstererek gelişmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmada, birinci bölümde: Uluslaşma ve ulus devlet inşasının tarihi gelişim süreci kapsamında ulus devlet kavramının tanımı, Vestfalya düzeni, ulus devletin yapısı özellikleri, unsurları ve siyasal geçerliliği anlatılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde: Azerbaycan'da uluslaşma sürecinde meydana gelen siyasi ve sosyalist hareketler, kurulan siyasi partiler, Çarlık Rus yönetiminin, Rus-Japon Savaşı yenilgisi nedeniyle idaresinin zayıflaması, Rusya Müslümanların bir Türk birliği kurma ve bağımsız yönetim kurmak amacıyla düzenledikleri kurultaylar hakkında bilgi verilmektedir. Yine bu bölümde 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Azerbaycan'daki siyasi durumu irdelenmektedir. Azerbaycan'ın günümüz bağımsızlığının temelini oluşturan 1918-1920 tarihleri arasında kurulmuş olan Azerbaycan Halk (Demokratik) Cumhuriyeti'nin kurulmasında Müsavat Partisi'nin rolü anlatılmaktadır.

Son olarak sonuç kısmında, genel değerlendirmeler yer almaktadır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.ULUSLAŞMA VE ULUS DEVLET İNŞASININ

TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

Tezin bu bölümünde ulus devlet, ulus, uluslaşma süreci, ulus devletin unsurları, özellikleri, siyasal geçerliliği açıklanacaktır. Ulus devlet tanımı hakkında birçok düşünürün görüşüne yer verilecektir. Konunun daha iyi anlaşılması için ilk olarak ulus devletin tarihi süreci hakkında bilgi vermek daha faydalı olacaktır.

1.1.Vestfalya Düzeni

Ulus devletin tarihsel arka planında ilk akla gelen Avrupa'dır. Fransa'da soyluların feodal özgürlüğünü ortadan kaldırmak amacıyla 14.Louis, bu konudaki çabaları desteklemiştir. Bu çabalarda başı çeken Kardinal Richelieu'ni destekleyerek feodaliteye büyük darbe vurmuştur. Böylelikle Fransa; güçlü ve mutlakiyetçi ulus devletin öncüsü olmuştur (Yakupoğlu, 2018, s. 15).Otuz Yıl Savaşları sürecinde ulus bilincinin sağlamaştırılmasına dair ilk adımlar atılırken, Birinci Dünya Savaşı'nda bireysel anlamda milliyetçi bir ulus bilinci, İkinci Dünya Savaşı'nda ise toplumsal olarak bilhassa Almanya ve İtalya'da gözlemlenen güçlü ulus devlet anlayışları dikkat çekmiştir. Her üç dönemde de ulus devlet kavramı tam olarak eksikleri giderilmeden ana siyasal ve ideolojik fikir olarak kabul edilmiştir. Ancak bu dönemlerin hiçbiri ulus devletin net bir kavram olarak tanımlanması konusunda etkili olmamış hatta Birinci ve İkinci Dünya Savaşı milliyetçilik tutkunluğu temelinde ulus devletin varlığına zarar vermiştir.

Avrupa'da ulus devlet kavramının ortaya çıkışının atılan ilk aşaması Vestfalya Antlaşması olduğunu söylenebilir. Bu antlaşma öncesi ile sonrasında yaşanan olaylar, bir bakıma, Avrupa'nın bugününe şekil vermiştir. Vestfalya Barışı(1648) ile güç dengesine dayalı uluslararası sistemin temelleri atılmıştır. Bu antlaşma, Avrupa açısından her anlamda milat olarak kabul edilebilir; zira antlaşma sadece politik sonuçlar doğurmamış, antlaşmanın imzalanmasından önceki süreçte gelişen Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) hem politik hem sosyal hem de dini olguların gidişatına ve yönetimine önemli ölçüde yön vermiştir. Özellikle antlaşma içerisinde Vatikan'ın o dönem her yerde etkin olan gücünün ortadan kaldırılması ve antlaşma ile Protestanlığın Katolik Avrupa toprakları üzerindeki yükselişi sistemi derinden sarsmıştır (Sander, 1998, s. 73-74).

Vestfalya Antlaşması'nın ortaya çıkardığı en önemli olgu ise “Modern Devlet” düşüncesidir. Modern devletin temel özelliği, çağdaşlığıdır. Yani modern devlet, günün şartlarına ayak uyduran bir olgudur. Vestfalya Antlaşması'nın yarattığı, modern devlet olgusunun siyasal ortamı içerisinde ulus, devlet ve bu uluslar ile devletlerin birbirlerinin etki alanlarına müdahale etmeden birbirlerinin sınırlarını ve haklarını tanımaları zorunlu kılınmıştır; bir başka deyişle ülkeler arasında modern bir siyasal sistem oluşturulması söz konusu olmuştur (Akıncı, 2012, s. 64). Vestfalya düzeni ile ulus-devletin tanımlanması için “toprak” ve “sınır” kavramları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ulus-devletin fiziki, düşünsel ve zihinsel sınırlılıkları belirlenmiştir (Şener, 2014, s. 60).

Vestfalya Antlaşması, hükümdarlara sadece kendi çıkarlarını hesaplayarak icraatta bulunmak hakkını vermiştir. Bu yeni sistemle yöneticiler yönettikleri devlette tam bir yetki sahibi olmuş ve istedikleri gibi devletlerini şekillendirme imkânını elde etmişlerdir (Şahin, 2007, s. 45).

Vestfalya Anlaşması ile modern anlamda bağımsız ulus devletler kurulmuş ve özellikle siyasi ve ekonomik ilişkiler başlamıştır (Uğrasız, 2009, s. 139). Ulus-devlet kurulması sürecinin başlangıç yeri Avrupa olduğu bilinmektedir. Batı Avrupa'daki bu süreci iki şekilde örnek vermek mümkündür. Birincisi, kendiliğinden meydana gelen ulus şeklidir. İkincisi, sanayinin erken gelişmesiyle aynı dil, aynı tarih, aynı kültür, sloganları çevresinde birleşmeye giden ulus birimine işaret etmiştir. Bu bütünleşme aynı zamanda Fransız İhtilali'nin fikir ihracı Batı'nın tehditlerine karşı alınan önlem ve savunmak için ortaya çıkan bir ulus biçimidir (Anderson, 1995, s. 41).

Bu bağlamda, bir toplumun, ulus şeklini oluşturabilmesi için veya sosyal bir oluşumun kendine ulus diyebilmesi, ancak doğuşundan ölümüne kadar bir *homonationalist* kurulabilmesi ile mümkündür. Watson'a göre ulus oluşturma şu şekildedir: “*Bir ulusa ait olanlar, ortak bir yakınlık duygusuyla, ortak bir kültür ve ulus bilinçle kendilerini birbirlerine bağladıklarına inananlardır.*” ona göre topluluklara ait olan insanların birçoğu kendilerini ortak bir duyguyla ulus olarak kabul ediyorsa o zaman var olurlar (Watson, 1977, s. 5).

Vestfalya antlaşması ile gelen yeni sistem içinde artık devletler, hukuk çerçevesinde diğer devletlerle eşit bir konumda oldukları söylenebilir (Bulut, 2003, s. 5)

Siyasi açıdan da güçlü birer aktör haline gelmişlerdir. Ulus-devlet ve egemenlik doğrultusunda giden yolun yanı sıra toprak ve otorite gibi yeni ortaya çıkan kavramlarda eski ve klasik kavramların yerine geçerek döneme damgasını vurmuştur (Rızazade, 2012, s. 21-22). Bununla birlikte otorite ve sınır arasında bir ilişkinin ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü otoritenin belirli bir toprak bütünlüğü üzerinde hukuken hüküm edebilir ve ulusal egemenlik alanından varlığını sürdürebilir güçlü ve siyasi aktör olarak görülmesidir. Otorite, toprak ve sınır arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğunu Vestfalya antlaşmasında (1648) açık ve net bir biçimde belirgindir.(Bulut, 2011, s. 8). Avrupa’da Rönesans ve reformlardan önce, eski Yunan veya eski Roma’da millet vasfını kazanış topluluklara rastlanmıyordu. Ortaçağ’ da daha çok din birliği ve dini inanç ile birbirine bağlı topluluklar vardı. (Eroğlu, 1992, s. 6).

Otuz Yıl Savaşları’ndan sonra 1648 yılında imzalanan Vestfalya Anlaşması ile Avrupa’daki siyasal yapılanma büyük değişikliğe uğramış, Avrupa milletlerarası düzenin siyasi birimi haline gelmiştir (Habermas, 2002, s. 9).

Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, Vestfalya Anlaşmasının sonucu olarak egemenliği etkileyen otorite ve sınır faktörlerini şu şekilde anlatmaktadır(Komşu, 2008, s. 7-8):

1. Devlet ve Sınırlar: Vestfalya anlaşması ile mevcut otorite ve sınırlar kesinleşti. Sırların kesin belirginleştiği, devletin yaptırım gücünün sınırları olarak belirlenmiştir. Bu sayede küresel hukukun faaliyetleri ile ulusal hukukun işleyişi arasında benzerlikler tanımlanmıştır.

Sınırların, ulusal egemenlik ve otorite kullanımı arasında kurulan ilişkide kesin çizgi olarak görülür. Tarihte imparatorluk dönemlerinde örneğin Roma İmparatorluğu’nda da benzeyen yasal standartlar vardı. Tarihte toprak ve sınır arasında belirgin kesin çizgiler ve bu çizgilere bağlı egemenlik alanı kesin hatlarla belirlenmemişti. Sınır ile bağımsızlık arasında bağlantı kurulması Vestfalya Anlaşması’yla birlikte ulus devlet ile egemenlik ilişkisi en net biçimde ortaya konulmuştur.

2. Uluslararası Tanınma: Avrupa’da önceki dönemlerde ülkeler birbirini ve diğer ülkeleri muadili, eşiti görmezken, Vestfalya anlaşmasından sonra karşılıklı olarak birbirini tanıma gereği ortaya çıkmıştır. Bu günkü anladığımız anlamda Ulusal egemenlik kavramının ana unsurları oluşmaya başlamıştır.

17. yüzyılda belirlenen bu yeni devlet biçiminin en önemli özelliği belli bir teritoryum üzerinde egemenlik iddia etmesiydi. Bu yeni devlet anlayışı idari yeteneği ve kapasitesi bakımından eski imparatorluklar ve site devletleri gibi siyasi modellere göre daha fazla üstünlüğe sahipti. Modern devlet, işlevi itibarıyla bir yürütme devleti olarak uzmanlaşmış ve bu hali ile hukuki bir kurumsallığa erişmiş olan pazar ekonomisinde ayrılmış, ayrıca vergi devleti olarak kapitalist ekonomiyle bütünleşmiştir(Habermas, 2002, s. 9).

1.1.1.Fransız İhtilali

Avrupa'nın ulus devlet kavramı benimsenmesi amacıyla ikinci adım ise Fransız İhtilali sayesinde gerçekleşmiştir. Fransız ihtilâli, Fransa toprakları temelinde kendisine bir yaşam alanı bulsa da Fransa'dan ihraç edilen ulusçu zihniyet bir anda küçük çaplı başka Fransız İhtilali benzeri devrimlerin yaşanmasının yolunu açmıştır. Bu devrimlerin çoğunluğu kanlı olmasına karşın, içerisinde büyük ölçüde sosyal faktörler barındırmış ve böylelikle de halkın kendi eli ile gerçekleştirdiği devrimler olmuşlardır. Monarşinin bireycilik anlayışı yıkılmış ve ulusun, toplum olarak çıkarlarının gözetildiği bir sisteme doğru adım atılmıştır(Ağaoğulları, 1989, s. 189).

Fransız İhtilali, çeşitli etnik yapıya sahip kişilerin veya milletlerin toplu yaşamasından ziyade kendilerine has devletleri olması gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Zamanla dünya genelinde güçlü tek erk yöntemlerinin yıkılması veya güç kaybetmesi neden olarak ulusçu bir domino etkisi yapmıştır. Fransa'daki bu ulus devlet sisteminin kurulmasına yönelik adım toplumsal bir ayaklanma olması vesilesi ile de mutlakiyet temelli yönetimlere sert ve ürkütücü bir mesaj vermiştir (Duman, 2008, s. 11).

Fransız devrimiyle birlikte modern devletlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Vestfalya Antlaşmasıyla gündeme gelen ulusal egemenlik kavramı, artık modern kavramı ile bütünleşerek modern devlet yapısını ortaya çıkartmıştır. Yani Fransız devrimden sonrasında da egemenlik kavramı temel unsur haline gelmiştir.

Devrim gerçekleşirken devletin meşruiyetini simgeleyen (ancienrégime) egemenlik hususunda hiçbir değişiklik getirilmemiştir. Fakat genel açıdan bakıldığında köklü ve önemli bir değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişiklik ise, egemenlik Monark'ın elinden alınmış ve ulusa verilmiştir. Devrimin önemli sonuçlarından birisi yukarıda da not edildiği gibi ulus-devlet ile modern devletin bütünleşmesi veya özdeşleşmesidir. Bu bağlamda egemenliği doğrudan ulusa aktarılması söz konusu olduğu belirtilebilir(Şaylan, 2003, s. 45).

Fransız ihtilaliyle birlikte egemenlik ulusal bir nitelik kazanmıştır. Yani devletin otoriter gücü ulusun varlığıyla birleştirilmiştir. Siyasal toplum bir anlamda tamamen ulusun rızası ve iradesine bağlanmıştır. Bir açıdan bakıldığında egemenlik kavramı tek kişiye bağlı olmaksızın, halkın çoğunluk gücüne dayanarak demokrasi sistemini kurumsallaştırılmıştır. İhtilalin ilk başlarında demokrasi ve ulusal egemenlik açısından bazı tartışmalar olmuştur. Çünkü halk ilk defa böyle bir kavram ve sistemle karşılaşmışlardır.

Ulusal egemenlik kavramı, özellikle egemenlik terimi Fransız Devrimi'nin sağladığı bir neticedir. Ama kavramın daha öncesinin de var olduğunu unutmamak gerekir. Fakat Fransız Devrimi ile kavram değiştirilmiş, ulus, demokrasi, otorite ve modern devlet kavramlarıyla özdeşleşerek küreselleşme sürecinde olan dünya sisteminde yeni bir pencere açılmıştır. Fransız devriminde yapılan toplumsal ve siyasal değişiklikler diğer devrimlerden ve düzenlemelerden farklıdır. Devrimde mutlakçılıktan, meşruiyete ve cumhuriyete geçiş yapılmıştır. Tocqueville'ye göre, Fransız devrimi, 1648 yılındaki İngiliz İhtilâli gibi toplumla ilgili değil, siyasi alanda bir inkılap özelliğindedir. Ona göre toplum bazında yapılan değişimler veya devrimler mal edinme, üretme ve dağıtma aşamalarını kapsar, oysa siyasal devrim eşitlik, özgürlük ve kardeşlik kavramları beraberinde getirmiştir.

Fransızlar, devrimde en çok ısrarla üzerinde durdukları konu dil birlikteliği olmuştur. Fransız vatandaşlığına ve/veya yurttaşlığına girebilmek için Fransızca dilini iyi bir şekilde konuşabilme koşullarından biri olarak kabul edilmiştir. Kuşkusuz ki, Fransız ulusu tamamen Fransızca dili üzerinde kurulmuş ve dil sembolü etrafında toplanmıştır(Durgun, 2000, s. 14). Sonuç itibariyle Vestfalya Antlaşması ile başlayan ulus-devlet kavramı Fransız ihtilali ile dünyada yayılmış, rolünü daha da önemli kılmış ve kendisiyle birlikte yeni kavramları da getirmiştir. Ayrıca kendisiyle getirdiği yeniliklerle dünya siyasetinde kalıcı ve etkileyici sonuçlar doğurmuş, özellikle dinsel imparatorluk ve orta çağ dönemleri de sona ermiştir.

1.1.2. Birinci Dünya Savaşı ve Milletler Cemiyeti

Ulus-Devletin oluşum süreci Birinci Dünya Savaşına geldiğinde, artık ülkeler kendi açılarından tamamen egemen bir şekilde hareket etmektedir. Dönemin başka bir özelliği ise, ulusçuluk ile enternasyonalizm arasında bir uyum sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, devletler ulusal egemenlik kavramını yeniden tanımlamış ve

uluslararası hukuk tarafından kişiselleştirilen ulusu, devlet içinde en önemli ve asıl birim haline getirmiştir (Erözden, 1997, s. 29).

Ulus-devlet ve ulusçuluk kavramlarını süreç olarak Carr, üç döneme ayırmaktadır; Birincisi, ulusun ve devletin başında olan hükümdarın somut bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu dönemin iki temel özelliği olduğu düşünülmüştür. İlki, Uluslararası Hukukun hükümdarların arasındaki kişisel bir ilişki haline gelmesi, ikinci olarak, sistemin soylular tarafından yönetilmesi ve kendi aralarında enternasyonalist düşüncenin hâkim olmasıdır(Erözden, 1997, s. 29).

İkinci dönem, Avrupa'da Napolyon'un açmış olduğu savaşlarla başlar, birinci dünya savaşına kadar devam eder(Rızazade, 2012, s. 29). Bu dönemde yukarıda da ifade edildiği gibi, ulusçuluk ile enternasyonalizm arasında bir bağ oluşacaktır yani denge tutturulacaktır. Ayrıca Uluslararası Hukuk tarafından kişiselleştiren ulus kavramına da yeni özellikler kazandırıp asıl birim haline getirilecektir. Fakat dönemin sonlarına doğru enternasyonalist düşünceden uzaklaşmış, bunun beraberinde ulusçuluğun kendisiyle getirdiği barışçıl yoldan sapmaya başlanmıştır(Erözden,1997).

Üçüncü yani sonuncu dönem ise, ulusçuluk harekâtının beraberinde getirdiği bazı olumsuz sonuçlardır ki bu sonuçlar birinci dünya savaşıyla başlamıştır(Rızazade,2012). Bu dönemde toplumlarında siyasi hayatın içine dâhil oldukları ve sistem içinde aktif olarak görevler aldıkları, ulus kavramı daha geniş bir şekilde tanımlanmış ve oldukça genişletilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı döneminde, MC'nin (Milletler Cemiyeti) kurulması önemli gelişmelerden biri olmuştur. Yukarıda da not edildiği üzere, dönem itibarıyla ulusal egemenliğini kazanan ve ulus-devlet kavramını taşıyan nice devletler ortaya çıkmıştır. Devletler artık kendi toprak ve ülke bütünlüğünü korumak amaçlı ülke sınırları içinde güvenliği sağlamış bulunmaktadır. Ayrıca iç ve dış politikalara sahip ve güçlü bir yönetimle yönetilmektedir.

MC, Birinci Dünya Savaşından sonra ayrımcılığı ve azınlığı korunma amaçlı ilk defa resmi bir şekilde üç terimi (ırk, dil ve din azınlıkları) ortaya çıkartmıştır(Oran,2004, s. 13).MC kurulduktan sonra, ulus-devlet sisteminin içindeki ulusal azınlık kavramıyla daha yakından ilgilenmiştir. Çünkü artık egemenliğini kazanan uluslar bir araya gelerek müstakil devletleri kurmuştur.

Bununla birlikte, devletin toprak bütünlüğü içerisinde yaşayan ve diğerlerine göre az sayıda bulunan halklara azınlık denilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ardından

yukarda ifade edildiği gibi, ırksal, dilsel ve dinsel azınlıklar sorunu hissedilmiş ve devletleri doğrudan ilgilendirmiştir. Sorun teşkil eden azınlık kavramı, MC tarafından gündem olmuş, sorunla ilgili bir çözüm bulmaya çalışılmış ve azınlık kavramının ne anlam ifade ettiğini tanımlamıştır.

1.1.3. İkinci Dünya Savaşı, Birleşmiş Milletler ve Soğuk Savaş

İkinci Dünya Savaşı döneminde, küreselleşmeyle birlikte ulus ve ulus devlet anlayışı eski dönemler gibi gelişerek devam etmiştir. Egemenlik kavramı, ulus-devlet oluşumunda en önemli unsur olmuştur. Araştırmacılara yani devlet teorisyenlerine göre, egemenlik kelimesi insanların vazgeçemeyecekleri ve asla devredemeyecekleri doğal haklardır. Fakat İkinci Dünya Savaşına geldiğinde egemenliğin ve hakların daha kurumsallaştığı görülmüştür(Brown, 2002, s. 38).Yani insanların doğuşundan beri ait oldukları hakların korunması için devletlerin sistemine ve gücüne gerek olduğu söylenebilir. Bu şekilde insanlar devletin yükümlülüğü altına girmiş ve sistemin bir parçası şeklinde hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Ulus-devlet kavramı, Vestfalya antlaşması ile başlayıp, Fransız devrimi ile geliştirip, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar devam etmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı ve sonrası döneme gelindiğinde yenedünya düzeni oluşmasıyla beraber ilişkiler yani devlet bazındaki ilişkilerde bir değişiklik getirilmiştir. Yenedünya düzenini kurarken, uluslararası bir sistemin ve ulus üstü (BM ve Avrupa Birliği vb.) bir düzenin ortaya çıktığı görülmüştür. Böylece ulusal bir sistemden ulus-üstü bir sisteme geçiş yapıldığını ifade etmek gerekmektedir. Çünkü bundan sonra özellikle de Soğuk Savaş Dönemi ve sonrasında ulusal sorunlar tek sınır içinde kalmayarak uluslararası düzeyde çözülmeye çalışılacaktır.

1.1.4. Soğuk Savaş Sonrası Ulus Devlet Kavramı

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından dünyadaki sistem ve güç dengelerinin tamamen değiştiği görülmüştür. Uluslararası sistemin değişmesi ve dünyadaki hem ekonomik hem siyasi ve hem de askeri alanlardaki kararlar iki blok tarafından şekil alması ve her iki tarafta kendi çıkarları doğrultusunda, bulunduğu çemberin genişlemesi için gösterdikleri çaba ve girişimlerin sonucunda bölgedeki yerel halkın milli şuurunu uyandırmış ve daha sonraları milliyetçilik ve yeni devlet kurma

arzusu içinde olmuşlardır.

Morton A. Kaplan'a göre uluslararası sistem "dış çevreden ayrılan ve kendi aralarında ilişki halinde bulunan değişkenler dizisidir"(Arı, 2004,s. 513-516).

Ayrıca Kaplan uluslararası sistemi altıya bölerek değerlendirmektedir.(Arı, 2004, s. 514-516).

- Birincisi "güç dengesi" yani sistemin içinde en az beş ülkenin bulunması gerekmektedir ve bu ülkelerin eşit olması şartıyla biri diğerinin üzerine hâkimiyet kuramayacağı gibi sistemin ulus-devlet yapısından meydana gelmektedir. Yani kısacası güçlerin birbirine yakın olmasıdır. Yeni bir ulus-devletin ortaya çıkması durumunda da bu sistem geçerlidir.
- İkincisi "gevşek iki kutuplu sistemdir". Bu sistem iki kutup veya blok tarafından kontrol edilerek tarafsız devletlerin de bulunduğu bir sistemdir. Dolayısıyla her devlet örgüt kurmaya serbest olup ve uluslararası örgütlerin faaliyetlerine katılarak üyelik yapabilmektedir.
- Üçüncüsü "sıkı iki kutuplu sistem", burada ise, bu sistemde iki güçlü devlet ötekilerini yönetmektedir. Bu bağlamda uluslararası örgütlerinde etkili olmadığı ve tarafsız bir devletinde bulunmadığı bir sistem şeklindedir.
- Dördüncü sistem ise, "evrensel sistemdir". Bu sistemde karşılıklı hukuk kurallarına bağlı federal bir model veya yapı öngörülmüştür.
- Beşinci sistemde "hiyerarşi sistemi" yer almaktadır. Bu sistem, tek bir devletin bulunduğu bir sistemdir.
- Altıncı ve son sistemde, "veto sistemidir. Bu sistem yapı itibarıyla devletler bir diğerini caydıracak kadar nükleer güce sahip olmalarıdır. Sistem genelde çok kutuplu bir görünümde dir(Arı,2004, s. 513).

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan sistemin içindeki değişiklikler ulus-devlet ve devletlerin içinde ortaya çıkan devletlerin tanımını oldukça zorlaştırmaktadır. Fakat Cooper "Ulus Devletlerin Çöküşü:21.yy'da Düzen ve Kaos" adlı kitabında konuyla ilgili bazı önemli noktaları kaleme almıştır. Cooper, Soğuk Savaş sonrası düzeni değerlendirirken devletleri; eski dünya, yeni dünya, post-modern şekillinde ayırmıştır. Ayrıca Cooper, 1648 yılında imzalanan Vestfalya Anlaşmasını ulus-devletler ile ve modern dönemin başlaması olarak görülmesi yenedünya düzenine geçildiğini devlet

sistemlerinde yeni sorunlar çıkardığını savunmaktadır.

SSCB'nin yıkılması, Soğuk Savaş ve daha sonra küreselleşme ile birlikte devletlerin tek başlarına hareket ettikleri ağırlıklarını hissettirdikleri görülmüştür. Bununla birlikte yeni ortaya çıkan yeni ulus devletler kendi adlarını yazdırmaya başlamış ve uluslararası arenada varlıklarını kabul ettirmişlerdir.

1.2. Ulusun Tanımı

Ulus, tanımlarında ağırlık verilen unsurlara göre farklılık arz eden çok boyutlu bir olgudur. Etnik özellikler bazında tanımlanan ulus tanımları, Fransa ulusalcılığının kabul edilmesi bölgesel ulus tanımlarına kadar geniş kapsamda bakılabilir. Ulus kavramının çıkışı Batı'daki toplumsal ve siyasal değişiklikler sonucunda olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa'daki feodal düzenin yıkılması ile son bulan, yeni siyasal, ekonomik ve sosyal ilişkiler bağlamında ulus var edilmesi için, insanların ülkü birliğine sahip olması, birleşmek gereği duyulmuştur. Merkezden yönetim esasına dayalı devletlerin kurulması, ekonomik bağımlılıklarının artması, ulus kavramının ortaya çıkışında önemli etkiye sahiptir(Tetik,2006, s. 32).

Günümüzde ulus sözcüğü Batı dillerinde kullanılan "nation" kelimesidir. Aynı kökenden gelen insan topluluklarıdır(Gözler,2006, s. 43). Değişik düşünürlerce ortak geçmiş, soy, dil, vatan, devlet, ülkü, kültür, ekonomik birlik gibi faktörler ulus için gerekli yapı taşları arasında sayılmaktadır. Ulus olunması için bilim adamlarından bir kısmı bunlardan sadece birinin olmasını kâfi görürken diğerleri birkaçının ya da hepsinin olmasının gerektiğini savunmuşlardır. Bunların her birinin gerçekten önemli olmasına rağmen, katı bir tutumla şaşmaz bir ölçü gibi ele almak, pek çok millete uygun düşmeyen bir tanıma yol açmaktadır(Dayı,2004, s. 38-39).

Smith siyasal toplum üyelerinin belirli kurumların, hak ve görevlere yönelik sadece bir yasadan bahsetmektedir(Smith, 1999, s. 14-15).Smith, siyasal topluluğun tüm bireyleri, topluluk üyelerinin kendilerini özdeşleştirecekleri, aidiyet duygusu duyacakları belli bir toplumsal mekanın, az çok sınırları kesin bir toprak parçasını akla getirdiğini belirtmektedir (Smith,1999, s. 9). Objektif unsurlarla birlikte, Fransız düşünür Ernest Renan'ın, 1982 yılında verdiği "Bir Ulus Nedir?" adlı konferansta ilk kez ve güçlü bir şekilde ortaya koyduğu subjektif unsurların da, bir topluluğun ulus özelliği kazanmasında önemli olduğu vurgulanmıştır(Renan, 1939, s. 186). Fransız düşünür

Ernest Renan; “ulusu oluşturan bireyler arasında, birlikte yaşama isteğine, ortak bir kültür birliğine, ruh bütünlüğüne dayandığını” belirterek ulusun tanımını genişletmiştir. Ulus olma bilinci ve heyecanını taşıyan, birlikte yaşamak isteğinde ve iradesinde olan dayanışma duygusu kuvvetli bireyler topluluğu olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk göre ulus; lisan, gelenek ve ülkü aidiyet duygusuyla bağlı insanların birliği ile birbirine bağlı insanların oluşturduğu siyasi topluluktur. Buradan hareketle Ulu önder: “*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye Halkına Türk Milleti denir*” demiştir. Atatürk özetle Türk Milleti'ni oluşturan doğal ve tarihi olayları şöyle bildirmiştir: Siyasal varlık, dil ve yurt birliği, ırk ve menşey birliği, tarihi birlik, ahlaki birlik(İnan, 1969, s. 18)

Topluluğun devlet denilen siyasal ve toplumsal organizasyon oluşturması noktasında Karl W. Deutsch'un görüşleri önemlidir. Deutsch'a göre “ulus, hızlı ve etkili bir şekilde, çeşitli durumlarda birbirleri ile bağlantılı ve ortaklık kurabilen bireylerin bir araya gelmesidir. Ortaklık, iletişim alanının başarısı ve dolayısıyla kültür ve dil olgusuna bağlıdır. Bu alanlar da genellikle ortak anlam ve hatıralardan meydana gelmektedir. Halk, kendi devleti üzerinde tasarruf hakkına sahipse, yani siyasal anlamda otonom bir güce sahipse, ulus olarak nitelendirilebilir. Ulus, bir devlete sahip olan halktır.

Bu tanımlamalara göre ulusu, insanların bir araya gelip oluşturdukları geniş örgütlenme şekli olarak tanımlayabiliriz. Geçmişten beri ulusun birçok unsurlarının ortaya çıkmıştır. Toplumsal, unsurların ortaya çıktığı toplumlar, devlet kurma haklarını etmesiyle günümüz manasında ulus olmayı başarmışlardır(Sönmezoğlu, 2000, s. 697).

1.2.1.Uluslaşma Süreci

Ulus-devlet kurulması sürecinin başlangıç yeri Avrupa olduğu bilinmektedir. Batı Avrupa'daki bu süreci iki şekilde örnek vermek mümkündür. Birincisi, kendiliğinden meydana gelen ulus şeklidir. İkincisi ise, erken sanayileşme ile ortak dil, ortak tarih, ortak kültür, sloganları etrafında bütünleşmeye giden ulus birimine işaret etmiştir. Bu bütünleşme aynı zamanda Fransız Devrimi fikrini diğer ülkelere taşınması, Batı'dan gelen tehditlere karşı alınan bir önlem ve savunma mekanizması olarak oluşmuş bir ulus biçimidir(Suavi,1993, s. 60-61).

Watson (1977)'a göre ulus oluşturma şu şekildedir: “*Bir ulusa ait olanlar, ortak bir yakınlık duygusuyla, ortak bir kültür ve ulus bilinçle kendilerini birbirlerine bağladıklarına inananlardır.*” ona göre topluluklara ait olan insanların birçoğu

kendilerini ortak bir duyguyla ulus olarak kabul ediyorsa o zaman var olurlar.

Ulusal devletlerin kurulmasına bakıldığında, kendinden önce gelen sürecin devamını görebilmek mümkündür. Şunu da ifade etmekte fayda vardır ki Ortaçağ'da yaşayan insanlar kendi özgür iradelerine; özgürce yaşam hakkına sahip olamadıkları için aynı zamanda refah ve güvende olamamaları sebebiyle ve bunları sağlayamayan bir sistem içerisinde olduklarından ulus devlet ortaya çıkmıştır.

Ulus oluşturma sürecinde din ve dil ikilisi çok önemli rol oynamaktadır. Topluluklar ulusu oluşturmak için genelde bu iki ortak noktaya odaklanmaktadırlar. Dil ve din birlikteliği özellikle orta Asya ve Doğu ülkelerinde Ulus-Devlet inşa sürecinde önemli etkiler yarattığını ve etkili olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş sonrası gelişmelerde ve Soğuk Savaş sonrasında ister orta Asya'da ister Balkanlar'da yeni oluşan ulus-devletlerin oluşumunda dil ve dinden etkilenerek harekete geçmişlerdir. Bu iki nokta üzerinde halen birleşmek için mücadele veren topluluklarla karşılaşmak mümkündür.

1.3.Devlet Kavramı

Avrupa'da devlet kavramı var olan siyasi geleneklere karşı kullanılmıştır. Egemenlik kavramına krallığa yeni anlam yüklenmiş halkın yönetimde olması içi uğraşmıştır. Ortaçağ'da Papalık ve imparatorluk olarak devam eden ikiliğe karşı uzun uğraşlar ve mücadelelerin sonucunda modern devlet ortaya çıkmıştır. Devlet, toplumda adaletin, gelişmişliğin, toplum düzeyinin sağlanması için, sınırları belli olan "vatan" dediğimiz belli bir toprak parçası üzerinde meşru otorite ile yönetim erkini elinde bulunduran bir sosyal oluşumdur.(Dağ,2004,s. 306).

Devlet kelime itibarıyla bir siyasal organizasyondur. Aynı zamanda toplumların veya örgütlerin herhangi bir sorunla karşılaştıklarında başvuracağı ve alınan kararların herkes tarafından kabul edileceği ve kararların geçerliliği herkes tarafından kabullenen bir üst birimdir. Yapılan araştırmalara göre devlet sözcüğü veya kelimesi ilk defa 16.yüzyılda ortaya çıktığı görülmüştür. Batı'da, egemenlik kavramına ve krallığa yeni bir anlam kazandırarak, çoğulcu bir siyaseti ortadan kaldırarak halk düzenini oluşturmak için uğraşmıştır(Şen,2004, s. 10-12). Devlet kavramını modern açıdan, siyaset literatürüne sokan Machiavelli'nin temel prensibine göre, *rasiond'Etat* 'Devlet aklı, hikmet-i hükümet'tir. Bu prensibe göre siyaset üç esas gücün birleşmesinden ibarettir. Siyaset ise devletin gücünü genişletmek için yapılır.

Devlet kavramı ortaya çıkışıyla birlikte, insanlığın barbarlıktan uygarlığa geçiş

süreci olarak bilinmektedir. Devlet, doğal ilişkiler çerçevesinde sonuçlanmayan sorunların çözümüne kurumsal çerçevede halletmek için geliştirilmiş ve örgütlenmiş bir birimdir. İlk büyük merkezi devletlerden bir cümleyle bahsetmek gerekirse, tarihte ilk kez Yakın Doğu, Hindistan ve Mısır gibi bölgelerde ortaya çıkmıştır.

Machiavelli'e göre: "Devlet belli bir ülkede bir halk üzerinde otoriteye ve gücün meşru kullanımına sahip olan iktidardır(Crone, 1996, s. 46). Bu tanımlara göre devletin sosyal, askeri, siyasi ve ekonomik olarak dörtlü bir işlevi ortaya çıkmaktadır. İç düzeni ve topluluğun üyelerinin korunmasını sağlamak, ülkenin savunmasını gerektiğinde silah gücüyle sağlamak, kamu alanında olduğu kadar özel alanda da yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi ahenkli ve etkili bir tarzda işletmek, bir taraftan savunmaya ve diğer taraftan ekonomik hayata gerekli alt yapıları uzun ya da kısa vadede bir gelişme ve vatandaşlar arasında paylaşma perspektifi içinde temin etmek.(Bedarida ve Nicolas, 1995, s. 3)

Bu durumda devlet, içinde iktidarın özümlediği ve belli bir ülke üzerinde kanun ve meşru şiddet tekeli sayesinde emretme ve zorlama gücüne sahip olan bir kurum olarak karşımıza çıkar.

M. Kemal Atatürk'ün devlet tanımında, her şeyden önce bir insan cemiyeti, bir ulus varlığı yer alır. Atatürk'e göre devlet: "Belirli bir yerde yerleşmiş, yani sınırları olan ve kendilerine has bir kuvvete, özelliklere sahip olan fertlerden oluşmuş etmiş olan bir mevcudiyettir"(İnan,1969, s. 26).

Buradaki kuvvet, devlette var olan ve devletin halk üzerinde uyguladığı ve ulusu diğer dış uluslara karşı korumak özelliğine sahip olan siyasi nüfuzdur.

Heywood'ta göre devletin beş temel özelliği vardır. Bu beş temel özellik:

Egemenlik: Devlet, toplumdaki diğer tüm toplumların ve grupların üzerinde yer alan,mutlak ve sınırlanmamış bir iktidarı temsil eder.

- Kamusalılık: Sivil toplumdaki bireysel ihtiyaçları karşılamaya yönelik – aile gibi- özel kurumların aksine, kamusal organlar kolektif kararlar alır ve uygular.
- Meşruluk: Devletin "ortak iyi"yi ve toplumun daimi çıkarlarını yansıttığı farz edilir.
- Hükmetme: Devlet otoritesi "zor"la desteklenir. Devlet, yasalara uyulmayı ve yasaların ihlalinin cezalandırılmasını sağlar.

Coğrafi alan: Devletin nüfuz alanı coğrafi olarak tanımlanmıştır ve ister

vatandaşı olsun ister olmasın içinde yer alan herkesi kuşatır(Özipek,2003, s. 77).

Weber'in devlet tanımından hareketle Pierson ise devletin sekiz ana özelliğinin seçilebileceğini ifade etmiştir:

- Şiddet araçlarının (tekel) denetimi,
- Toprak,
- Egemenlik,
- Anayasallık,
- Kişisel olmayan iktidar,
- Kamu bürokrasisi
- Meşrulaşmak,
- Vatandaşlık.
- Ayrıca Pierson bu listeye son bir özellik olarak “Vergilendirmeyi” de eklemektedir(Pierson,2000, s. 24).

1.3.1.Ulus Devlet

Modern devlet dediğimiz devlet sistemi ulus-devletten daha önce tarihte vardır. Habermas'a göre, modern şekilde kurulmuş ve gelişmiş devletler, uluslardan daha önceki tarihlerde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Habermas'a göre devlet ve ulus kelimelerinin “ulus-devlet” olarak bir arada kullanılmasına 18. yüzyılın sonlarında rastlanır(Habermas,2002, s. 17-18). Edgar Morin'e göre ilk gelişmiş ulus-devlet Fransa'dır. Fransa krallık döneminde iken tehdit oluşturan yabancı istilalar ulusal bilincin oluşmasına neden oldu. Krallık, Fransız ihtilali ile yıkıldıktan sonra halkın egemenliği başlamıştır. Ulus-devlet gerçek anlamda bir modernliğin, yeniliğin hem kaynağı hem de temeli olmayı başardı(Morin, 1995, s. 64).

Modern devlet, coğrafi, idari ve hukuki olarak merkezileşmiştir. Vergilerle finanse edilmiştir. Bu nedenle toplum, ekonomi, kültürel olarak modernleşebilmenin yollarını krallık dönemine göre çok daha rahat bir şekilde bulmuştur. Ulus-devlet, bu modern devlet sisteminin kattığı artılarla en fazla faydayı sağladı ve tecrübe edindi. Modernleşme süreci, hem devletlerin sınırlarını belirgin hale getirdi hem de bu sınırlar içinde hakimiyetini pekiştirdi. Modern devletlerin topraklarının haritalarda net olarak belirlenmesi, sınırları belirlenmiş topraklarda yaşayan insanları da kimliklerinin belirlenmesine neden oldu. Bu da söz konusu topraklarda belirlenmiş kimlikte olanların hak sahibi olmaları gibi gelişmeleri beraberinde getirdi. Ulus, modern devletin

bağımsızlığının kaynağı haline gelmiştir(Santamaria, 1998, s. 20).

Ulus-devletin, orta çağdaki monarşik-oligarşik devletlerden farkı, başta yürütme, yasama ve yargı faaliyetlerinin ulusal bir hükümetin yönetiminde bulunması, vatandaşların eşitliğine ve siyasal katılımlara olanak sağlayan bir siyasi sistemdir(Leca,1998, s. 14).

Ulus-devlet, ortaya çıkmasından kısa süre sonra uluslararası bir statüye kavuştuğu için cazibe merkezi haline geldi. Egemen ulus-devletler, uluslararası aktör konumuna gelmiş ve dünya toplumlarında da kabul görmüştür. Bilhassa 20. Yüzyılda küresel olarak yaygınlaştı. Günümüzde BM'ye üye ülkelerin hepsi, ulus-devlet şeklinde yapılandırılmış devletlerdir. Siyasal bağımsızlık talep eden ulusçu akımların amacı da bir ulus devlet kurmaktır. 18. Yüzyıldan itibaren tarihi olayların içinde en çok mücadelesi verilen siyasi model ulus-devlet olduğunu söyleyebiliriz(Erözden,1997, s.8).

Schnapper'e göre modern demokrasi ulus çerçevesinde ilk olarak 16. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmış daha sonra Amerikan ve Fransız ihtilallerinin ardından, küresel olarak kabul görmüş ve bu siyasi görüş yaygınlaşmıştır (Schnapper,1995, s.17).

Habermas, Fransız ve Amerikan Devrimi'nin arkasından ulus-devlet kavramının ortaya çıktığı görüşündedir(Habermas, 2002, s. 13). Giebernau ise ulus-devletin 1800'lü yılların sonlarında Avrupa'da ortaya çıktığını savunur. Sebebi ise Almanya ve İtalya gibi önemli bazı Avrupa ülkelerinde ulus-devletin ortaya çıkmasının 1871 yılından sonra olmasıdır Giebernau,1998, s. 125).

Morin, Ulus-devletin Fransa'da 10.yüzyılda başlamış bir evrimin ürünü olduğunu söyler. Ulus-devlet ortaya çıkmadan önce küçük devletler halinde yaşayan ve sınırlar olmadığı için imparatorluklara bağımlı halde yaşayan halklar, uluslaşmışlardır(Morin,1995, s. 65-66).

Ulus-devletinin, Avrupa malı haline getirilmemelidir gibi aksi bir görüşte vardır. Sadece iktidar temsilcilerinin var olduğu devletlerde ulusun var olduğunu iddia etmek doğru değildir.

Lacoste'ye göre; '*Tarihsel olarak kurulmuş ve demokratik özelliğe sahip gerçek ulus statüsünün yalnızca Batılı nüfusa ve Avrupalılara uygun düştüğü*' tezi iki yönden zayıftır(Lacoste,1998, s. 50). Birincisi, ulusa ait bu çeşit yaklaşımlar, ırkçı bir bakıştır. İkincisi bu teze sadece Avrupa merkezli bakıldığında; Türk, Çin, Fars, Japon, Tayland, Vietnam ve Kore gibi pek çok ulusun tarihteki izleri inatla görmezden gelinir(Leca,1998, s. 50).

Lacoste, bu nedenle ulus ve devlet kavramlarına farklı açıdan bakar. Ulus fikrini bir ülke toprağına atfeder. Bir ülkeye atıf yapılırsa, yabancılarda sınır içinde olabileceğı için muhtemel tehlikeler az veya çok belirsiz bir sınırın dışında düşünülür. Bu görüşlere bakıldığında, hem siyasetlerde, hem ülke toprakları ile ilgili görüşlerin üzerinde tam bir fikir birliğı yoktur. Ulus, farklı zamanlarda, değışik siyasal yapılarca, ilim irfan sahiplerince geliştirilmiştir(Leca,1998, s. 51).

Lacoste'un görüşleri, Avrupa benmerkezciliğıne karşı bir uyarı özelliğı taşır. Fakat modern ulus-devletini anlayabilmek açısından hakim görüşün daha rasyonel olduğunu kabul etmek gerekir. Avrupa'da feodal bir siyasal yapının yerini alabilmiştir.

Habermas, ulus-devleti iki temel görüşte inceler:

Habermas, iki esas görüşte ulus-devleti irdeler:

1. Avrupa'nın kuzeyinde ve batısında bulunan klasik devlet unsurları olan ülkeler 1648 Vestfalya Barışıyla ortaya çıkan Avrupa devletlerinin bir parçasıdır. Almanya ve İtalya'da başlayan sonra Orta ve Doğı Avrupa'da gelişerek devlet kuran uluslardır. Devlet oluşları öce ulus bilinci ile başlamıştır.
2. Önce Almanya ve İtalya'da, daha sonra Orta ve Doğı Avrupa'da gelişen daha sonra devletleşen uluslardır. Devlet oluşumu ulus bilinciyle başlamıştır(Habermas,2002,s. 13-14).

Öncelikle devlet mi ulusa yoksa ulustan mı devlete doğru gidilmiştir sorusunun cevapları arasındaki fark ulusu veya devleti idare eden faktörlerin uygulamaları ile kaynaklıdır. Birinde kralın iradesi ve emri ile gerçek rasyonel bir devlet kurumu meydana getiren diplomatlar ve askerler, ikincisinde, bir ulus kültürünün ve ulus devlet olma bilincinin yazar ve tarihçiler tarafından hazırlanması vardır. Yani bilginler, aydınlar ve yazarların öncelikle ulusların sonrada devletin şekillenmesinde önemli pay sahibi olmalarıdır. (Habermas,2002).

Erözden, ulus-devletlerini üç başlıkta toplar. Birincisi, Avrupa ve Avrupa yakın çevresi merkezli ulus-devletler. İkincisi, bilhassa Amerikan kıtasında yaşanan, yerli halkların nesilleri soykırımla ortadan kaldırıldıktan sonra onların yerine tamamıyla göçmen bir nüfusun getirilmesiyle oluşturulan ulus devletler ikinci grubu oluşturur. Üçüncü grup ise, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürge olmaktan kurtulmaya çalışan ulusların kurduğı ulus-devletler bulunur(Erözden,1997, s. 8-9).

Modern dünyanın devlet yönetimi anlayışı içerisinde, demokrasi temelinde çeşitli uygulamalar fikir olarak ortaya atılsa da geçmişten bu yana tartışmaların merkezinde yer alan, konumunu ve önemini kaybetmeyen kavramlardan biri de ulus devlettir. Ulus devlet, kimileri için demokrasi, milli birlik ve beraberlik açısından vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilirken, kimileri için de merkezden yönetim esası ile baskıcı bir rejimin daha modern ve daha ılımlı halini ifade etmektedir(Bakan ve Tuncel, 2012, s. 53).

Ulus devlet olgusu değerlendirilirken, ulus ve devlet kavramlarının ayrı ayrı ele alınarak nasıl ortaya çıktıklarına bakmamız gerekir. Ulus, bireylerin kendi iradeleri ile siyasal, ekonomik, kültürel ve coğrafi olarak birliktelik içinde olan sayısız ortak noktasi bulunabilen insan topluluğudur.(Güldiken,2006,s. 158). Modern bir fenomen olan milliyetçilik, ulus-devlet ile gelişme gösteren tarihsel bir gerçeklik olarak bilinmektedir(Yıldırım, 2014, s. 24).

Rokkan'a göre ulus-devlet dört evreden geçerek (Devlet inşası, Standartlaşma, Politik Katılım ve Yeniden Dağıtım) bugünkü ulus-devlet veya devlet yapısını almıştır(Rokkan, 1975, s. 570-572).

Rokkan'ın "*Devlet İnşa*" olarak belirttiği evre, Batı Avrupa'da Ortaçağ'ın sonlarından Fransız Devrimi'ne kadar geçen zamanı kapsar. Ayrıca bu dönemde politik, kültürel ve ekonomik birlik de kurulmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan devlet türü, daha sonra modern devlet biçimini teşkil eden mutlakçı devlettir. Dönemin gelişmesiyle beraber pazarlarında geliştiği söylenebilir. 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da sınırları belli olmayan bir devlet kalmamıştır. Yani bugünkü modern devletin yapı taşlarının, o dönemde koyulduğu söylenebilir. Pazarların büyümesiyle birlikte ordunun ihtiyaçları daha çok giderilmeye çalışılmıştır. Sonuç itibarıyla döneme bakılırsa yasal ve politik baskılar nedeni ile merkezileşmiş, askerîleşmiş, mutlakçı bir devlete doğru kayıldığı görülmektedir. Ulus devlet 'in devlet kısmının oluştuğu bir dönem olduğunu ifade edilebilir.

"*Standartlaşma*" olarak belirttiği ikinci evre ise; daha büyük kitlelerin sisteme dâhil olduğunun, söylendiği bir dönemdir. Okullar ve askeri yöntemlerle, sistem içinde olmayan diğer topluluklar ve cemaatler sistem içine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde devlet, milliyetçiliği; politik birliğini ve ekonomik gelişmesini sağlayabilmek ve geliştirmek için araç olarak kullanmıştır. Devlet; bu dönemde ulusal dil, ulusal bayrak, ulusal törenler gelenekler, ulusal semboller ile ulusal birliktelik kurma yoluna

gitmiştir(Tilly,1995, s. 59-60).

Rokkan'ın üçüncü evresi '*Politik Katılım*'dır. Bu dönemde ise; siyasi partilerin gelişmesi, seçmen kitlesinin genişlemesi şeklindedir. Politik katılımın, bir anlamda yurttaşlık kelimesinin daha çok anlam kazandığı ve bireyler ile devlet arasında sağlam bir bağın olduğu bir evredir. Yani bireyinde bu sisteme dâhil olması ve bireylerce seçilen temsilci aracılığı ile devletin politika yapma esnasında etkili olması anlamına gelmektedir. Devlet kendi çıkarttığı yasalarla kendine bir sınır koyar, bu şekilde belirtilen sınır içerisinde barınanları da yurttaş olarak kabul eder. Bununla birlikte devlet ile birey arasında bir hukuki bağ oluşur (Şen,2004, s. 40).

Rokkan'ın dördüncü yani son evresi "*Yeniden Dağıtım*" ise, 21. yüzyılda devletin idari birimlerinin genişleme sürecini kapsamaktadır. Devlet yeniden dağıtım yaparak kamu refahını sağlayabilmek için devlet kurumlarını genişletir. Gelir seviyesinin eşitliği konusunda yeni politikalar üretir. Bu dönemde, merkezi tek güç sistemine giren devlet, çeşitli kurumlarla ve kendine ait güçlü bir donanımına sahip olmuştur.

Rokkan'ın, dört evresi her ne kadar Batı Avrupa devletleri için geçerli olsa da ulus-devlet inşası dünyanın her yerinde aynı şekilde gelişmiş ve genelde bu tür yollardan geçerek (topluluklardan ulusa, ulustan devlete) bağımsız bir devletin ortaya çıkışına yol açmıştır. Fakat Rokkan'ın aksine, Mann'a göre ulus-devlet kavramı o kadar eskilere dayanmamaktadır. Ona göre ulus-devlet kavramı 20.yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde politik ve sosyal yurttaşlık kavramlarının da ortaya çıktığı dönemdir. Mann, yurttaşlık kavramının gelişmekte olduğunu ve sürekli olgunlaşma içerisinde olduğunu belirtmektedir(Mann,1996, s. 298).

Ulus ve devlet birbirinden ayrı olarak ele alındığı sürece, ulus için önemli olan niteliklerin özellikle tarihsel faktörler üzerinde yoğunlaştığı görülürken, devlet için mutlak bir egemenlikten bahsedilmektedir. Bu egemenliğin kökeni mutlak olarak ulusun kendisidir. Ancak devlet formatının ortaya çıkışı ile birlikte yetkiler büyük ölçüde devletin kendi gücüne devredilmiş ve ulusun geçmişten bu yana sürekli ve güçlü olarak vurgu yapılan manevi rolü, bir nebze olsun, yerini devletin egemenliğinde bir siyasal yapıya bırakmıştır. Devlet, ülke içindeki her kişi için belirlenmiş rasyonel kurallar dahilinde otoritesini koyar ve yürütür.

Devletlerin egemenlik alanı olarak nitelendirilen ülke ile bu ülke içerisinde tarihsel ve kültürel bütünlük sayesinde bir arada bulunan ulus arasında, milliyetçi bir

ideoloji temelinde oluşan siyasi bağı ulus devleti meydana getirmektedir.(Şahin, 2009,s. 133). Bununla birlikte ulus devlet; bireylerin, toplum olarak kendi geleceklerini milli siyasi sistemler sayesinde belirledikleri; feodal bir yönetim algısından büyük ölçüde merkeziyetçi, milliyetçi öğelerin daha fazla hissedildiği bir siyasi düzene geçişin sonunda ortaya çıkan sosyo-politik algıyı ifade etmektedir(Cebeci,2008, s. 23).

Ulus devleti ortaya çıkarken Avrupa'daki politik şartlar, devlet düşüncesi ve ardından ulus olgusu ve milliyetçilik düşüncesini, toplumda hakim kılmaya ve ulus devlet kavramını şekillenmesinde bir örgütlenme olarak görülmüştür(Akça,2005,s. 234).

1.3.2.Ulus Devletin Yapısı

Ulus ve devleti bu şekilde tanımladıktan sonra bir bütün olarak ulus devlet kavramını tanımlayabiliriz. Ulus devlet; belirli bir ulusun beklentilerini karşılamak ve siyasal çıkarlarını korumak ana fikri üzerine kurulmuş bir devlet şeklidir(Dağ,2004,s. 306).

Ulus devletlerinin mekanik unsurları, ülke geneli ve siyasi yapı olarak ayırmak mümkündür. Siyasal bütünlük unsuru, ulusa ait bireylerin ulus çerçevesinde birlik haline getirilmesi, yurttaşlık sıfatıyla donatılmak suretiyle yapılır. Ulus-devletin birlikte düşünülmesinde en değerli kavram “ülke” “vatan”la eş anlamlıdır. “Sınır” kavramı, vatan veya ülkenin somut olarak belirlenmesinde vazgeçilmez bir olgudur. Bir siyasal yönetimin kullanabileceği sınırları belli toprak parçasının çerçevesi anlamında kullanılan sınır kavramı, eski Yunan'da, Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rusya gibi gelişmiş siyasi yapılarda mutlaka bulunur. Fakat bu sınırlar ülkeyi çevreleyen sınır olarak kalmıştır(Erözden,1997, s. 116).

Ulus devletin ortaya çıkması ile “sınır” kavramı şekil değiştirerek siyasi bir içerik kazanmıştır. Sınır kelimesine vatanı çevreleyen, ülke bütünlüğünü ifade eden, ulusal varlığın vazgeçilmezi olan kutsal bir anlam yüklenmiştir. Böylece vatanı çevreleyen belirleyen çizgiler olarak dokunulmazlık ve kutsallık kazandırmış olur (Erözden,1997, s. 117).

Ulus devletlerde devletin ulusla örtüşmesi gereklidir. Bu “ulusal egemenlik” koşulunun sonucudur. Devletle ulusun ilişkisi iki yönlü olarak gerçekleşir. Bir yanda devlet, kendi varlığına geçerlilik kazandırmak için ulusa dayanır ve ulusun sınırlarını kendi meşru sınırları olarak ifade eder. Diğer yanda bunun sonucu olarak kişiler, siyasi bir yapının parçası haline gelirler, devletle bütünleşirler ve “vatandaş” sıfatını alırlar.

Ulusal kimlik bireyle devlet arasında vatandaşlık bağıyla belirlenir. Vatandaşlık sıfatını alan bireyler, vatandaşlık sıfatının sağladığı haklardan yararlanabilir ulus devletin ve siyasal bütünün parçası haline gelir.(Şen, 2004, s. 56)

1.4.Ulus Devletin Temel Unsurları

1.4.1.Devlet

Devlet, Antik Yunan'dan bu yana varlığı, egemenliği, sınırları ve bağımsızlığı sıklıkla tartışılan bir olgu olmuş ve bu anlamda insanoğlunun varlığını ve vücut bulmuş halini uzun yıllar boyunca aradığı bir yapı olarak kalmıştır. Ancak beklenen yapının kurulması, özellikle Avrupa'da feodal ve dağılık prenslikler şeklindeki düzenin yıkılması sonucu mümkün olabilmiştir. Devletin tanımlanmasına dair daha somut fikirlerin ortaya atıldığı görülmüştür.

Genel olarak devlet, sınırları önceden belirlenmiş bir toprak parçası üzerine inşa edilmiş, bağımsız bir yönetim mekanizmasına sahip, aralarında herhangi bir ayırım yapılmaksızın bir arada yaşayan insanların mensubu olduğu, yönetme, koruma ve yönlendirme kapasitesine sahip bir oluşumdur(Çuhadar,2007,s. 112). Farklı bir yorumla devlet, belirli bir siyasi yapı üzerinde, hukuki, siyasi ve kamusal kararlar alma yetkisine sahip, gücünü üzerinde hükmettiği halktan alan, ancak gücünün sınırlarını kendisi belirleyen siyasal yapıdır(Heywood, 2007, s. 126). Böylelikle devlet, zaman içerisinde etki ve yetki alanını genişletmiş, kendisine itaat eden halk üzerinde otoritesini uygulayacak konuma gelmiştir. Bu noktada otoritenin sınırlarının ve şeklinin belirleyicisi hem devletin hem de halkın haklarını koruyan, göreceli de olsa etkinliğine ve bağımsızlığına inanılan hukuktur. Fakat zaman içerisinde hukukun, devletin ya da halkın hangisinin yararına tam olarak çalıştığıın anlaşılması giderek zorlaşmıştır.

Ulus devletin bir unsuru olması açısından ise devlet, ulusçuluk düşüncesi temelinde bu kavramı koruyan en önemli olgudur; ulusçu fikirlerin vücut bulması ve korunması ancak devlet ile mümkün olmakta ve böylelikle de devlet gücünü ulusun bakış açısından almaktadır. Ulusçuluk düşüncesinin güçlendirdiği devlet olgusunun temel dayanaklarından biri de milliyetçiliktir ki bu kavramın zaman içerisinde hem ulusun bütünlüğüne hem de devletin otoritesine olumsuz etkilerinin de olduğu gözlemlenmiştir. Milliyetçilik her ne kadar ulusun güçlenmesi ve bir arada yaşamaya adına önemli bir katkı yaptığı düşüncesi ile sempatik bulunsa da zaman içerisinde neden olduğu olaylar nedeni ile hem ulusun hem de devletin bekasını zarara uğratmıştır.

Özellikle Avrupa tarihi, milliyetçiliğin zararlarının olumsuz yansımaları nedeni ile uzun yıllar süren ve toplumlara büyük zararlar veren örneklerine sahne olmuştur.

1.4.2.Milli Egemenlik

Egemenlik, sahip olan taraf ve kullanılış biçimi açısından çok uzun yıllardan beri tartışılan konuların başında gelmiştir. Özellikle egemenliğin, halkın ya da ülke yönetiminin tepesinde bulunan taraflardan veya bireylerden birine ait olması düşüncesi, konuyu çatışma boyutuna getirebilecek şekilde güçlü olmuştur. Baskıcı rejimlerin etkin bir şekilde hissedildiği ülkelerde herhangi bir halk egemenliği algısından bahsedilemeyeceği gibi gücü elinde bulunduran tarafların da mutlak, kalıcı ve sürdürülebilir bir egemenlik gücü ve yetki sahibi olduklarını söylemek son derece zordur. Afrika kıtası ve Asya'nın çeşitli bölgelerinde sıklıkla gözlemlenen bu durum sürekli olarak el değiştirmekte ve egemenlik algısına net bir tanım yapılamamaktadır. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde demokratik yönetimlerin hâkim olması sebebi ile egemenliğin büyük ölçüde halkın elinde olduğuna inanılmaktadır.

Ulus devletin sahip olduğu “milli egemenlik kavramı” ulusun gücü ve etkinliği ile ilgilidir. Halkın egemenliği, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde, bir devletin koruması, sahip çıkması, kontrol etmesi ve denetlemesi çoğunlukla bir toprak parçası üzerinde, bir devletin koruma ve denetiminde olan tüm insanların sahip oldukları toplam gücü ifade eder. Yani milli egemenlik, aynı kültürü, aynı tarihi, aynı dil ve dini paylaşan bireylerin sahip olduğu gücü ifade eder. Nihayetinde ulusal egemenlik; bir devletin sınırları içerisinde bulunan ulusun devlet üzerindeki egemenliğini belirtirken; milli egemenlik, bir devleti kuran ve yönetenin doğrudan millet olduğunu belirtir.

Milli egemenlik, savaş gibi bazı özel durumlarda ulusun siyasi otoriteye kayıtsız şartsız teslim ettiği bir güçtür. Devletin bu gücü kullanırken asli sahibin ulus olduğunu kabul etmesi durumlarında milli egemenliğin herhangi bir siyasi guruba devredilmesine karşı çıkılmamaktadır.

Hali hazırda devam eden bir tartışma konusu olmak ile birlikte milli egemenlik, ulusun sahip olduğu tüm siyasi, hukuki ve askeri otoritenin, gücün, yine ulusun iradesi ve demokratik denetimi sonucunda, siyasi bir oluşuma devredildiği yapıdır(Şahin,2009, s. 88).Uygulamada ise halen ulusun egemenliğinin hâkim olup olmadığı konusunda aksaklıklar söz konusudur. Temelinde ulus algısının güçlü bir şekilde oturuyor olmasından dolayı milli egemenlik, toplumun gücünü yansıttığı gerekçesi ile kabul görerek elinde bulundurduğu hâkimiyetin başka bir otoriteye geçici olarak

devredilmesini, demokrasi anlayışı temelinde mantıklı karşılamaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerde dahi devletin millete karşı tutumundaki olumsuzluklar ve milletin çıkarlarının gözetilip gözetilmediğinin tartışma konusu edilmesi, bu geçici hâkimiyet devrinin de işlerliğini sorgulatmaktadır.

Vestfalya dönemine, yönetimlerin milletlerin iradesine yani ulusal değerlerin kabul ettiği bir yönetme bırakılması fikri de denk gelmektedir. Yapılan Vestfalya antlaşması Avrupa topraklarında siyasi kopmalara neden olsa da “ülke” ve “devlet” kavramlarının daha etkili şekilde yerleşmesine yol açmıştır. Kral, imparator, dini lider gibi yüce lider kavramlarının gücünün ortadan kaldırılması yol açmış ve böylelikle de dolaylı da olsa ulusal egemenliğin halkın kendisine devredilmesine imkan hazırlanmıştır (Uygun,2003, s. 251). Vestfalya, modern açıdan bugünün özgür ve kendi iradesi ile karar verme yetisine sahip devletlerini yaratmıştır; böylelikle milli egemenlik kavramının net bir şekilde siyasal çevre üzerinde etkili olması ve kabul görmesi de mümkün hale getirilmiştir.

Fransız İhtilali'nin ise milli egemenlik algısını güçlendirdiğini, ama bu algıyı sabit düzlemde tutamayıp aşırı milliyetçi ve yer yer ırkçı yaklaşımları tetiklediği görülmektedir. Devrim sonucunda gelen ulus algılaması, ilerleyen zaman içerisinde beklenen etkiyi yapmaktan ziyade, belirli sınırlar içerisinde bir ulusun yaratılmasını ve siyasal otoritenin onların beklentileri doğrultusunda şekillendirilmesini gerektirmiştir(İpek, 2008, s. 218).Bu şekilde halk egemenliği temelinde yükselen bir devrim hareketinin zaman içerisinde bir ulus egemenliği temeli üzerine inşa edilen hâkimiyet olgusu olduğu görülmüştür. Bu nedenle milli egemenliğin, ulus devletin temel unsurlarından biri haline getirildiğini söylemek mümkündür.

Geçmişten bu yana egemenliğin kime ait olduğu ve kime ait olması gerektiği konusunda önemli düşünceler ortaya atılmış, egemenlik konusunda geniş kapsamlı bir tarif yapılmaya çalışılmıştır. İlk olarak Jean Bodin; egemenliğin sınırsız, katiyetle paylaştırılması söz konusu olmayan ve başka herhangi bir tarafa devredilemeyen bir olgu olduğunu dile getirmiştir(İpek, 2008, s. 214).Rousseau'nun bakış açısında da egemenlik kavramı toplumun sahip olduğu etkin güce değil, onların yöneten az sayıdaki bireyin oluşturduğu bir zümreye atfedilmiştir.

1.4.3.Milli Kimlik

20. yüzyıl ile birlikte toprakları üzerinde birbirinden farklı ırkların ve kültürlerin hayatını sürdürdüğü ülkeler için gerçek bir yurt olabilmek giderek zorlu hale gelmiştir. ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler toprakları içerisinde bulunan bireyler farklı dinlere inanmaları, farklı kültürlerden gelmeleri ve bu yüzden yaklaşımlarının farklı olmaları nedeni ile tam olarak bir ulus ya da ulus devlet olmayı başaramamışlardır. Ancak bu konuya dair başarı/başarısızlık tartışmaları 1990'ların ortasında kendisini göstermiş ve böylelikle literatürde kendisine daha fazla yer bulan üst kimlik ve alt kimlik kavramlarını ortaya çıkarmıştır.

Ulus devlet ile kendisine uygun bir yaşam alanı bulan milliyetçilik, dilini ve yer yer de olsa dinini milli kimlik olgusunun temel faktörleri olarak belirlemektedir. Bu durumda milliyetçi kesim için ulusun bir devletin sahibi olabilmesi ve ulus olarak nitelendirilebilmesi adına ortaya konan milliyetçi bakış açısının üst kimliğini baskın ve hâkim olarak kabul etmektedir(Köseoğlu,2001, s. 43).

Bu yaklaşımların ilerleyen süre zarfında aşırı milliyetçi akımları desteklediği ve toplumsal çatışmaları körüklediği göz önünde bulundurulduğunda üst kimlik hâkimiyetinin ciddi sorunlara yol açtığı da anlaşılmaktadır. ABD hariç karmaşık toplum yapısına sahip olan ülkelerin neredeyse tamamında, mevcut süreçte alt kimlik-üst kimlik tartışması geçmiş yıllardan daha güçlü bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Devlet yönetimi konusunda yaşanan sosyal uygulamalardaki eksikliklerin de bu durumun ortaya çıkışında büyük etkisi bulunmaktadır

Milli kimliğin oluşmasında önemli etkisi bulunduğu inanılan dilin, ulus devlet açısından önemi büyüktür; hâkim dil ile birlikte bir ülkenin her yerinde belirli bir ortak tarihi kültürün toplum üzerinde kabul ettirilmesi daha kolay hale getirilmektedir. Zaman içerisinde bu durum bir baskı unsuru haline de gelebilmekte ve toplumun bazı çevrelerinde rahatsızlık meydana getirebilmektedir.(Şahin, 2009, s.159).

Kurulan ulus devletlerde zamanla oluşabilecek bir sorun olarak, ulusu oluşturan farklı dil ve kültürel farklılıkların ulus devletin temellerini zayıflatabilecek olmasıdır. Bu nedenle değişik tedbirler almaya ve ortaya çıkabilecek sorunlara karşı her bir bireyin üst kimliğin uygulamalarını kabul etmesine çalışılmıştır (Anderson, 2001, s. 18).

1.5. Ulus Devlet ve Siyasal Geçerliliği

Siyasi anlamda meşruiyetin kaynağı ve kullanımı konusu, bölgesel ve ideolojik olarak dünya üzerinde tarih boyu farklılık göstermiştir. Bunda, bölgesel olarak dün toplumunun birbirinden farklı olarak yönetim tarzlarına maruz bırakılması ve böylelikle de zaman içerisinde meşruiyetin her bir toplum için farklı bir algı yaratması etkili olmuştur. Böylelikle 21. yüzyıla dek meşruiyetin kaynağı ve kullanım şekli de sürekli bir şekilde değişim içerisinde olmuştur. Bu hali ile siyasi meşruiyet belirli bir kanun ve kural çerçevesinde değerlendirilememekte, genellikle güç ile ilintili olarak tanımlanmakta ve böylelikle de zaman içerisinde meşruiyetin sadece güçlü olan tarafların sahip olabilecekleri bir hak olarak değerlendirilmesine sebebiyet verilmiştir. Ancak demokrasi anlayışı içerisinde meşruiyet, mutlak olarak kanunlara bağlı olmak zorundadır ve kaynağı da toplumdan başka hiçbir zümreden gelmemelidir.

Meşruiyet olgusunun varlığı için iki farklı dönemden bahsetmek mümkündür; meşruiyetin Tanrı'dan geldiğine ve halktan geldiğine inanılan dönemler. Her iki dönem için de ortak olarak görülebilecek olan özellik meşruiyetin mutlak olarak güçlü ve sarsılmaz bir otoriteye adanmış olmasının gerekliliğidir. Meşruiyetin halka ait olduğunu düşünen algı için dahi meşruiyet halktan ziyade onun otoritesini devrettiği zümreye aittir (Aydınlı ve Ayhan, 2004, s. 71).

Meşruiyetin Tanrı'dan geldiğine inanılan dönemde meşruiyet, kralların ya da diğer lider bireyin ellerinde bulundurdukları önemli bir güçtür. Gerek çok Tanrılı gerekse de tek Tanrılı dönem için bu durum geçerli olmuştur. Orta Çağ'da da bu durum devam etmiş, aynı zamanda Katolik Kilisesi'nin de sürece dâhil olması meşruiyetin tamamını Tanrı ile ilintili olarak değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu dönem, ulus devlet algısının mevcut olmadığı gibi meşruiyet açısından halkın ya da herhangi bir siyaset ile ilintili topluluğun yönetim erkin elinde bulundurma şansını elde etmediği bir dönemdir.

Hobbes, devleti tek meşru yönetim erki olması yönünde değerlendirmektedir. Halkın vereceği desteğin hem halk için hem de devlet için kalıcı ve sürdürülebilir bir bekanın ortaya çıkmasına yardımcı olacağını belirtmektedir. Böylelikle Hobbes, meşruiyetin devlet elinde olması konusunda, halkın ve devletin çıkarları için, devletin önceliği olması kaydı ile mütekabiliyet esasına göre bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Bu görüşlerin ötesinde, devletin gücünü daha ileride gören ve meşruiyetini mutlak olarak ona adayan Niccolo Machiavelli devletin bekasının önemine vurgu

yaparak, gerektiğinde halkın bile göz ardı edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Machiavelli, ancak devletin varlığının meşruiyeti sahiplenebileceğini, halkın meşruiyeti elinde bulundurmasının ise büyük ölçüde bir kaosa neden olacağını dile getirmiştir(Aydınlı ve Ayhan, 2004, s.73). Bu yaklaşımı, meşruiyet konusunda devlet kurumunu büyük ölçüde tekleştirse de aslında Machiavelli devletin uzun yıllardır monarşi otoritesi ve dini baskılardan kurtularak daha başarılı bir yönetim sergileyeceğine dair inancını ortaya koymaktadır. Machiavelli ne halkı ne de devleti dışarıdan yönlendirmeye çalışan başka bir grup ya da bireye güvenmemektedir; O'nun için devlet, tek başına meşruiyet hakkını elinde tutmak adına yeterli güce ve donanıma sahiptir(Aydınlı ve Ayhan, 2004, s. 73).

Meşruiyeti sadece devlet yönetimi temelinde ele alan araştırmacıların aksinde John Locke, felsefi yaklaşımlarında insanın özgürlüğüne dair yaptığı atıfların bir benzerini egemenliğin kime ait olduğu ve meşruiyet konularında yine insanlara, dolayısı ile ulusa yapmıştır. Locke, ulusun idari konuda karar verme yetkisine sahip olan tek taraf olduğunu, sahip oldukları doğal özgür iradenin de meşruiyet konusunda hak etmek adına onlara cesaret verdiğini belirtmiştir(Göze,2000, s. 154-155).Bu tanımlaması ile Locke insanı, bir başka deyişle ulusu egemenlik konusunda devletin önüne yerleştirmiştir. Bir bakıma devlet, ulusa rağmen hareket etme şansına sahip değildir ve ulusa karşı atacağı her adım tepki ile hatta çatışma ile karşılık bulacaktır.

Ulus devlet ile ilgili her noktada gözlemlendiği gibi siyasi meşruiyet konusunda da Fransız İhtilali'nin var olan etkisinden bahsedilmesi gerekmektedir. Fransa'daki bu devrimsel hareket, güçlü ve etkin bir biçimde siyasi meşruiyetin ekseninin din ve monarşiden tamamı ile ulusun egemenliğine geçişini temsil etmektedir. Fransız İhtilali, toplumun kendisini devlet ve devleti yönetenler karşısında meşru bir siyasi aktör olarak göstermesine imkân tanımış, böylelikle de halkın yönetim erki hususundaki söz sahipliğinin derecesi artmıştır(Uçak, 2006, s. 60).İhtilal sonraki süreçte, tüm Avrupa genelinde siyasi meşruiyet konusunda ulusal anlamda daha aktif olarak hareket eden toplumsal kurumların ortaya çıktıkları ve bunların devlet politikalarını etkilemeye başladıkları gözlemlenmiştir.

Modern zamana gelindikçe ise ulus devletin meşruiyetin kaynağı konusunda daha fazla toplum temelinde kabul gören bir kavram olarak değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Buna göre Batı da 20. yüzyıl sonrasında devletin, yönetim konusunda ulusun yetkisi dışında hareket etmesi mümkün olmamaktadır. Bunun temel nedeni demokratik yönetimlerin dünya üzerinde giderek yaygınlaşması ve demokratik

yönetimlerin kanunlarla güçlü bir şekilde koruma altına alınmasıdır(Çilingir, 2007, s. 44-47).

Demokrasi rejiminin temelinde yer alan halkın egemenliğinin kayıtsız şartsız olarak tanınması zorunluluğu siyasi meşruiyetin daha güçlü bir şekilde halkın elinde kalmasını sağlamaktadır. Her ne kadar zaman içerisinde demokrasi ulus için bir yetki anlamı taşısa da siyasi meşruiyet açısından yine belirleyici tarafın toplum olması bu kavramı bir nebze olsun karmaşıklaştırmaktadır(Çilingir, 2007, s. 44-47).

Özellikle ulus kavramından halk kavramına geçişin hızlandığı ve ulus kavramının eleştirilere maruz kaldığı son dönemde siyasi meşruiyetin halkın elinden kayıp devleti yöneten siyasi erkin eline geçmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Bu sessiz değişim toplumsal anlamda farkındalığın kaybolduğu ve ulus/halk gibi kavram çatışmalarının olduğu dönemlerde daha büyük sorunları beraberinde getirmektedir. Toplum her ne kadar kendisini yegâne iktidar sahibi ve iktidarı yöneten erkin belirleyicisi olarak görse de ulus olmak ile halk olmak arasında kararsızlık yaşayan toplum için elindeki gücü kullanmak zorlaşmakta ve bir güç paradoksu ortaya çıkmaktadır(Balcı, 2011, s. 11).

1.6.Ulus Devletin Temel Özellikleri

Ulus-Devlet kavramının, şimdiye kadar ortaya çıkışını, tanımını ve oluşum sürecini bu çalışmada yer verilmiştir. Fakat ulus-devletin temel özelliklerinden ve unsurlarından yeterince bahsedilmemiştir. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi devlet oluşumunda ulus kavramının ne kadar önemli olduğunu vurgulayarak açıklama getirilmiştir. Dolayısıyla; bu kısımda ulusun temel özelliklerini, içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayırarak tanımlanmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda, ulusun unsurlarını dördü içsel (dil, din, soy, kültür ve tarih birliği) biri de dışsal (öteki imaj) olmak üzere kategorilere ayırabilir *Dil birliği*, ulus kavramıyla çok yakından ve sıkı bir ilişki dâhilinde olduğunu ifade etmektedir. Çünkü daha önce de ulus ile verilen birçok tanımda dil, ulusun vazgeçilmez özelliklerinden biri olduğu şeklinde vurgulanmıştır. Konuyla ilgili Gökalp, ulusu tanımlarken dilin önemini vurgulayarak, bir ulusun ortak yani milli bir dile sahip olmasını da çok önemli olduğunu ifade etmiştir(Şen, 2004, s. 57). Ayrıca ulusu, “*Aynı dil, din, ahlak kulları ve gelenekte ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış kişilerden oluşan bir topluluktur*(Gökalp,1972, s. 16).şeklinde açıklama getirmiştir

Bir ulusun varlığı için ve ulusun oluşumunda aktif bir şekilde rol oynayan bireylerin arasında tek dil konuşması gerekmektedir. Birbirini anlayabilmek, ifadelerini açıklayabilmek ve daha önemlisi ulus sıfatını kazanabilmek için aynı dili konuşma ve paylaşımlarının sağlıklı olduğu düşünülmektedir. Örnek verilmesi gerekirse, Fransız Devriminin en önemli koşullarından birisi Fransızca dilinin ülkede herkes tarafından konuşulmasıydı.

Ulus-Devletin ülke bütünlüğünü koruyabilmesi için dil birliğini sağlamış olması gerekir. Vatandaşlarını bir arada tutabilmesi için dil birliğinin yanı sıra temel eğitim ve basın-yayının birlik doğrultusunda yayınlar yapmasının da çok fazla önemi vardır.

Loomba'nın ifadelerine göre;

“Ortak bir kültür, ilgiler ve sözcük dağları oluşturmanın araçları gazeteler, romanlar ve diğer yeni iletişim birimleriydi. Bizzat bu iletişim biçimlerini olanaklı kılan, belli bazı bölgesel dilleri budayıp, bazılarını da değişikliğe uğratan ve böylelikle çeşitli insan gruplarına erişmek için kullanılacak bölgesel standartlaşmış diller sayan matbaa kapitalizmidir. Kapitalizmle matbaa kapitalizminin aynı yönde buluşması modern ulusun çıkacağı sahneyi kuran yeni bir hayali cemaat biçiminin olanaklılığını sağlamıştı(Loomba, 2000, s. 213).

Temel eğitimle birlikte özellikle 19. yüzyılda okuryazar oranının çok yüksek olduğu bir dönem olarak görülmektedir. Bu çerçevede, yani okuryazarlığın yükselişi ile beraber okullar ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca ulus oluşumunda veya ulus-devlet inşa etmesi için duygu ve düşüncelerini ortaya çıkaranların birçoğu okulun kutsal nitelikte olduğunu dile getirmişlerdir(Schanpper,1995, s. 142).

Din birliği, düşünsel olarak, din kavramının ulusla doğrudan ilişkili bir halde olmadığını söylemek gerekmektedir. Çünkü bir ulusun aynı dinde olması söz konusu değildir. Farklı dinlere sahip olup da bir ulusu oluşturmak mümkündür. Bununla birlikte büyük dinlerin evrensel olduğu ve kişilerin istedikleri dini seçme hakkına sahip oldukları da ifade edilebilir.

Soy birliği, ulus kavramının belirleyici unsurları arasından tanımlanması en güç olanıdır. Soy birliği, devlet oluşmadan veya ortaya çıkmadan henüz bir ulus halindeyken söz konusudur. Ancak devlet halinde örgütlenmesiyle birlikte yerini hukuki nitelik taşıyan vatandaşlık unsuruna bırakmaktadır.

Ulusun varlığı sürecinde her türlü milliyetçilik akımlarında soy birliği kavramının var olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bireylerin, yukarıda da ifade edildiği gibi bir araya gelmeleri için birbirleriyle diyalog halinde olabilmeleri için dil ortaklığı ve onları bağlaştıran ve birlikte hareket etmelerine hız kazandıran soy birliği vazgeçilmez unsurlardandır. Yani bir ulusun oluşumunda ırkın ve soyun aynı olması inanılmaz derecede önemlidir. Fakat Balibar, milliyetçilik ve ırkçılığın ilişkisi konusunda şu neticeye varmıştır. *“İrkçilik, milliyetçiliğin bir dışa vurumu değil, milliyetçiliğe bir ektir; daha doğrusu, milliyetçiliğe bir iç ektir; ona oranla her zaman aşırıdır, ama onun inşası için her zaman gereklidir(Balibar ve Immanual,2000, s. 73).”*

Kültür ve Tarih ortaklık, bu unsur daha geniş yani “ulusal” olarak nitelendirilip tanımlanmalıdır. Kültür ve tarih birliği dil birliği gibi objektif bir şekilde ifade edilir ve tanımlanabilir. Çünkü geriye dönük bakıldığında, kültür ve tarihin bize neler bıraktıklarını ve bize neler anlatacaklarını görebiliriz. Ayrıca kültür ve tarih bizim geleceğimizi ne biçimde şekilleneceği konusunda yardımcı olacaktır

Smith, kültürün ne kadar önemli olduğunu şu cümleleriyle ifade etmektedir:

“Çağdaş dünyada kim olduğumuzu, müştereken paylaşılan eşsiz bir kültür aracılığıyla bilebiliriz. Bu kültürü keşfederek kendimizi, ‘otantik kendiyi’ keşfederiz ya da modern dünyanın devası değişiklik ve belirsizlikleriyle cebelleşmek zorunda kalmış, bölünmüş ve yolunu yitirmiş pek çok kişiye öyle gelir(Smith,1999, s. 39).”

Ulus unsurlarından bir diğeri ise dışsal *öteki imaj*’dır. Uluslaşma sürecinde veya ulusun unsurlarını yukarıda ele alındığında tamamen olumlu bir portrenin ortaya çıktığını gördük. Fakat *öteki imaj*, diğer unsurları incelendiğimizde ve sonucunda olumsuz bir unsur olarak çıkmaktadır.

Bunun nedeni, içsel unsurlar ulusu tanımlarken tamamen doğrudan bir ilişkisinin yönüdeyken, *öteki imaj* unsuru; ulusun birlikteliğini veya birleşmesini sağlamaya çalışmaktadır.

1.7.Ulusçuluk ve Ulus Devlet

Ulus devlet kavramları süreç itibarıyla 16. yüzyılda varlığını hissettirmiş, özellikle 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Siyasi akım olarak ortaya çıkan milliyetçilik kavramı ulus devlet oluşum sürecinde en önemli ve belirleyici etkidir. Bu bağlamda her türlü uluslaşma sürecinin temelinde siyasi ve düşünsel akım olarak milliyetçilik hareketleriyle var olduğu mümkün görülmektedir. Bununla birlikte, milliyetçilik ile ulus-devlet arasındaki ilişkiye bakılırsa, çok yönlü bir ilişkinin var olduğu

görülmektedir. Ulus-devlet inşa sürecinde bir topluma ait olan ortak kültür, ortak dil, ortak simge vb. Yaratma arzusu, milliyetçilik duyguları uyandırırken, milliyetçilik inşa süreci de ulus devlet doğuracak yöndedir. Ulus-devlet ve milliyetçilik karşılıklı bir ilişki halinde olup, ilişkideki belirleyiciliği göstermektedir(Karakaş,2000, s. 45)

19. yüzyıla damgasını vuran ve bu dönem sonrasında dalgalar halinde tüm toplumları etkisi altına almış olan milliyetçilik, kendisine en uygun gelişim alanını, Avrupa kıtasında bulmuştur. Siyasetçilerden askeri liderlere, sanatçılardan bilim adamlarına dek geniş bir yelpazede bireylerin kendi uluslarına dair önem atfettikleri ve en önemli konu olarak gördükleri milliyetçi bakış açısı bu tarihlerde güçlenmekle kalmamış, yavaş yavaş toplumsal çatışmaları da tetiklemiştir(Selçuk,2012,s. 119).Böylelikle bir kavram olarak, ilk ortaya çıktığı 18. yüzyılın ikinci yarısında oluşan, milliyetçilik ilk kez çatışmaya sebebiyet veren, toplumları kamplaştıran ve ulusları cepheye yönlendiren bir kavram haline gelmiştir.

Ulus devlet olgusunun kendisine güçleneceği bir ortam aradığı dönemler olan 18. yüzyılın sonlarında ise milliyetçilik, ulusun asli kimliğini ortaya koymasına adına ideolojik bir kavram haline dönüşmüştür. Bir diğer deyişle ulus devlet mantığı içerisinde milliyetçi bir vatandaş, vatanının bekası için gereken tüm etkinliklerin içerisinde olmak durumundadır; bu etkinlikler sözlü ya da fiziki olarak gerçekleştirilebilmektedir.

Bunun en somut örneğini Fransız İhtilali ve onun gibi birçok halk hareketinde görmek mümkündür. Bu başkaldırı örnekleri milliyetçiliğin toplumu nasıl bir araya getirdiğini ve güçlendirdiğini göstermektedir. Bu süreçte milliyetçiliğin en fazla savunduğu ve üzerinde durduğu fikir, kral, imparator ya da tek başına güç sahibi olana değil, halkın iradesine itaat etmektir(Özdemir,2012, s. 46).Bu irade beyanının içerisinde, çok güvenilen bir liderin etrafında toplanmak ve milliyetçi duyguları harekete geçirmek mümkün olabileceği gibi, sadece ulusun gücüne ve milliyetçiliğe olan bağlılığına dayalı bir sistemin savunması da yer alabilmektedir.

Bu yapı harcı benzeri özelliği ile milliyetçilik, ulusun bir arada hareket etmesine yardımcı olmaktadır. Ancak bu özellik sadece sosyal ve kültürel bir birliktelik yaratmamış, aynı zamanda, toplumun şiddet eğilimleri konusunda teşvik edici bir özellik de taşımıştır.

Milliyetçilik, toplumsal anlamda olumlu bir çerçevede değerlendirilmesine karşın ortaya çıkardığı sorunlarla birlikte çeşitli ikilemlere de neden olmuştur.Ulus devlet kimliği içerisinde milliyetçilik toplumsal dayanışma ile birlikte sanayileşmeyi,

kalkınmayı ve tüm bunlar dâhilinde modernleşmeyi sağlayan bir faktör olarak görülmüştür(Sayar,2000, s. 48-49). Ancak devrimsel hareketler, dünya savaşları ve çatışmanın savaş cephelerinden teknolojik alana kayması ile birlikte milliyetçiliğin ulus devlet içerisindeki rolü de sorgulanmaya başlanmıştır. Burada milliyetçiliğin yaratmış olduğu ikilem, bir yanda toplumsal kalkınmaya hizmet ettiği düşünülürken aslında toplum içerisinde ve dolayısı ile siyasi ortamda çatışmayı tetiklemiştir(Sayar,2000, s. 48-49).

Milliyetçiliğin modernite ile olan ilişkisi uzun yıllar boyunca tartışılmış ve detayları ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Milliyetçiliğin yapay bir unsur mu yoksa değişen dünya düzeninin bir gereği mi olduğu yönünde, Avrupa merkezli bir tartışma uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. Tartışmalar sonucunda milliyetçiliğin değişen dünya düzeninin bir parçası olarak ulusun tanımlanması ve devletin kendisini güçlü kılacak bir dayanak bulması açısından önemli bir kavram olduğuna inanılmıştır(Yalçınar,2004, s. 197).

Bu ikilemin ötesinde, ihtiva ettiği anlam açısından milliyetçilik, siyasal alanda ve toplumsal anlamda da farklılıklar sergileyebilmektedir ki bu farklılıklar milliyetçilik içerisindeki ayrımın keskinleşmesi ya da anlamsızlaşması adına olumsuz bir yönlendirme gücüne sahiptir. Buna göre siyasal ve kültürel anlamda ayrım gösteren milliyetçilik, her iki alanda da aynı amaca hizmet ediyormuş gibi görülse de bireysel ve toplu çıkarlar temelinde farklılıklar gösterebilmektedir. Siyasal milliyetçilik, görüntü itibari ile “millet devleti” olmayı savunan ve kişisel ya da siyasal çıkarlar temelinde esneklik gösterebilen bir düşüncedir. Kültürel milliyetçilik ise daha çok milletin kendi kültürüne bağlı olarak, kişisel hesap ve çıkarlardan uzak bir şekilde hareket etmesine dayalıdır(Livanelioğlu,1998, s. 52).

Siyasetçi-toplum çatışması ulus devlet yapısı içerisinde, milliyetçiliğin güçlü olarak hissedildiği ortamlarda yerini düşünmeye bırakmaktadır. Ulusun, devlet olarak bir arada hareket etmesi gereken konularda, milliyetçiliğin güçlü şekilde hissedildiği topraklarda, milliyetçilik toplumu bir araya getirmektedir. Siyasilerin, toplumun her bir üyesinin kendi ulusundan olanı kayırması, diğerini ötekileştirmesi ve bu şekilde kendi etnik topluluğunun devam ettirilmesi adına irade ortaya koyması söz konusu olmaktadır(Aktürk,2006, s. 24).Bu ayrılıkçı düşünce tarzı, siyasiler ve toplum arasında yapay bir bağ oluştururken, ötekileştirme ve ırkçılık gibi modern dönemde yeniden gün

yüzüne çıkmış olan sorunları körüklemektedir. Bu nedenle milliyetçiliğin ulus devlet yapısı içerisinde farklılıkların yönetimini zorlaştırdığı görülmektedir.

Bugünün ulus devletlerine bakıldığında milliyetçiliğin içerisinde bulunduğu durumun geçmiş yıllara nazaran daha kötü olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, küreselleşme sonucu sadece malların ve paranın dolaşımının da kolaylaşması ve ülkelerin giderek bir önceki yüzyıla göre daha fazla etnik yapıya sahip olması ve bu nedenle de heterojen bir yapıya kavuşmalarıdır(Gökalp,2007, s. 288-289).

Yapılan ulus-devlet tanımları arasında Yurdusev'in bakış açısı şöyledir: "ulus ve devlet birbiriyle olukça yakından ilintilidir. Tarihe bakarsak bu iki varlık, tıpkı günümüzde kullandığımız anlamıyla, aynı zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Birbirlerini karşılıklı etkilemişler ve diğerinin oluşumuna gelişimine katkıda bulunmuşlardır (Yurdusev,1996, s. 19-20). Yurdusev aynı zamanda merkezi yapıya sahip olan ulus devletin ayırıcı özelliğini, egemenliği tekelinde tutmasına bağlar. Bu tekelin en önemli ifadesi Bodin'e göre yasa yapma ve onu feshetme gücüyken, Marksistlere göre sosyo-politik düzeni sürdürebilmek için toplumsal açıdan güç ve şiddet kullanma tekelini elinde bulundurmasıdır. Marks'ın kuramsal karşıtı olan Max Weber'e göre de bu tekel ulus-devletin zor kullanımını meşrulaştırmasına dayanır(Şaylan,1999, s. 32).

16.yüzyıla ilk tohumları atılan ve 18.yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet, hakimiyetin netleşesi ile ulus bünyesinde bulunan farklı toplulukları egemenliği altına alan en önemli kurumdur. Ulus devletin esas amacı; devleti merkezileştirmek, bünyesindeki farklı kültürleri standardize etmek, hukuk eşitliğini, adaleti ve ekonomik bütünlüğü sağlamaktır. Bu açıdan bakılırsa ulus-devlet, çıkışından öncesi dönemlerden farklı merkezi anlayışa ve toplumun homojen hale getirilmesine dayanmaktadır (Sarıbay,1997, s. 4-6).Bu anlamıyla ulus-devlet, o zamana kadar olan yapılardan farklı olarak, merkeziyete ve toplumun homojen hale getirilmesine dayanmaktadır.

Milliyetçilik ile ulus devlet arasında sıkı bir ilişki vardır. Ulus devlet için öncelikle bir ulus inşa etmesi bunun içinde bir topluluğa aidiyet duygusunu yerleştirmesi gerekir. Aidiyet duygusu için ise ortak kültür, ortak simge ve ortak değerler meydana getirilmesi ile olur. Bu ortak değerler ise milliyetçiliği beraberinde getirir. Milliyetçiliğin meydana çıkmasındaki gelişmeler de ulus devleti oluşturan bir özelliğe sahiptir. Ancak milliyetçilik ile ulus devletin bu karşılıklı iletişimi farklı ülkelerde farklı gelişebilmiştir. Mesela Avrupa genelinde milliyetçilik, uluslaşma ve ulus devlet aşamalarından sonra gelişmiştir. Almanya ve İtalya'da ise milliyetçilik önce ulus devlet sonra gelişmiştir.

Sömürülen ülkelerde ise yaygın olarak milliyetçilik önce gelişmiş ve ulus devlet kurmaya etkili olmuştur. Sömürülen veya yabancı işgaline uğramış ülkelerde milliyetçilik öncelikli olmuştur. Ulus devlet kurulmuş daha sonra bu ulus devlete uygun ulus oluşturma çalışması yapmışlardır (Bozdoğan ve Kasaba,1998, s. 33).

Ulus devlet modern bir oluşumdur. Bu nedenle yeni bir egemenlik anlayışını da birlikte getirmiştir. Yeni egemenlik anlayışı tarihsel olarak bakıldığında, tarihteki bazı yönetimlerle belirgin bir akrabalık bağı olduğunu da yadsıyamayız (Bostancı,1998, s. 48).

Baskın Oran, milliyetçiliği bir dayanışma ideolojisi olarak kabul etmiş ve ulus devletle ilişkilendirerek şu şekilde tanımlamıştır: “Avrupa’da milliyetçilik, milli ekonomiyi nispeten geniş bir toprak içinde kuran veya kurmak isteyen burjuvazinin, toplumu kendi yönetiminde örgütlerken ortaya çıkan diğer sınıfların da bu toplumda beliren farklılaşmış, uzmanlaşmış, kurumsallaşmış yapı içerisinde benimsediği, toplumsal sadakatin odağı olarak ulus birimini alan ve bunu ‘ulusal devlet’ içinde örgütlemek isteyen bir tutumun ideolojisi ve toplumsal hareketidir”(Oran,1977, s. 32). “Avrupa’da milliyetçilik, milli ekonomiyi nispeten geniş bir toprak içinde kuran veya kurmak isteyen burjuvazinin, toplumu kendi yönetiminde örgütlerken ortaya çıkan diğer sınıfların da bu toplumda beliren farklılaşmış, uzmanlaşmış, kurumsallaşmış yapı içerisinde benimsediği, toplumsal sadakatin odağı olarak ulus birimini alan ve bunu ‘ulusal devlet’ içinde örgütlemek isteyen bir tutumun ideolojisi ve toplumsal hareketidir.

2.İKİNCİ BÖLÜM

2.AZERBAYCAN'DA ULUSLAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ HAREKETLER VE PARTİLERİN ROLÜ

Rusya'da 20.yy başlarında meydana gelen bir takım olaylar Çarlık Rus yönetimin zayıflayıp yıkılmasına neden olmuştur. Rusya'nın yenilmez bir güç olduğu düşüncesini yıkan ilk olay Rus-Japon savaşıdır. Rusya'da iç karışıklıkları fırsat bilen Müslüman Türkler tarafından "Rusya Müslümanları Kongreleri" düzenlenerek birlik olma mücadelesi verilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde tezin konusunu oluşturan Azerbaycan'daki siyasi hareketler ve partiler Rusya'da meydana gelen, 1905-1917 ihtilalleri, 1917 Şubat Devrimi sonrası Azerbaycan siyasi durumu, Transkafkasya yönetim meselesi, Mart katliamı, kültürel ve siyasi muhtariyet meselesi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasında Müsavat Partisi'nin rolü anlatılacaktır.

2.1.1905- 1917 İhtilalleri

1905 ihtilali, aslında kökenleri 1860'larda II.Aleksandr'ın başlattığı, bazılarınca 19.yüzyılın glastnostu olarak adlandırılan "büyük reformlara" kadar giden; Rus çarlık sistemindeki sosyal ve ekonomik gelişmelere, özellikle 1880'lerden itibaren yapılan sanayileşme hamleleri atılımlarına rağmen politik sistemin aynı kalmasından dolayı gelişme kaydedilememiştir. Rejim, sosyal ve ekonomik gelişmelere uygun bir yapılanmaya dönüşmemiştir(Acar,2008, s. 60).

1905 Rus ihtilalinin tetikleyici nedeni 1905 öncesinde yaşanan ekonomik değişimlerdi. Rusya'da 1900 yılına doğru kendini belirgin şekilde hissettirmeye başlayan ekonomik buhran, sosyalist görüşlerin gelişmesi ve yayılmasına uygun bir ortam oluşturmuştur. Rus ekonomik krizi 19.yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başında Avrupa'da başlayan ekonomik buhranın neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'ya yabancı sermaye akışı kesilmiş bu nedenle bazı Rus fabrikaların üretimi azalmış veya durmuştur. Bu nedenle işsizlik çok büyük oranda artmıştır(Kurat,2014, s. 340). Sanayideki gelişme köylülerin durumunun zorlaştırmıştır. Ulusal ordu donatımı faaliyetlerinin harcamalarını karşılamak için vergiler arttırılmıştır, devlet alkol üretim ve satışını tekeline almıştır, sanayini gelişmesi, yabancı çekişmesine karşı korumak için izlediği gümrük politikası komşu devletlerde tepkilere neden oldu, Rus ürünlerinin ihraç edilmesi zorlaştırmıştır(Renouvin,2004, s. 119).

1905 Rus ihtilalinin bir diğere nedeni, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'dır. Rus-Japon Savaşı esnasında Rus ordularının arkası arkasına yenilgiye uğraması, Rus çarının ve yönetiminin halk gözünde prestij kaybına neden olmuştur. Savaş masrafları Rusya ekonomisini çok ciddi şekilde sarsmıştır. Yabancı devletlerden borç alınmış, yeni vergiler konulmuştur. Ekonomik kriz sonucunda halkın memnuniyetsizliğine ve şiddetli tepkilerine yol açmıştır.(Kurat,2014, s. 398).

1904-1905 yıllarında Rusya'da halk devrimci hareketlere başlamıştır. Yönetime baskı yapmak, isteklerini alabilmek için, yarı-politik derneklerin kurulması, öğrenci yürüyüşleri düzenlenmesi gibi faaliyetler, dönemin aydınlarının başlıca siyasi çalışmaları arasındaydı. İşçiler sürekli olarak ekonomik ihtiyaçlardan ziyade siyasi ağırlıklı reformlar yapılması taleplerini vurgulamışlardır. Köylüler mevcut yönetimden hoşnutsuz olduklarını belli etmek için pek çok ayaklanma yapmışlardır (Devlet,1999,s.10-11).

22 Ocak 1905 günü grev hakkı, toprak reformu, millet meclisi toplanması gibi sosyal ve siyasal hak talepleri için 135.000 imzalı bir dilekçe sunulmak için büyük bir miting yapılmıştır. Sunulan dilekçede grev hakkı, toprak reformu, bir millet meclisinin toplantıya çağırılması gibi sosyal ve siyasal haklar istenmiştir. Ancak polis ve asker, Kışlık Saray önünde toplanarak gösteri yapan halk üzerine ateş açarak dağıtmıştır (Renouvin, 2014,s. 122). Bu "Kanlı Pazar" vakası bütün Rusya'da çok ters bir etki yapmış; protesto kabilinden her tarafta grevler başlamıştır(Kurat,2014, s. 401). Mart 1905'te Çar II. Nikolay istişari mahiyette bir meclis toplama yönündeki niyetini açıklamış ve ağustos ayında da bir fermanla bu istişari meclisin kurulacağı kararını ilan etmiştir. Lakin bu kadarlık bir tavizin kimseyi tatmin etmemiştir. Bütün Rusya'da inkılapçı kargaşalar görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Sonunda 30 Ekim 1905 tarihli Emperyal Manifesto ile Çar, seçilmiş milletvekillerinden oluşturulacak bir Devlet Duması'nın teşkili ile söz, vicdan, toplanma ve cemiyet kurma hürriyetlerini kabul ve ilan etti (Kırımlı,2010,s.66). 1906 yılı girerken Rusya'da ihtilal hareketi gerilemiştir(Kurat,2014, s.407).

1905 olayları hükümeti bazı ödünler vermeye zorlayan, sorunlu da olsa politik sistemde bazı değişikliklere yol açan; daha da önemlisi Rus halkını politik yaşamın içine daha önce hiç olmadığı kadar dâhil eden ve bu yönüyle bir sonraki devrime zemin hazırlayan bir olay olmuştur(Acar,2008, s. 97).

1890'larda dünyada sanayisi en çok üreten dördüncü ülkesi haline gelen Almanya kendi birliğini kurmuş ve güçlenmiştir. Bu duruma düşmanca yanaşan İngiltere Almanya'nın gelişmesini kendisine tehdit olarak görmüştür. Tedbir olarak, dünyadaki sömürge faaliyeti yaptıkları alanlar üzerinde İngiliz-Fransız arasında anlaşma yapmışlardır. Dengeleri korumak için İngiliz- Rus ittifakını ise 1907 yılında gerçekleştirmiştir (Yalçın,2012,s. 71). Rusya'nın bu ittifaktan beklentileri:

- Rusya, Güney Avrupa'yı kendi faaliyet alanı olarak görmektedir ve Alman Pan-germanizm akımının bu bölgeyi etkilemesini engellemek istemiştir,
- Pan-slavizm politikasını yaygınlaştırmak istemekte ve Almanya'yı bu amaç için engel olarak görmektedir,
- Pan-slavizme engel olarak gördüğü Avusturya'yı parçalamak ve bu bölgedeki tüm Slavları kendi yönetimine katmak istemektedir,
- Müttefiklerin kendisine destek vereceğini düşünerek, müttefiklerin yardımı ile İstanbul ve Boğazları ele geçirmeyi istemesidir.

1914 yılına Bosna'da Avusturya veliahtı Franz Ferdinand'ın "Büyük Sırbistan" gizli örgütüne bağlı bir Sırp öğrenci tarafından, 28 Haziran 1914 tarihinde öldürülmesi I. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur(Yalçın, 2012, s. 73). Diplomatik barış çabaları başarısız olunca 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş açmıştır. Temmuz ayında ise Rusya'da seferberlik ilan edilmiştir. Almanya, Rusya'ya seferberliği durdurması için ultiatom vermiştir fakat vazgeçirememiştir (Kurat,2014,s. 436). 1 Ağustos 1914 tarihinde ise Rusya'ya savaş açılmıştır. Savaşın başlaması ile Rusya'da büyük milli heyecana neden olmuştur ve Duma'daki bütün siyasi partiler savaş başlaması lehine oy vermişlerdir. Bunun sonucunda grevler durdu, işçiler heyecanlı bildirimler yayınladılar, on binlerce kişi askere gönüllü gitmek için başvurmuştur.

Savaşın tarafları bir yanda Almanya- Avusturya- Macaristan, diğer yanda Rusya, İngiltere, Fransa vardı büyük çatışmalara girildi (Devlet,1999, s. 268). Savaşın başlarında İtilaf kuvvetleri yani, Rusya İngiltere ve Fransa üç parçaya bölündüler; Fransa ve İngiltere batı cephesinde, Rusya doğu cephesinde ve Sırbistan ise Balkanlar'da savaşacaktı (Vernadsky,2009, s. 341). Almanya planlarını iki cepheli bir savaşa göre hazırlamıştı. Öncelikle Fransa'ya girilecek daha sonra Rusya'ya

saldırılacaktı. Ancak savaş planladığı gibi gitmedi. Bu nedenle yönünü Rusya'ya çevirdi. Ağustos 1914 sonunda Alman orduları Tannenberg'de ve Eylül sonunda da Matzurya bataklıklarında Rusları ağır yenilgiye uğrattılar. Avusturya ise başarılı savaşlar yapamadı. Ruslar karşısında yenilgiye uğradılar ve Ruslar Galiçya'yı işgal ettiler (Armaoğlu,2014,s. 101).

Osmanlı Devleti'nin savaşa fiilen katılması Rusya'nın boğazları ve İstanbul'u alma istekleri için fırsat oluşturmuştur. Rusya, İstanbul'u, Boğazları, Marmara Denizi'nin batı kıyılarını, Midye-Enez hattı dahil Trakya'nın güneyini, İstanbul Boğazı'nın doğusunu, Sakarya ile İzmit arası bölgeyi, Marmara adalarını talep ederek müttefik devletlere notalar vermiştir. İmroz ve Bozcaada'yı da talep etmiştir. Fakat İngiltere ve Fransa buna karşı çıkarak öncelikle kendilerinin Anadolu'da ve başka sahalardaki isteklerinin tamamen yerine getirilmesi şartını koymuşlardır. Rusya bu şartı kabul etti. Yani İngiltere ve Fransa Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hakkını tanımış oldular (Kurat,2014, s.443).

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile Rusya 1 Kasım 1914'te Kafkas cephesinde savaş başlatmıştır. Kafkas cephesinde bulunan Osmanlı orduları bunu başarıyla durdurmuş ve karşı harekâta geçmişlerdir(Yalçın2012). Çanakkale Savaşı ise 3 Kasım 1914'ten 9 Ocak 1916'ya kadar aralıklarla yaklaşık on dört ay sürmüştür. Çanakkale'de 18 Mart 1915'teki deniz harekâtının ardından Nisan, Haziran ve Ağustos aylarında çok şiddetli çatışmalar olmuştur. Çok güçlü silahlarla gelen İtilaf Devletleri bu sürede kıyı şeridinden içeri girememiştir. 9 Ocak 1916'da Çanakkale'yi tamamen terk etmek zorunda kalmışlardır(Mert,2002, s.656).

İtilaf devletleri Boğazları ele geçirememişlerdir. Bu nedenle Rusya'ya askeri yardım yapılamamıştır. Rusya'ya, İtilaf devletleri Karadeniz yoluyla hiç yardım yapamamışlardır(Kurat,2014,s.443). Çanakkale Savaşının kazanılamaması, Boğazların açılmaması ve Rusya'ya yardım götürülememesi, iç karışıklıklara neden olmuş, halk protestolara başlamıştır. Şiddetlenen gösteriler sonrasında 1917 senesi Mart'ında Rusya'da ihtilal patlak vermiştir(Armaoğlu,2014, s.125).Bunun üzerine Rusya savaştan çekilmiştir ve kendi iç meseleleriyle uğraşmıştır. (Yalçın,2012, s.84).

1917 yılında Rusya’da meydana gelen Bolşevik ihtilali, yirminci yüzyılın önemli siyasi olaylarından sayılır(Devrisheva, 2014, s.61). Çarlık rejimi devrilmiş, Rusya tarihi bir değişim sürecine girmiştir(Armaoğlu,2014,s.122).

Bolşeviklerin Rusya’da siyasi faaliyetlerine başlaması ve ihtilal yapmaları sonucunda “*Bolşevizm*” tabiri ortaya çıkmıştır. Bolşevizm“*Yirminci yüzyılın başlarında, bir grup Rus devrimcisi tarafından başlatılmış olan ve proleter-alt sınıf yapının yönetimi ele geçirmesinin, bu devrimin gereken bütün şartlar oluşuncaya kadar ertelenemeyeceğini, iktidarın yasal yollarla, parlamentoda çoğunluğu sağlayarak değil de, zor kullanarak ele geçirilmesini; proletarya diktatörlüğü bir kez kurulunca bunun yalnızca burjuva sınıfına karşı değil, ekonomik sistemin sosyalizasyonunu hızlandırmak için kullanılması gerektiğini savunan Marksist düşünce olarak ortaya çıkmıştır.*”(Devrisheva,2014,s.62)

1916 Aralık ayı sonunda Rusya’da siyasi durum tehlikeli bir duruma gelmiştir. İyi bir örgütlenmesi olmayan halk yiyecek kıtlığı çekmeye başlamıştır. Yiyecek sıkıntısına düşen şehir halkının öfkesi gittikçe büyümüştür. Bunu fırsat bilen ve Çara yeni bir siyasal rejimi kabul ettirmek isteyen liberal burjuvazi protestoları arttırmıştır. İmparator ve ailesine duyulan saygı kalmamıştır(Renouvin,2014, s. 492).

İhtilali hazırlayan birçok sebep vardı. Fransız İhtilali sırasında ortaya çıkan hürriyetçi akımlar Rusya’da 1825’ten itibaren Çar idaresine karşı ayaklanmaların başlamasına neden olmuştur. Çarlığın sert ve hiç kimseye söz hakkı vermeyen tutumu aydın, yazar ve düşünürleri yer altına itmiştir. Bu baskı gizli ihtilal çalışmaları yapma tecrübesini kazandırmıştı(Gündüz,2005, s. 2).Rusya’da ilk ihtilal denemesi 1905’te yapılmıştır ve başarılı olamamıştır. Fakat Çarlık rejimine karşı oluşan memnuniyetsizlikler gittikçe artmıştır(Devrisheva,2014).

Rusya’nın katı kralcı siyasal yapısına karşı geliştirilen görüşler genişleyerek devam etmiştir. Rus aydınları, Rusya’nın katı kralcı sistemini yıkmış ve yerine farklı siyasal düzen getirmek için siyasal yapının ıslah edilerek sosyal düzene geçilmesi ve yeni bir biçim verilmesinde aramışlardır(Armaoğlu,2012,s. 122). Rusya’da köylü meselesi gelişmeleri Marksist fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Böylece Rus aydınları, otokrasinin yerine kurabilecekleri yeni siyasal düzenin temelini köyde ve köylüde görmüşlerdir. Çünkü o dönemde Rus halkının beşte dördü tarımla geçiniyordu.

Toprakta feodal düzen hâkimdi. Köylüler, asilzadelerin toprağında bir köleydi (Koçyiğit,2006,s. 46).Bu durumu düzeltmek için 5 Mart 1861’te “*Kurtuluş Kanunu*” yayınlanmıştır. Bu kanunla köylü esir durumdan kurtarılmak istenerek köylüye toprak dağıtılmıştır. Ancak köylüye verimsiz topraklar dağıtıldığı, köylüye toprağın mülkiyeti değil kullanma hakkı verildiği için kanun başarısız olmuştur. Köylünün bir kısmı toprak almaktan, toprakla uğraşmaktan vazgeçmiştir (Armaoğlu,2014,s.123). Endüstrinin gelişmesi ve Kurtuluş Kanunu’nun başarısızlığı birçok köylüyü şehirlere çekmiştir. Ancak işçilerin durumu da köylülerden iyi değildi. 12-24 saatlik iş gününe rağmen iş ve yaşama yerlerindeki sağlık şartlarının kötülüğü, ücretlerin azlığı, çocukların çalıştırılması, işçi kitlesinin göze çarpan sorunlarıydı (Koçyiğit,2006,s.23).

I. Dünya Savaşı için Rusya’da 14 milyon kişi askere alınmıştır. Silah altına alınan ve savaşı bu askerlerin masrafları bütçeye çok aşırı yük getirmiştir. Çalışacak kimse kalmadığı için tarım ürünü elde edilememiş fabrikaların imalatı çok azalmıştır. Evcil hayvanlar askerin gereksinimleri için toplandığı için hayvan sayısı aşırı azalmıştır. Askeri beslemek ve silahlandırmak için İngiltere ve Fransa’dan çok miktarda borç alınmıştır. Savaşın ikinci yılında Rusya’nın durumu çok kötüleşmiştir. Tarım üretimi gittikçe 1917 yılına girerken büyük şehirlerde yiyecek krizi başlamış, kriz dolayısı ile pek çok fabrika kapanmıştır(Smith,2006,s.14).

Savaş başladığı zaman Rusya tam bir kargaşa içindeydi. Duma’nın açılması, aydınların, fikir akımlarının serbest hareket etmesi kolaylaştırmış, aynı zamanda kargaşa ve çatışmaları şiddetlendirmiştir. Savaşın zorlukları, savaştan net bir başarı elde edilememesi, Boğazların açılmaması ve Rusya’ya müttefiklerinden yardım gelmemesi iç kargaşaları gittikçe arttırmıştır. Halkın gıda sıkıntısı çekmesi de buna eklenince halk sokak gösterilerine başlamıştır(Armaoğlu,2014, s.215).

23 Şubat (8 Mart) 1917 tarihinde binlerce kadın tekstil işçisi ve ev hanımları ekmek kıtlığını protesto etmek için Petrograd sokaklarında toplanmışlardı. Kadınların protestolarının devam ettiği günlerde 200 binden fazla işçide grevdeydi. 25 Şubat(10 Mart) tarihinde öğrenciler ve orta sınıftan kişiler kırmızı bayraklar ve “kahrolsun savaş”, “kahrolsun Çarlık hükümeti” yazan pankartlar taşıyarak şehirdeki kalabalığa katılmışlardır (Smith,2006, s. 114).27 Şubat (12 Mart)’ta Petersburg’da işçiler ve askerler Sovyetleri kurduklarını ve hükümet görevlerini üzerine aldıklarını ilan etmişlerdir.

Sovyet yetkilileri ile Duma temsilcileri arasında yapılan iki günlük görüşmelerden sonra liberal geçici bir hükümetin kurulmasına ve Çarın istifa etmesine karar verilmiştir (Amaoğlu,2014,s. 125).

2 Mart (15 Mart) 1917'de Çar II. Nikola tahttan feragat ederek tahtını kardeşi Mihail'e bıraktı. Fakat Mihail'de tahtı istemedi ve yeni anayasayı hazırlayacak Kurucu Meclis kurulana kadar Rusya'da idarenin "Geçici Hükümet" e ait olduğunu bildirmiştir. Geçici hükümet vazifeye başlar başlamaz basın ve konuşma özgürlüğü getirmiş; bütün siyasi mahkûmlar serbest bırakılmış, polis teşkilatı dağıtılmıştır (Devlet,1991,s. 272).

Yeni kurulan hükümetin otorite sahibi olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır (Verdansky,2009,s.352). 26 Ekim1917'de düzenlenen silahlı ayaklanma ile Bolşevikler iktidarı ele almışlardı(Devlet,2009).Yeni hükümet, derhal, toprağı köylülere veren temel endüstrileri millileştiren yasaları çıkarmıştır. İlhaksız ve tazminatsız bir barışla savaşa son vermeye ilişkin amacını açıklamıştır(Koçyiğit,2006,s.29). Bolşevik hükümeti 21 Kasım 1917'de bütün temsilcilikleri vasıtasıyla notalar vererek mütareke yapmak istediklerini merkezi devletlere bildirmiştir. Almanya ile 15 Aralık 1917'de mütareke yapılmasına rağmen barış şartları üzerinde anlaşılammıştır (Yalçın,2012,s. 106).

3 Mart 1918 günü Brest-Litovsk anlaşması imzalanmıştır. Rusya 3.Madde gereğince Polonya, Kurland, Litvanya, Estonya üzerindeki bütün egemenliğinden vazgeçmekte ve bu toprakların yazgısının belirleme yetkisi Almanya ile Avusturya-Macaristan'a verilmiştir; bundan başka Ukrayna ile yapılmış olan barış anlaşmasını tanımış; ayrıca Almanya'nın bütün ekonomik istekleri kabul edilmiştir (Renouvin,2004, s. 605). Bu maddelerin yanı sıra Rusya bütün Doğu Anadolu'dan çekilecek, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verecektir(Yalçın,2012,s.106).

2.2.Rusya Müslümanları Kongreleri

1904-1905 yılları arasında yapılan Rus-Japon savaşı Japonların galibiyeti ile neticelenince, Çarlık yönetimi çok zorlu bir döneme girmiştir. İmparatorluk bünyesinde bulunan sömürge halkları ve Rusya Müslümanları Rusya'nın yenilgisini fırsat bilerek siyasi hareketler başlatmışlardır.

Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk-Müslümanların siyasi bir platform üzerinde birliğinin temini için ciddi adımlar ilk defa bu dönemde ortaya atılmış ve bir ölçüye kadar bu birlik gerçekleştirilebilmişti. İmparatorluktaki bütün Türk halkları kapsayan bir siyasi hareket ortaya çıkmıştı.

Rusya'da yönetim muhalifi grupların temsilcilerinin Ekim 1904'te Moskova'da, Kasım ayında da Petersburg'da şehrin yöneticileriyle toplantılar gerçekleştirmiş ve bazı kararlar almışlardır. 1904 yılından başlayarak 1906 yılına kadar Rusya Müslümanlarından Rus hükümetine çok sayıda dilekçeler gönderilmiştir. Bu dilekçelerin hemen hepsinde 26 Şubat 1904 beyannamesi, 12 Aralık 1904 fermanı ve 17 Ekim 1905 hürriyet beyannamesi dayanak gösterilerek Müslümanlara birtakım hak talepleri olmuştur.(Türkoğlu,2002).

1904 yılının son haftalarından başlayarak 1906 yılına kadar Rusya Müslümanlarından Rus hükümetine dilekçeler yağmıştır. Bu dilekçelerin hemen hepsinde 26 Şubat 1904 beyannamesi, 12 Aralık 1904 fermanı ve 17 Ekim 1905 hürriyet beyannamesine dayanarak yapılarak Müslümanlara birtakım haklar talep edilmiştir(Devlet,2011, s. 136).

Azerbaycanlı aydın Alimerdan Bey Topçubaşov ile beraberindeki diğer Azerbaycan aydınlarının ve Rus İmparatorluğunda yaşayan diğer Müslüman Kafkas aydınlarının, İçişleri Bakanı Svyatapolk Mirskiy ile Petersburg'ta Rusya Müslümanlarının taleplerini bildirmek için görüşmeleri, bu taleplerin olumlu karşılanması ve bakanın bu konuda kendisine resmen başvurulmasını istemesi üzerine gerçekleşen Petersburg seyahati, genel Müslüman birliğinin resmileşmesinde önemli rol oynamıştır. 8 Nisan 1905'te Petersburg'ta Abdürreşid İbrahim'in evinde bir araya gelen Alimerdan Bey Topçubaşov, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Bey Ağayev, Ferruh Bey Vezirov, Bünyamin Ahmet, Sadri Maksudov, Rusya Müslümanları için siyasi bir partinin kurulması gerekliliği konusunda görüşmüşlerdir. Birkaç gün sonra bu toplantıya Kırmızı İsmail Gaspıralı'nın da katılması bu düşüncenin hayata geçmesine sebep olmuştur. Görüşmelerin ilerleyen zamanlarında teşkilatın "İttifak el-Müslimin" veya bazı belgelerde de yazıldığı gibi "Rusya Müslümanları Birliği" ya da sadece "Birlik" adıyla anılması kararlaştırılmıştır. Bu konularla ilgili görüşmelerde, Alimerdan Bey tarafından yazılan başvurunun Rusya'nın Müslüman vilayetlerinde yaşayan tüm ünlü aydınlara gönderilmesiyle ilgili karar da alınmıştır. Başvuruda Müslümanların genel bir

programda bir araya gelmesi ve kendi haklarını İmparatorluğun diğer halklarıyla eşit hale getirmek uğrunda mücadelede ortak hareket etmesi gerektiği vurgulanması yapılmıştır. Rusya Türkleri, 20 Mayıs 1905'te Çistay'da (Çistapol) düzenlenen Türk zenginlerinden Zakir Kalamov'un kızının düğün töreninde toplantı yapma imkânı bulmuşlardır. Çistay'da yapılan bu törene bütün siyasi ve ilmi çevreler davet edilmiştir. İmparatorlukta yaşayan 500'e yakın Müslüman aydınının katıldığı bu düğünde, 1905 yazında İttifak kurultayının Mekerce Yerminke'sinde (Nijni Novgorod Panayırı) toplanması ve Müslümanların genel Rusya teşkilatı oluşturma taleplerinin hükümete iletilmesi kararı alınmıştır. Toplumsal konu haline gelen Çistay nikâh töreninde, meşruti monarşi düşüncesine olumlu yaklaşan Rusya Müslümanları din, vicdan, söz, yayın, toplanma özgürlüğünün verilmesine, genel ve eşit seçme hakkı temelinde halk temsilcilerinden meydana gelen meclisin oluşturulmasından yana olduklarını dile getirmişlerdir. Çistay'da yapılan bu düğün ve toplantı ile ilgili geniş bilgi pek çok gazetede yer almıştır. Rusya Türkleri bu hususta bilgilendirilmiş ve toplantıya katılmaları için Rusya Müslümanlarının saygın kişilerine davetler gönderilmiştir.(Гасанлы'dan aktaran Akgüller, 2019, s.68-69)

8 Nisan 1905'te Petersburg'ta Abdürreşid İbrahim'in evinde Ali Merdan Topçubaşı AhmetAga(ev), Ali Hüseyinzade, Alim Maksud, Bünyamin Ahtem toplanarak siyasi bir parti kurma kararı almışlardır. Kırım'dan Petersburg'a gelen İsmail Gaspıralı da bu fikre dahil olmuş tır. İlk toplantının Mekerce Fuarında (Nijni Novgorod) yapılması kararı alınmıştır. Kurulan siyasi partiye "Müslüman İttifakı" adı verilmiştir. İkinci istişari toplantısı ise 20 Mayıs 1905'te Çistay'da Zakir Hazret'in kızının düğünde yapılmasına karar verilmiştir. Ancak bu toplantıda belli bir karar alınmamış, Mekerce Panayırında toplanma görüşü yinelenmiştir (Devlet,2011, s. 128).

Her taraftan Müslüman Türkler Mekerce Panayırına gelmeye başlamışlardı. Kongrenin toplanması için 8 Ağustos 1905'te validen izin istendi, vali bu sırada panayırda uygulanmakta olan sıkıyönetimi bahane ederek toplantıya izin vermedi. 14 Ağustos'ta yapılan ikinci müracaat da olumsuz sonuçlandı. Bunun üzerine toplantının gemide yapılması kararlaştırılmıştır.

15 Ağustos 1905'te saat 9 sularında Mekerce Panayırı için bir araya gelen davetliler "Gustavruve" adlı gemide toplanmaya başladılar. Kongre'ye Kırım'dan İsmail Gaspıralı, Bakü'den Ali Merdan Topçubaşı, Kazanlılardan Seyid Gerey Alkin,

Yusuf Akçura ve Fatih Kerimi, ulemadan Abdürreşid İbrahim ve Musa Carullah, Troyski'den Veli Yavuşev, Orenburg'dan Zakir Rameev, Ahmed Bay ve Gani Bay Hüseyinovlar katılmıştır(Devlet,2011, s. 130).

Bu toplantının başkanlığına İsmail Gaspıralı seçilmiştir. Toplantıda ortak karar Müslümanların menfaatlerini korumak için birlik kurulması gerektiği olmuştur. Rusya Müslümanları bir çatı altında toplanılması, bunun için de on altı şubeye bölünmesi kararı alındı. Her şube merkezden gelen talimata göre çalışmalarını yürütecekti. Böylece bütün Rusya Müslümanlarının birbiriyle etkileşimi ve birlikte hareket etmesi sağlanmış olacaktı. (Devlet,2011,s. 131).

Kırımlı (2010),Bakü'den gelen Ali Merdan Topçubaşı'nın konuşmasındaki şu sözler kongrenin atmosferini yansıtmaktadır:

“Biz Türk balaları, aslımı, neslimiz, dinimiz birdir. Magribden maşrıklara kadar bizim topraklarımızdır. Atalarımız o kadar kahraman bir ulus oldukları halde, şu gün Kafkasya sınırlarında, Kırım'ın bağlarında, Kazan'ın bozkırlarında, ata babalarımızın mülkü olan öz vatanımızda, öz toprağımızda öz ihtiyaçlarımızı danışmağa ihtiyarımız kalmadı. Şükürler olsun Hüda'ya. ... Şu kadar mekrlerine, gadrlerine bakmayıp, sular üzerinde yüreklerimizi açıp birbirimizi ru-be-ru görüp kucaklaşıp sevişmeye bugün muvaffak olduk.”

28 tanesi Kafkasya'dan, 80'i İdil-Ural bölgesi ve Kırım'dan gelen 108 kişinin bulunduğu toplantıda “Rusya Müslümanları Birliği Teşkilatı”nın kurulması kararlaştırıldı. Bu teşkilat 16 şubeye bölünmüştür. Müslümanların Ruslarla eşit haklara sahip olmasının sağlanması için öncelikle Rus aydınlarla işbirliği yapılmasına karar verilmiştir. Müslümanların bu ilk siyasi toplantısı siyasal birikim, bilgi, tecrübe ve basın desteği olmadan yapılmıştır. Buna rağmen çok başarılı bir adımdır (Devlet,2011, s. 131).

Devlet (2011), 15 Ağustos 1905 toplantısının kararlarının aşağıdaki gibi olduğunu söylemektedir:

“Nijni Novgorod şehrinde Oka nehrinde bulunan “Gustav Struve” vapurunda, Rusya'nın çeşitli illerinden ve bölgelerinden gelen, her sınıftan temsilcileri içlerinde

barındıran Müslümanlar; yönetimin ve Müslüman toplulukların ihtiyaçlarını müzakere etmişler şu kararları almışlardır:

- 1) Genel şartların durumuna bakılarak Rusya Müslümanlarının siyasi, sosyal ve kültürel işlerinde birleşmelerini gerektirmektedir.*
- 2) Rusya Müslümanları bu amaçlarına ulaşmak konusunda Rus aydınları ile aynı fikirdedir halkın oyuyla seçilen vekillerin devleti yönetme, kanunları hazırlama ve yetkili kılınması esasına dayanan hukuk düzenini gerçekleştirmek yolunda faaliyette bulunacaktır.*
- 3) Ruslara verilen haklar aynen Rusya Müslümanlarına da verilmezse, ikinci maddede belirtilen maksatlara ulaşmak asla mümkün değildir. Rusya Müslümanları bu görüşte olup siyasi, sosyal ve dini haklarda Ruslarla tam anlamda eşit duruma gelmek, halen yürürlükte olan kanunları, hükümet kararnamelerini, yönetim şekillerini Rusya Müslümanlarına konulan kısıtlamaları, istisnaları ortadan kaldırmak yolunda meşru maksatlarına ne şekilde olursa olsun erişmeye çalışacaklardır.*
- 4) Rusya Müslümanları faaliyetlerine devletin şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçlarına göre yön vereceklerdir. Müslümanlar kendilerini devlette olacak değişikliklere, yeni şartlara, hayat tarzına uygun bir şekilde hazırlamak için itina göstereceklerdir. Buna göre her yerde ve kendi ihtiyaçlarına uygun her çeşit okul kurarak; kitap, gazete, dergi neşrederek; kütüphane, kıraathane açarak halktan toplanan ianelerle halkı bugünkü güncel şartlara göre yetiştirmeye çalışacaklardır.*
- 5) Bu dört maddede belirtilen gayelere ulaşmayı kolaylaştırmak için Müslümanların belli zamanlarda toplanacak kongreleri tarafından verilecek talimata göre hareket edecek, yerel “meclisler” teşkil edilecektir.*

“Rusya Müslümanlarının Toplantısı” burada temsil edilen zümreler arasında bir dostluk havası oluşturmuştur. Kafkas Şiiiler ile Sünniler arasındaki sürtüşme burada sona ermiştir. Toplantıda alınan kararlar daha sonra Rusça olarak da bastırılmıştır(Devlet,2011, s.131). Kongre sonunda tam kapasite bir siyasi parti kurmak yerine “Rusya Müslüman İttifakı” kurmaya karar verilmiştir (Swietochowski,1988s. 48).

I. Kongre sonrasında Rusya’da siyasi gelişmelerin ve terör eylemlerinin artış göstermesi ülkede Çar’ın istibdat rejimini biraz yumuşatmasında etkili olmuştur. Temel hak ve hürriyetlerde hissedilen göreceli serbestlik Rusya Türklerini de etkiledi. İşte ittifak adı verilen bu birliğin içeriğinin, programının belirlenmesi gerekmektedir. Bu durumda II. Kongre’nin yapılmasını zaruri kılıyordu. II. Kongre’nin yapılması zarureti *Ülfet* gazetesinde sık sık dile getiriliyordu(Toprak ve Öztürk 2019, s.1085).

I. Kongre’de, takip eden kongrenin en kısa süre sonra yapılmasına karar verilmiştir. Kongre’nin düzenleme işi “İttifak”ın Kazan şubesine bırakılmıştı. Kazan komitesinin en etkili ismi olan Yusuf Akçura, hemen hazırlıklara başlamış ve kongrenin 16 Ocak’ta Moskova’da yapılacağını telgraflarla ilan etmiştir. Fakat hükümet izin vermemiştir. Bunun üzerine kongre 15 Ocak’ta yapılmak üzere Petersburg’a alınmıştır

13 Ocak 1906’da Müslümanların vekilleri, Rusya’nın her tarafından Petersburg’a gelmeye başlamıştır. Ancak gereken izin alınamamıştı. Müftü Adil Giray, Mirza Karaşay, Damolla Alimcan Barudi, Ali Merdan Topçubaşı, Ahmed Mirza Müftüzade’den müteşekkil bir heyet içişleri bakanlığından toplantı izni almak için tekrar başvursalar da bakanlık gereken izni vermemiştir.

Yüzden fazla delege Petersburg’tan iki hafta kadar süre ayrılmadılar, bu süre içerisinde gayri resmi olarak beş defa bir araya gelip toplantı yaptılar. Bu toplantılarda Ali Merdan Topçubaşı’nın Rusça olarak hazırladığı “ittifak” yönetmelik ve yapılması düşünülen program projeleri okunmuş ve fikir teatisinde bulunulmuştur. Daha sonra hükümetin her türlü toplantıya izin verdiği haberi 22 Ocak’ta Petersburg gazetelerinde yayınlanınca, elliden fazla delege Muhammed Alim Maksud’un evinde bir araya gelerek toplantı yapmışlardır. (Devlet,2011, s. 134-135). 22 Ocak’ta Petersburg gazetelerinde hükümetin her türlü toplantıya izin verdiği haberi yayımlanınca elliden fazla delege Muhammed Alim Maksud’un evinde bir araya gelmişlerdir.

Toplantıya katılanlar Rusya Müslümanlarının ittifakı için çalışacaklarına dair yemin etmişlerdir. Kabul edilen nizamnameye göre Rusya Müslümanlarının İttifakı adı verilen teşkilatın bir merkez komitesi olacak ve bütün Rusya on altı bölgeye ayrılacaktı(Türkoğlu,1988, s. 96).

Bahsedilen 16 bölge şunlardır:

Adı Merkez

1. Kafkasya Bakü
2. Kırım Simferopol (Akmescit)
3. Petersburg-Moskova Petersburg
4. Litvanya Minsk
5. Aşağı Volga (Astırhan)
6. Yukarı Volga Kazan
7. Ufa
8. Orenburg
9. Sibir İrkutsk
10. Türkistan Taşkent
11. Dala (Bozkır:Kazakistan)Uralsk
12. Omsk
13. Semipalat Semipalatinsk
14. Yedi Su Alma Ata
15. Akmolla Petrapavlovsk (Kızılyar)
16. Zakaspi (Hazar Ötesi) Aşhabad (Devlet,2011, s.143)

Her bölgede kongreler toplanılacak, bu kongre tarafından seçilen meclis üyeleri ile “meclis” kurulacaktı.

Her bölgede meclisi “Genel Kongre”ye faaliyet raporu verecekti. Her yılın 15 Ağustos’unda 16 merkezden birinde “Genel Kongre” yapılacaktı. Toplantıda Rus siyasi partileriyle işbirliği meseleleri de görüşülmüştür. Delegelerin bazıları Kadet Partisi ile iş birliği fikrini savunmuşlardır. Bu fikre itirazlar yükselmesi üzerine ancak bazı bölgelerde Kadet Partisi ile işbirliği yapılması uygun görülmüştür(Türkoğlu,2001,s.97). Toplantının kararları Rusça dilekçeyle hükümete de bildirildi. Dilekçe şöyledir:

“Geçen yıl ilan edilen İmparator Hazretlerinin 17 Ekim beyannamesi ve 12 Aralık tarihli fermanına binaen Müslümanlar, Rusya İmparatorluğu’nun başşehrinde,

İmparator Hazretlerinin, Yüce Hükümetin, Rus toplumu ve basının önünde Müslümanların dini ihtiyaçları tespit ile ilgili meseleleri halletme ve Devlet Duma'sı seçimleri hakkında fikirlerini açıklamaya karar vermişlerdir. Rusya'nın çeşitli sosyal grupları, hükümetten izin alarak yaptıkları kendi kurultaylarında kendi fikirlerini bildirdiler. Fakat biz (Müslümanlar), kanuni hakkımıza dayanarak diğer vatandaşlar gibi, kurultay yapmak için hükümete müracaat ettikse de maalesef ricamız bugüne kadar neticesiz kaldı. Hükümetin bu haksız davranışı karşısında biz Müslümanlar 13-22 tarihlerinde düzenlenen mecliste bir nizamname hazırladık. Buna göre, Devlet Duma'sı seçimlerinde çok az bir zaman kaldığından bütün Rusya Müslümanları "Kadet Partisi" ile işbirliği yaparak bu parti çevresinde seçime katılacaklardır. Bunun dışında Rusya Müslümanları Duma seçimlerine kendi nüfusları oranında üyenin seçilmesinin sağlanması gerektiğine dair kararlarını gerçekleştirmek için imkân verilmesini talep etmektedirler."(Devlet,2011, s. 144)

Bu kongreyle birlikte Rusya Müslümanlarının kuracakları partinin ana hatları belirlenmiştir. Aldıkları kararlarla siyasi platformda biz de varız demeye başlayarak haklar talep etmişlerdir.

1906 yılından itibaren Rusya İmparatorluğu'nda siyasi ve sosyal hayatında çalkantılar yaşanan bir dönem başladı. Bu çalkantı İmparatorluğun Müslüman bölgelerini de içine alıyordu. 10 Mayıs 1906'da seçilmiş Millet Vekillerinden oluşan yasama meclisi Duma açıldı fakat iki aydan az bir süre içinde Çar tarafından dağıtıldı. Fakat Duma'nın açılması basın ve teşkilat hürriyetini de beraberinde getirmişti. Bu sayede İmparatorluğun her tarafında bir anda sayısız teşkilatlar ve basın, yayın organları ortaya çıkmıştı. Bu hürriyet devresinden Rusya'nın Müslüman halkları da yararlanmıştı. Birinci Duma'daki 467 milletvekilinden 25 tanesi Müslümandı (Şen,2015,s.48). "Müslüman hareketler" yapılacak kendi kongreleri için hükümetten izin alma vazifesini I. Duma azası Mirza Seyid Gerey Alk(in)'e vermişti. Alk(in) İçişleri

Bakanlığı'ndan gerekli izni almayı başaramayınca Abdürreşid İbrahim, Âlim Maksud ve Lütfullah İshak bu işi üstlendiler. Bu üç zat asıl amaçlarını anlattıklarında izin alamayacaklarını anlayınca, İçişleri Bakanlığı'nı ikna edebilecek tarzda hazırlanmış bir dilekçeyi Alim Maksud imzası ile yollamışlardır(Devlet,1999,s.138). Bakanlığa verilen dilekçe şu şekildedir:

“... Rusya mutlakiyetinin en sadık bendeleri olan biz Rusya Müslümanları, Panislamizm fikrinin ve halkın geleceğini tehlikeye sokan sosyalizm, anarşizm gibi yıkıcı düşüncelerin geniş halk kitlesine nüfuz etmesinden endişe ederek ve bu fikirlerin islamiyetin kurallarına da aykırı olduğunu göz önüne alarak, bu nevi akımlarla mücadelede karar verdik. Rusya Müslümanları dıştan gelen yeni fikirlerden uzaktırlar. Biz, Çarımız ve tahtına, atalarımız gibi, Panislamizm gibi fikirlerin yayılmasına karşı aşağıdaki hususları görüşmek üzere bir toplantı yapabilmemiz için müsaadelerinizi rica ediyoruz:

1. Basında şeriata aykırı çıkan görüşlerle mücadele;

2. Molla, müftü ve şeyhülislamların halk tarafından seçilmesi ve din adamlarının mali durumunun ıslahı;

3. Mektep ve medreselerin mollaların elinden alınarak halkın idaresine verilmesi ve ıslah edilmesi;

4. Din adamlarının maddi durumlarının düzeltilmesi için gereken meblağı toplama, eğitim için yapılacak teberrular ve vakıflar meselesi (Devlet,2011).

İsmail Gaspıralı, Seyid Gerey Alkin ve Ali Merdan Topçubaşı ise kongrenin İçişleri Bakanlığından dini bir toplantı için izin alınmasına karşı çıkmışlardır. Fakat 16 Ağustos'ta esnaf kulübünde yapılan kongre resmi izinle yapıldığı önceki kongrelere oranla daha büyük katılım olmuştur. (Toprak ve Öztürk,2019, s.1086) Gündem Abdürreşid İbrahim tarafından hazırlanmıştır. Siyasi içerik konulmadığı için katılımcılar tepki göstermiştir (Türkoğlu,1988).

Kongrenin başkanlığını Ali Merdan Topçubaşı, riyaset heyeti üyelikleri de Abdürreşid İbrahim, Şah Haydar Sırtlanov, İsmail Gaspıralı, Seyid Gerey Alkin, Alimcan Barudi ve Abdullah Apanay; sekreterliğe Yusuf Akçura, Musa Carullah Bigi,

Selim Gerey Canturin, Abdullah İsmeti ve Mustafa Lutfi İsmailov getirilmiştir. Kongreye yollanan tebrik telgrafları okunmuştur bazılarına cevap yollanması kararı alınmıştır. Daha sonra gündem üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Konuşmacılara onar dakika zaman tanınmış ve kongre süresince bu kurala riayet edilmiştir(Türkoğlu,2002,s. 97).

Kongrenin görüştüğü en önemli mesele eğitim meselesi olmuştur. Uyanmanın, ilerlemenin, güçlenmenin eğitimle mümkün olacağı kanaatine varılmıştır. Eğitim meselesini, sorunlarını, çözümleri, ilkelerini incelemek için 15 kişilik bir komisyon kurmuştur. Kazanlı öğretmen-molla Abdullah Apanay başkanlığında kurulan bu komisyon Rusya Müslümanlarının eğitim politikalarının nasıl olması gerektiğinin irdeleyen bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor 18-19 Ağustos tarihlerindeki oturumlarında müzakere edilerek kabul edilmiştir(Devlet,1999,s. 140).

Ayrıca kongre başkanı Ali Merdan Topçubaşı mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırmak için Kafkasya'daki Sünnilik ve Şiilik gibi mezhep farklılıklarının teşkilat yapısı ve yönetiminde etkili olmaması gerektiği yönündeki teklif kabul edilmiştir.(Devlet, 2011, s.154).

III. Kongre toplandığında “İttifak” programının görüşülmesine başlanmıştır. Ali Merdan Topçubaşı'nın Rusça teklif ettiği 79 maddeden ibaret “İttifak” programı ile tüzüğü madde madde okunarak görüşmeler yapılmıştır. Rusya Müslümanlarının “İttifak” programında siyasi program, medeni hukuk, devletin şekli, dini kurallar, yerel özerklik, yargı işleri, eğitim, toprak ve işçi konusu en önemli maddeleri oluşturuyordu. İttifak tüzüğündeki maddeler ise ismi, maksadı ve faaliyetlerini içermektedir. Buna göre ismi “Müslüman İttifakı”, amacı: Rusya'da kanun yolu ile meşruti idare kurulması için 17 Ekim 1905 manifestosunun yerine getirilmesini ve terakkiyesini talep etme hususunda Rusya Müslümanlarının siyasi ve içtimai hareketlerini birleştirmekten ibarettir. Bu amacı gerçekleştirmek için “Müslüman İttifakı”, Rusya hükümetinin siyasi meselelerini, içtimai ve iktisadi işlerini dile getirir, bu meseleler hakkında yol gösteren programlar neşreder, gazeteler ve risaleler gibi yayın organları kurar. Devlet Duma'sı için seçimlerde fikir ve maksatlarını yaymak için toplantılar yapar ve çeşitli faaliyet gösterir ve seçim hareketlerine fiilen iştirak eder.” (Devlet,2011,s.155-157).

Rusya Müslümanlarının hepsi, tarihi bakımdan çok önemli olan Rusya Müslümanları Kongrelerinde alınan bu kararları tatbik edebilecek güce sahip değillerdi. Özellikle III. Kongre’de alınan kararlar yönetimi ürküttüğünden, bundan sonra Rusya hükümeti tarafından faaliyetleri kısıtlamak üzere sistematik olarak tedbirler alınmaya başlandı. Bu nedenle Haziran 1914’e kadar başka “Bütün Rusya Müslümanları Kongresi” düzenlenememiştir. (Kırımlı,2010,s.84).

2.3.Azerbaycan’da Siyasi Hareketler ve Partiler

1901 yılında Bakü’de ilk Rus “Sosyal Demokrat” derneğinin kurulmasıyla siyasi canlanma artmış ve bu dernek Bakü işçi çevresinde tutunarak başarı kazanmıştı. O dönemde Bakü sanayi işçilerinin yarısından fazlasını İran Azerbaycan’ından gelen Türk Azerbaycanlı işçileri teşkil ediyordu. Bu nedenle Rus sosyal demokratları, bu Türk işçileri kendi sıralarına çekerek, kendi davalarına hizmet ettirmek için, Sosyal Demokrat Partisi Bakü Komitesine bağlı ve bölüm şeklinde çalışan bir Türk teşkilatı kurmayı kararlaştırmışlardır (Baykara,1975,s.77).

Bu suretle 1904’te “Himmet” adlı bir Sosyalist Parti yeraltı şeklinde ve Türkler arasında ilk defa kurulmuş oldu. Bu parti bir müddet Rus Sosyal Demokrat Partisinin bir bölümü olarak çalışmış, 1905 ihtilalinden sonra, yarı bağımsız bir parti olmuş, 1917 ihtilalinden sonra ise bağımsız bir Azerbaycan Komünist Partisi haline gelmiştir.

1905’den itibaren Azerbaycan’da başlayan siyasi örgütlenmeler içerisinde siyasi örgütlenmeler içerisinde ‘Himmet’ ve ‘Müsavat’ bunların en etkilisiydi. Ancak o tarihte Azerbaycan Türklerinin tarihine damgasını vuran ve özellikle Müslüman hakların savunmasını üzerine alan ‘Difâi’(savunma) ilk sırada yer almaktadır. Difâi Partisi Ağustos-Eylül 1906’da kurulmuştur. Azerbaycan’ın bölünüp işgale uğramasının ardından geçen uzun yıllar boyunca bağımsızlık mücadelesi aralıksız yürütülmüştür.(Mustafayev,2014,s.6).

Azerbaycan siyasi tarihinde yer alan üçüncü parti 16-21 Ağustos tarihleri arasında Tataristan’ın Nijni-Novgorod şehrinde yapılan “Rusya Müslümanları Üçüncü Kurultayı” kararı ile programı hazırlanan “Rusya Müslümanları İttifakı” fırkasıdır(Mecidov,2008,s. 83).

Dördüncü Siyasi Parti ise Azerbaycan tarihinde 1911 yılında kurulan “Türk Âdem-i Merkeziyet Partisi” olmuştur. Azerbaycan siyasi tarihinde çok önemli yeri olan bu parti, milli istiklal davasını yürüten parti olmuştur(Baykara,1975,s.77).

2.3.1.Sosyalist Hareketler ve Himmet Partisi

1898 yılından itibaren artan ekonomik kriz, Azerbaycan’da da özellikle Rus ve Ermeni işçiler arasında siyasi hareketleri hızlandırmıştır. Türk ve Müslüman işçilerin katılmadığı Bakü’deki ilk siyasi hareket ve teşkilatın, 1898’de ortaya çıktığı bilinmektedir. 1899 sonunda ise Rusların öncülüğünde Bakü’de sosyal-demokrat teşkilat faaliyete geçmiştir(Andreyana,1981,s.43-44) 1900 yılının sonunda ise Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) Bakü şubesinin açıldığı ve bu tarihte Bakü’de 15 sosyal demokrat teşkilat kurulduğu iddia edilmiştir.

Himmet Partisinin kurulmasıyla birlikte Türkler öteden beri sürdürdükleri kültürel mücadelelerine siyasi bir nitelik kazandırmışlardır. Geçmişte Çarlığa karşı dil, edebiyat ve eğitim alanında kendini gösteren anti-sömürgeci düşünce ve faaliyetler, yeni dönemde teşkilatlanmıştır. “Sömürgeciliğe, kapitalizme, Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırmaya karşı çıkan Azerbaycanlılar arasındaki bu gelişme üzerine, Himmet Partisi tarafından istenilen “insan hakları, sosyal adalet, kanuni eşitlik, seçme ve seçilme hakkı gibi” popüler kavramlar, halk arasında büyük ilgi ve heyecan uyandırmıştır(Samedov,1962,s.658-659).

Rus sömürgeciliği ve kapitalizme karşı savaş “kâfire karşı mücadele” olarak yorumlanmış, Himmet Partisi, Türk ve Müslüman işçiler arasında hızla yayılmış ve milli nitelikteki tek siyasi teşkilat olmuştur. 1905 yılına gelindiğinde Himmet, Azerbaycan’da sosyalizmin bir temsilcisi olarak, sadece Bakü değil aynı zamanda Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde de tanınmıştır.

Himmet teşkilatı fikir ve ideallerini çıkardıkları Himmet Gazetesi yanında çeşitli Bolşevik gazeteleri ve broşürler aracılığıyla da yaymıştır. Bunun yanında Himmetçi Bolşevikler “Davet”, “Tekâmül”, “Yoldaş”, “Gudok” gibi Bolşevik yayın organlarıyla, yakın ilişki içerisine girmiş; bu gazeteler vasıtasıyla, Marxizm- Leninizm, sınıflar ve sınıf çatışması, inkılâp ve devlet, halk kitlelerinin tarihteki rolü konularında Bolşevik görüşleri savunmuşlardır. Adı geçen Bolşevik yayın organlarıyla birlikte, Himmetçiler 1905-1906 yıllarında Bakü’de basılan “Hayat”, 1905-1908 yıllarında basılan “İrşat”,

1911 yılında yayımlanan “Bakü Hayatı” ve “Arı” gibi dergi ve gazetelerden Marxizm-Leninizm ideallerini yaymak için yararlanıyorlardı. Özellikle Himmet Rus polisinin parti hücrelerinden çoğunu kapatıp, liderlerini göç etmeye ve saklanmaya zorladığı 1905-1912 yılları arasında olağanüstü etkindi. Faaliyetleri sosyalizmin Kafkasya ve İran’daki gelişmesinde derin ve kalıcı izler bıraktı. O kadar ki hem Azerbaycan, hem de İran Komünist Partileri birkaç yıl sonra “Himmet”in etkisiyle ortaya çıkacaktı.(Qelqejay,1986, s. 6).

Çarlık yönetimi ve Kafkas berisi Genel Valisi Vorontsov Daşkov'un baskı ve yıldırma politikası sonucunda polis, Himmet'in Azerbaycan'a yayılan pek çok şubelerini kapattı, liderlerini göç etmeye mecbur etti. Bu liderler kadrosunda M.G. Mavsumov, Sultan Mecit Efendiyev, Asadullah Ahundov, Mehmet Emin Resülzade, Mehmet Hasan Hacinski, Abbas Kasımzade, Meşhedi Azizbeyoğlu Azizbekov ve Neriman Necatoğlu Nerimanov gibi iyi eğitilmiş şahıslar vardı (Sünbül,1990). Lider kadrosunda M.G. Mavsumov, Sultan Mecit Efendiyev, Asadullah Ahundov, Mehmet Emin Resülzade, Mehmet Hasan Hacinski, Abbas Kasımzade, Meşhedi Azizbeyoğlu Azizbekov ve Neriman Necatoğlu Nerimanov gibi iyi eğitim görmüş şahıslar vardı.

Himmet partisi propagandasını, Bakü’de farklı dillerde basılan benzer yayınlardan daha az kuramsal bir çerçevede yapıyordu (Samedov,1962,s. 650).

2.3.2.Difai Partisi

Difai partisi 1905’te yaşanan Azeri-Ermeni çatışmasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Çok iyi teşkilatlanmış Taşnakların saldırılarına düzensiz ve plansız, hatta silahsız karşı koyan Azerbaycan Türklerinin ilk milli teşkilatlanma örneği olan Difai’nin, 1905 yılı yaz mevsiminde kurulduğu kabul edilmektedir(Keykurun,1964,s. 10).

İlk kurulduğu tarihte “Difai” Partisinin yayımladığı beyannameyi incelediğimizde partinin ülkü ve taktiğinin, kuruluş amacının ne olduğu konusunda daha geniş bilgi edinmiş oluruz. Beyanname bu sözlerle bitmektedir: *“Taşnak fikrası emin olsun ki, hiçbir vakit biz öz milletimizin harabazarlığı ve külü üzerinde Ermeni milletinin saadet ve hoşgüzeranlık kurmasına yol vermeyiz.”*(Baykara,1975, s. 133).

Difai partisinin beyannamesi, Kafkasya Müslümanlarının “var olma” veya “var olmama” davasını açıkça ortaya koymuş bu konuda siyasi platform olduğunu

ilan etmiştir. Bunun üzerine Ahmet Ağaoğlu Gence'ye gitmiş ve orada milliyetçi ileri gelenlerle görüşerek "Difai" teşkilatını orada kurmuştur. Ruslardan önce Azeri ve Ermeni toplumlarının sorunsuzca bir arada yaşadığına değinen partili aydınlar çatışmalardaki asıl sorunun çarlık olduğunu görmüş ve doğrudan Rus idaresine karşı harekete geçmiştir. Difai partisinin faaliyetleri sonucunda, çarlığın desteğindeki Taşnakların Türklere saldırıları bir dereceye kadar durdurulabilmişti. Yoğun olarak 1905-1907 yılları arasında faaliyet gösteren Difai partisi, çarlığın beklemediği bir hareketti(Keykurun,1964, s. 16-20).

Liderlerinin yakalanması için ödül verilmesine ve evlerin aranmasına rağmen Difai liderleri yakalanmamış, ancak 1907'den sonra teşkilatın liderleri çarlığın yoğun baskıları sonucu İstanbul'a gitmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda teşkilatın dağıldığı şeklinde görüşler ortaya çıksa da Difai'nin varlığını ve faaliyetini 1917'ye kadar sürdürdüğü ve bu tarihte, Yusufbeyli'nin kurduğu Türk Âdemi Merkeziyet Partisine katıldığı bilinmektedir.

Cemiyet hareketi, 1905 ihtilali sonrası oluşan hareketli sosyal ortamda gelişmiştir. İmparatorluğun tamamında yaygınlaşan liberal bağımsızlık hareketlerine paralel olarak gelişmiş ve bu gelişmeyle birlikte milli bir içerik kazanmıştır. Bu dönemde Rusya'da yüksek eğitim alan, çoğunlukla asillerden çıkan aydınlar, Rus liberalizmini benimsemiştir. Milli eğitimde yetişen genç nesil ise Rusya cemiyetçiliğinin radikal ve inkılapçı akımlarına eğilim göstermişlerdir (Sönmez ve Ersanlı,2000, s.254).

Difai Partisinin diğer bir özelliği de Gence'deki faaliyetlerinde Azerbaycan'ı Rusya esaretinden kurtarmak isteyen milliyetçi propaganda yaparken, Bakü'de bunun aksine Azerbaycan'ın Rusya dışında olmayacağı şeklinde fikirler yayması olmuştur. Aynı partinin iki farklı şehirde birbirine bu kadar zıt fikirler yaymasının nedeni, bu dönem partilerinin ideolojik yapılanmasının eksikliğinde aranabilir. Nitekim I. Dünya Savaşına kadar, Bakü'de faaliyet gösteren hiçbir partinin siyasi gündeminde Rusya'dan ayrılma fikri yer almamıştır(Mecidov, 2008, s.88).

2.3.3. Müsavat Partisi

Rus İhtilali sonrasında Çarlığın baskısı nedeniyle İran ve Anadolu'ya giden Azerbaycan aydınları bu ülkelerde siyasi hayatlarını sürdürürken; Bakü'dekiler ise, ihtilaller sonrasında şekillenmeye başlayan milliyetçiliği düzenlemeye çalışmıştır. Difai ve Himmet Partisi'nin Çarlık baskısı nedeniyle kapanması, Türklerin ihtilaller

döneminde güçlenen milli hareketine yön verecek siyasi bir teşkilata olan ihtiyacını arttırmıştır.(Resuloğlu,1991,s.37).

M. Emin Resulzade Azerbaycan'da bulunmadığı yıllarda da bölgede yaşananları yakından takip etmiş ve Çarlık Rusya'nın yıkılacağı ön görüşünde bulunmuştur. Azerbaycan'da bulunan yakın arkadaşlarına Milli Müsavat Halk Partisi'nin kurulması gerekliliğinin tavsiyesinde bulunmuştur. Gelecekte Azerbaycan'ın yazgısını değiştirecek bu parti 1911 yılında Mehmet Ali Resuloğlu, Abbas Kazımzade ve Azerbaycan'ın sayılı zenginlerinden Tağı Nağıoğlu tarafından Bakü'de kurulmuştur(Şimşir,2012,s. 21).

Müsavat Partisi, çok kısa sürede beklenmedik oranda yayılma ve gelişme gösterdi. Azerbaycan toplumu özünde iktisadi, sosyal, tarihi ve siyasal açıdan bağımsızlık için olgunlaşmış ve gereken siyasi platformu aramaya başlamıştı. Tam böyle bir ortamda Müsavat Partisinin kurulması, bu beklentilere cevap vermiştir. Azerbaycanlı aydın zümresi Müsavat etrafında toplanmıştır(Baykara,1975,s. 204).

Müsavatın sosyal demokratlarla olan ilişkilerine rağmen Müsavat sosyalist olmaktan çok bir Türk milliyetçisi ve Pan-İslamcı partiydi. Müsavat Partisi'nin ilk hamlesi sosyal ve milliyetçi konuları ele alan bir bildiri yayınlamak oldu. Ümmet bilinci çerçevesinde bir ifade tarzı kullanmıştır, Pan-Türkçü duygulardan ziyade, Pan-İslamcı duygulara cevap verecek tarzda hazırlanmıştı. Parti programında, "gücünü kaybetmiş İslam'a tekrar eski gücünü kazandırmak" temel amaç olarak yer almıştır (Swietochowski,1988,s.107).

Müsavât Partisi tarafından kabul edilen 8 maddelik parti programı:

1. Bütün Müslümanları birleştirebilmek için milliyet ve mezhep farkı gözetmemek;
2. Bağımsızlıklarını kaybetmiş tüm Müslüman ülkelerin yeniden bağımsız olmalarını sağlamaya çalışmak ;
3. Bağımsızlıklarını kazanmak için mücadele veren bütün Müslüman ülkelere hem maddi hem manevi yardım yapmak;
4. Müslüman uluslara ülkelerini savunma ve silahlı güçlerini çoğaltmak için yardımcı olmak;

5. Bu düşüncelerin yaygınlaşmasının önüne duran bütün engelleri yok etmek;
6. Müslümanların birleştirmek ve geliştirmek için çabalayan tüm partilerle iletişim kurmak;
7. Bütün insanlığın gelişmesi ve refahı için çaba gösteren yabancı partilerle, lüzum görülürse iletişim ve fikir teatisinde bulunmak;
8. Müslümanların refahı için ticaret, sanayi, ekonomik gelişmişlik seviyesini arttırmak bunu için her çeşit aracı kullanmak(Devlet,1999,s.136).

Müsavât Partisi'nin yukarıda geçen programından anlaşılacağı üzere, partinin geniş kitlelere hitap etmeyi amaçladığını söylemek mümkündür (Swietochowski,1988,s.107). Müsavât Partisi 1913 yılında M. Emin Resulzade'nin önderliğinde siyasal olarak deneyimli, düşünsel bağlamda yetkin bir lidere sahip oldu. Esas prensibi milli birlik olan Müsavât Partisinin milliyetçi bütün kuvvetlerin bir arada bulunmasına çalışacağı tabii idi. Onun içindir ki Müsavât, *İttifak-ı Müslimin* lideri Ali Merdan Topçubaşı başta olmak üzere vaktiyle Rus liberalleriyle beraber yürüyen ve bilahare onlardan ayrılarak inkılapçı milliyetçiler pozisyonuna geçmiş olan Demokrat Grup'la dahi birleşmiştir. Bağımsız Demokrat Parti içinde, Müsavât Partisi ile yürüyen zümrede Ali Merdan Bey'den başka Fethali Han Hoyski gibi kuvvetli şahsiyetler vardır.

1915'te partinin yayın organı gibi faaliyete başlayan "Açık Söz" gazetesinde Resulzade'nin artık daha cesaretle açıklamaya başladığı milliyetçi görüşleri milliyetçi bir edebiyat doğmasına öncülük etti. Türkiye'de içinde olduğu milletçi hareketin de etkisiyle Resulzade, milliyetçiliğin din üzerine değil, lisan ve kültür birliği üzerine kurulması gerektiğini söylemiştir. Onun fikirlerine bakınca, "Millet, sadece ortak dil ve dini olanlar değil, edebiyat tarih ve kültüre sahip olan insan topluluğudur."(Mehmetzade,2012, s.112)'Bu felsefe bağlamında, Müsavât Partisinin 1917'de toplanan Kongresinde kabul ettiği programında, milletin sadece din birliğinden oluşmadığı, dil, gelenek ve edebiyatın da milli kimliği meydana getiren önemli etkenler olduğu ifade edilmiştir. Bütün Türkler'in bir ulus olduğu düşüncesinde birleşmiştir. Böylelikle, Azerbaycan düşünce hayatında ümmetçiliğin devri bitmiş, milliyetçilik devri başlamış olduğunu söyleyebiliriz.

Sözü edilen devirde Rus çarlığının istibdadının artması ve diğer sol görüşlü partilerin milli konulara fazla dikkat ayıramamaları Azerbaycan'da Milletçilik düşüncesinin güçlü bir şekilde oluşması ve hızla yayılmasına neden oldu.(Baykara,1975,s.205)

Müsavat partisinin milliyetçi bir tavır izlemesi parti içerisindeki sol görüşlü bazı kesimin partiden ayrılmasına sebep oldu. I. Dünya Savaşı'nın başlanması ile savaş aleyhine ve Çarlık Rusya'sına karşı daha da aktifleşen Bolşevikler de Müsavat'tan bazı koparmaları başarabildiler. Savaşla birlikte ülkede milletçi fikirleri destekleyen dernek ve gruplar, 1917 Devriminden sonraki karışık devirde Müsavata katılma politikasını izlemeye başladılar. Bunların arasında 1917 yılında Gence şehrinde kurulan Türk Âdemi Merkeziyet Fırkası (Türk Federalist Partisi), Ahrar ve İttihat Partileri daha belirgin bir görüntü çiziyorlardı.

Şubat devriminin gerçekleşmesinden sonra açık faaliyete başlayan ve milli çıkarların esas temsilcisi haline gelen Müsavat Partisi, açık faaliyete geçtiği ilk haftalarda esasen kendi sıralarını genişletmekle meşguldü ve Gence'deki teşkilatla iş birliğine kadar tam olarak bir faaliyet programları yoktu(Swietochowski,1988,s.88).

15 Nisan 1917 tarihinde Bakü'de toplanan Kafkasya Müslümanları Kongre'sinde Müsavât ve Âdemi Merkeziyet Partilerinin hedef ve amaçları Kongreye hakim olmuştur. 1917 yılının 17-20 Haziran'da Türk Âdemi Merkeziyet Partisi ile Müsavat Partisinin birleşme kongresi yapıldı. Bu birleşme Azerbaycan'ın siyasi hayatında çok büyük bir öneme sahipti. Çünkü Müsavat Partisinin etki alanına daha fazla Bakü ve Bakü etrafındaki bölgeler dâhilindeyken, Gence ve Gence etrafının ait olduğu Azerbaycan'ın batı kısmı da Türk Âdemi Merkeziyet Partisinin etkisi alanındaydı (Mövsümov,2008,s.51-52).Bu nedenle de her iki partinin birleşmesi sonucunda tüm Azerbaycan genelinde halkın görüşlerinin temsilcisi olan kuvvetli parti, Türk Âdemi Merkeziyet Müsavat Partisi adını alan yeni parti ortaya çıktı.

Müsavat partisinin Merkez Kuruluna aşağıdaki şahıslar dâhil edildi: Memmed Emin Resulzade, Memmed Hesên Hacınski, Musa Refiyev, Mustafa Vekilov, Nesib BeyYusifbeyli, Hesên bey Ağayev, Şefi Bey Rüstembeyov, Mirze Məhəmməd Axundov(Mövsümov,2008, s.52)

Haziran'daki birleşme kongresinden sonraki ilk genel kongre, 26–31 Ekim 1917'de Bakü'de yapıldı. Kongrede Türk Âdemi Merkezîyet Müsavat Partisi, 76 maddeden oluşan kendi programını beyan etti. Programda esasen aşağıdaki meselelere ağırlık verilmekteydi(Mövsümov,2008,s.52):

1. Devlet ve muhtariyet
2. Milli meseleler
3. Dini meseleler
4. Seçme ve seçilme hakları
5. Ekonomi ve mali meseleler
6. Toprak meselesi
7. İşçi meselesi
8. Adliye meselesi

Müsâvât Partisinin ilk resmî kongresi 26 Ekim 1917günü Bakü'de yapıldı. Kongre, Merkez Kurulun ilk Başkanı olarak M.E. Resulzade'yi seçti. İlk Kongre programının esasları şunlardır; Rusya'nın millî-mahallî muhtariyetler kuralları içinde kurulan federal bir halk cumhuriyeti olmalı; söz söyleme, yayın, kamu vicdanı, toplumsal örgütlenme ve çalışanlara tatil gibi sosyal haklar ve siyasî haklar serbest olmalı; bazı bölgelere-toprağı olan bütün muhtariyet tanınmalı; belirli bölgeye sahip olmayan topluluklara ise millî-medenî muhtariyet hakkı verilmelidir” (Gendiolov,1995,s. 69). Kongre programda da belli olduğu gibi, Müsavat Partisi, hemen bağımsız bir devlet kurmak yerine, Rusya'ya idaresinde büyük ölçekli imtiyazlı haklara sahip bir muhtariyet kurmayı benimsemiştir(Sönmez,2013).

1911 yılında kurulan Müsavat Partisi ise hem daha uzun süre, hem de daha etkin faaliyetine göre Difai partisinden başarılı olmuştur. Hatta A. Zenkovsky, “Rusya'da Türkçülük ve İslam” adlı eserinde ilk Azerbaycan siyasi partisinin 1911-1912 yıllarında kurulan Müsavat Partisi olduğunu ileri sürmektedir. Müsavat Partisi Azerbaycan siyasi hayatında önemli rol oynayan partilerden biri olmuştur. Bu partinin ileri sürdüğü fikirlerin farklılığı ile beraber esas olarak liderlerinin tarihi konjonktürel yapıdan istifade ederek birinci bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetini kurmalarından ileri gelmiştir(Mecidov, 2008, s.88-89).

Müsavet Partisi'nin programı çok genel özellikte idi ve geniş kesimlere ulaşabilmek amacıyla olduğu açıktı. Parti ilk önce milliyetçiliğe vurgu yaparak tutucu çevreleri dışlamıştır. İkinci özelliği ise “ticari, sınaî ve ekonomik” gelişme konularına yer vermesidir. 1910-1914 yılları arasında Müsavat'ın çalışmalarında bağımsız bir Azerbaycan kurulmasına ilişkin hiçbir görüntü yoktur. Çünkü Müsavat'ın destekçileri daha çok burjuvalar, aydınlar, eğitilmiş kişiler arasından çıkıyordu. Buna karşılık köylüler ve asiller Pan-İslamcılığın muhafazakâr tutumundan çıkmıyorlar ve yeni aydınlara güvenmiyorlardı. Yani genel olarak Trans-Kafkasya köylüsü pek anlayamadığı bir siyasal programa değil, İslam ve ilkel kabile ilişkilerinin adını anarak faaliyet yürüten hareketlere inanıyor ve güveniyordu.(Zenkovsky,2000,s. 96-97).

2.4.İdeolojiler ve Milli Partiler

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla etkilerini azaltan siyasi parti ve gruplar 1917 ihtilaliyle birlikte tekrar ortaya çıkmaya başlamışlardı. Bu partilerin başında 1907-1908 yıllarında baskıya maruz kalan ve kapatılan Himmet Partisi gelmiştir. 1917'ye geldiğinde lider kadrosundan yoksun olan bu parti Bolşeviklere daha da yakınlaşmış ve RSDİP'nin müdahalesine daha da açık bir hale gelmiştir. Hatta bazıları himmet Partisinin artık Bakkom'a katılması gerektiğini ileri sürmüş, ancak bu görüş “Türklerin bir Rus partisine güvensizlik duyacağı” gerekçesiyle RSDİP merkezince reddedilmiştir. İşçiler arasında da etkinliği azalan parti RSDİP'nin Menşevik ve Bolşeviklere bölünmesinden de etkilenerek bölünmüştür. Bölünmeyle birlikte partinin Nerimanov öncülüğündeki Bakü kanadı Bolşeviklere, taşra kanadı ise Menşeviklere katılmıştır(İskenderov,1958,s. 174).

Sosyalist parti olan Adalet Partisi, İran'dan gelen işçiler arasında sosyalizmi yaymak için Bakkom öncülüğünde 1916'da kurulmuştur. Parti Kendini 1905'te kurulan İçtima-i Amiyun'un devamı olarak göstermiştir. Bolşeviklerin desteğiyle Bakü'de güçlenen Adalet Partisi, RSDİP'nin 6.Kurultayından sonra çalışma alanını daha da genişleterek “Bayrak-i Adalet” adlı bir gazete de yayınlanmaya başlamıştır(İbrahimov,1963,s. 122-122).

Bakkom tarafından kurulan diğer bir grup olan “Birlik” de Türk işçiler arasında ihtilalci sosyalist fikirleri yaymak için Ağustos 1917'de kurulmuştur. Zamanla kimlik kargaşası içine giren “Birlik” grubu kendisini Himmet Partisi ile özdeşleşmiştir. Fakat hem “Birlik” grubu hem de diğer sosyalist partiler (Himmet ve Adalet Partileri) popüler

cazibeleri dışında Türkler arasında siyasi bir etki gösterememişlerken, buna karşılık “milliyetçi” partiler ise daha büyük bir ilgiyle karşılanmışlardır.

Bu milliyetçi partilerin başında Müsavat ve Türk Âdem-i Merkeziyet partileri gelmişlerdir. 1917 ihtilaliyle birlikte tekrar faaliyetine açıklık kazandıran Müsavat Partisi, Bakü’lü aydınların orta sınıfın alt kesimi ve yerli işçilerin de desteğini kazanmıştır. Müsavat Partisi bazı iddiaların aksine basit bir reaksiyon partisi olmamış, Bakü’deki Türk ve Müslümanların siyasi canlanışını temsil etmiş ve toplumun tüm kesiminin savunucusu olmuştur.

İlk siyasi tecrübesini, Devlet Duması ve 1905’te İttifak Partisinde kazanan ve Rus liberalleriyle ilişkilere önem veren Bağımsız Demokratik Grup ise daha çok milliyetçi bir karakter taşımıştır. Balkan Savaşında Rus liberallerinin de Türk ve Müslüman karşıtı olduklarını gören grup onlarla ilişkilerini kesmiş ve milli liberalizme dönmüştür. Yapısı gereği uzlaştırıcı ve yönlendirici olan “Bağımsız Demokratlar” Müsavat ve Âdem-i Merkeziyet Partisi ile aynı siyasi düşünceyi paylaşmıştır(Nesibzade,1990,s. 86).

Eylül 1917’de kurulan İttihat Partisi ise şeriat düzenini savunması nedeniyle diğer partilerden farklı bir özellik taşımıştır. Türkçülük dâhil, her türlü milliyetçiliği “ümme” için yıkıcı bir unsur olarak kabul eden parti, Müslümanları Avrupa kapitalizmi ve emperyalizminden kurtaracak demokratik ve merkezîyetçi bir Rus Cumhuriyetini savunmuştur. Milliyetçileri “dinsizlikle” suçlayan İttihat Partisi dini muhafazakârlığını, sosyal radikalizmle birleştirmiş, kurucularının sosyalistlerle yakın ilişkileri nedeniyle sosyalist bir parti haline gelmiştir.

Büyük parti ve grupların dışında siyasi hayatta etkileri de yok denecek kadar az olan çeşitli küçük teşkilatlar daha çok yerel ve milli sosyalizmin çeşitli versiyonları olmuşlar. Bu partilerden Ahrar Partisi diğerlerine oranla biraz daha güçlü kabul edilmiştir. Siyasi görüşünü “Türk Halkçılığı” olarak açıklayan bu parti daha sonra ideolojik açıdan yakın olduğu Müsavat Partisi ile birleşmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanında Azerbaycan siyasi hayatında hiçbir parti henüz geleceğe dönük net bir hedef tespit edememiştir.

2.5. 1917 Bolşevik İhtilali Sonrası Azerbaycan'da Siyasi Durum

Bakü'de Geçici Hükümetin mahalli bir organı olarak Mart 1917'de kurulmuş bulunan Halk Örgütleri Yürütme Komitesi (İKOO) Kasım 1917'de dağılmış ve Şehir Duması ile Sovyet karşı karşıya kalmıştı. Ekim 1917'de şehir merkezinde yapılan Duma seçimlerinde toplam 109 üyeliğin dağılımı şöyle gerçekleşmişti.

- Sosyalist Blok 25,
- Bolşevikler 19,
- Taşnak sütyun 17,
- Müsavat-Müslüman Komitesi 14,
- Müslüman Din Adamları 1,
- Kadetler 6,
- Devlet Memurları Birliği 5,
- Edİnotvo 4,
- Yahudi Toplumsal Örgütleri 3,
- Ermeni Demokratik Partisi 3,
- Rus Kültürel Demokratik Örgütleri 2 üyelik kazanmıştı.

Dumanın seçimden sonra yapılan ilk toplantısında Kadetlerden Feth-Ali Han Hoyski başkan, SR (Sosyalist İhtilalci)'lerden Sako Sahakyan başkan yardımcısı seçildi(Suny,1990,s. 181).

Duma, askerlerin ve halkın iaşesinin temini ve eğitim kurumlarının yeniden tesisi gibi işlerde mâli gücünü kaybetmişti. Askerî ve polis gücü de olmadığından gittikçe zayıfladı ve Aralık 1917'de kanun yapma yetkisini Sovyete ve Askeri-İhtilâlcı Komite 'ye kaptırdı. Siyasî yelpazedeki dağınıklık işçi sendikaları, şehir garnizonu ve Hazar ticaret filosuna dayanan Bolşeviklerin işini kolaylaştırmıştı. Etkin bir şekilde çalışmayan şehir Duma'sında Bolşeviklerin etkin bir rol oynaması engellenememiştir(Swietochowski,1988,s.142-143).

Yeni bir seçim sistemi ve sınırları yeniden belirlenen seçim çevresinde Bakü Sovyeti üyelikleri için seçimler 12-13 Aralık 1917'de yapıldı. Seçimde sadece Bakü şehir ahali ile Kardeşir ve Akşehir'de yaşayanlar oy kullandılar. Toplam 190 üyeliğin dağılımı şöyle gerçekleşti. Bolşevikler 51, Taşnaklar 41, Sol SR'ler 38 ve Sağ SR'ler 28 sandalye kazanırken Müsavat Partisi sadece 21 sandalye kazanabildi ve hayal kırıklığına

uğradı. Menşevikler ise 11 üyelik elde ettiler. Resulzade, "Bakü Sovyet'inin demokratik bir seçimle gelmediğini bu sebeple Müsavat Partisinin onun yürütme komitesine girmeyeceğini" bildirdi. Müsavat ve Sovyet İlişkilerinde gergin bir döneme girildi(Süleymanov,1989,s.215).Lenin, 18 Aralık'ta Şaumyan'ı Kafkasya özel komiseri tayin etti. Bakü Sovyet'inin başkanlığına Caparidze seçildi. Merkezi hükümeti ele geçiren Bolşeviklerin Azerbaycan'ın özerkliği için herhangi bir adım atmayacağı giderek açıklık kazanıyordu. Yeni rejimin özel komiseri Şaumyan vasıtasıyla Kafkasya'da merkezî idareyi güçlendirmek istediği anlaşılıyordu

1917 yılının yaz ve sonbahar mevsimi Azerbaycan'ın siyasi hayatında yeniden örgütlenme dönemi olmuştur. Bu bağlamda, Kafkasya Müslümanları Kongresi'nin kararı doğrultusunda Geçici Komite, Bakü Müslüman Toplum Örgütleri Komitesinin üyelerini yenilemiştir. Siyasi partiler, kültür ve eğitim kuruluşlarının temsilcileri yanında, sendikalar, din adamları, öğrenciler ve entelektüeller de bu Komiteye dahil edilmiştir. Seçimler gizli oylama ile yapılmıştır.

Azerbaycanlılar kendilerini yeni gelişmelere hazırladıkları sırada Ağustos sonlarında General Kornilov isyanı başlamıştır. Müslüman birliğin de içinde bulunduğu bazı ordu gruplarının yardımıyla General Kornilov, Geçici Hükümeti devirmek için başkent Petrograd'a ilerlemiştir. Bakü'deki Müslüman Toplumsal Örgütler Komitesi bu isyanı kınayan bir bildiriye acil olarak halka dağıtmıştır. Bildiride, isyanın devrimci demokrasi içinde birlik ve uzlaşma yokluğu yüzünden baş gösterdiği kaydedilmiştir. Ayrıca, Müslümanlar sakin olmaya davet Şubat Devrimi kazanımlarının savunulması için hazır bulunduğu ve ülkedeki devrimci otoriteye destek verildiği vurgulanmıştır.

Bolşeviklerin Petrograd'da iktidarı ele geçirdiklerine ilişkin haberler Bakü'ye ulaştığında, başlangıçta Bakü Sovyeti bunu kabul etmek istemese de, yerli Bolşevikler Sovyet içinde çoğunluğu ele geçirmiş ve onun kararını değiştirmiştir(İmanov,2003,s.78).

Geçici Hükümetin devrilmesi Güney Kafkasya'da yeni gelişmelere neden olmuştur. 11 Kasım 1917'de Tiflis'te tüm siyasi partilerden ve gruplardan temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Geçici Hükümetin temsilcisi olan Ozakom yerine bölgede yeni bir yerli hükümet, Güney Kafkasya Komiserliği(Zakavkom) kurulmuştur(İmanov,2003,s.79)

2.5.1. Transkafkasya Yönetim Meselesi

Rusya'da 1917 Bolşevik devriminden sonra yasama organı olarak Sovnarkom (en yüksek hükümet organı) kurulmuştur. Bolşevik yönetimi daha sonra Bolşevik meclisinin Sovnarkom ile birleştirilmesini talep etse de kabul edilmemiştir. Lenin'in emriyle 5 Ocak 1918 tarihinde dağıtılmıştır. Daha sonra Duma'nın Kafkasya vekilleri Tiflis'te bir araya gelerek bölgeyi kapsayan bir yasama organı olarak Seym'in kurulmasına karar vermişlerdir. Fakat Bolşevikler ve Taşnaklar, Seym'in Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılması amacıyla kurulduğunu idda ederek katılmamışlardır.

Seym, Transkafkasya illerinden Petrograd Kurucu Meclisi'ne seçilmiş temsilciler ve aynı oranlarda seçilmiş yedek temsilcilerden oluşuyordu. Azeri aydınlar ve Gürcü toprak sahipleri arasında kurulan bir anlaşma ile feshedilen Rus iktidarı yerine kendi otoritelerini kurulmasını amaç edinmişlerdi(Carr, 1989,s. 312). Bolşeviklerin ve Taşnakların engelleme çabalarına rağmen Seym, Müsavat Partisi ve Menşevik Himmetçi'lerin katılımıyla kurulmuştur.

Şubat 1918'deki Kurucu Meclis için yapılan seçim sonuçlarına göre Seym'de Gürcü Menşevikler 33, Taşnaklar 27, Menşevik Himmetçiler ve İttihat Partisi 3 üyelik kazanmıştı (Swietochowski, 1988,s. 152). Ayrıca Kadetler'in Transkafkasya şubesi ile iki Gürcü Partisi, Milli Demokratlar ve Sosyal Federalistler de Seym'de birer üyelik kazandılar. Seym kurulduğunda ortaya çıkan sorun Transkafkasya'nın Rusya ile ilişkilerin ne yönde olacağı sorunuydu. Seym'de bu konuda tam bir fikir ayrılığı mevcuttu. Seym'de en güçlü parti olan Gürcü Menşevikleri Rusya ile ilişkilerin tamamen koparılmasını, Transkafkasya Cumhuriyetinin kurularak etnik dağılıma göre şekillenen küçük kantonlardan oluşan bir sistemin kurulmasını savunuyorlardı. Ermeni Taşnaksütyun Partisi ise kantonlara bölünmeden milliyete göre homojen illere dayalı bir sistem öneriyordu. Sosyalist özellikli 98 bölgesel yönetim istiyordu. Müslümanların en önemli partisi olan Müsavat Partisi ise Rusya'dan ayrılma konusunu açıkça dile getirmiyordu fakat ulusların kendi kaderini tayin doğrultusunda coğrafi özerklik istiyordu.

1917 yılı sonlarında Türkler, Rus-Kafkas cephesini çökertmesiyle Rus-Kafkas birlikleri de dağılmıştır. Rus cephe kumandanlığı, boşalan askeri birlikleri milliyet esasıyla yerel birimlerden seçilen kişilerle doldurmaya karar verdi ve geçici hükümetin

kendi milli ordularını kurmasına izin vermesiyle birlikte Ermeniler ve Gürcüler hızla ordu kurmaya başladılar. Kafkasya Hıristiyanlarının milli ordu kurma çalışmalarını İngiliz, Fransız ve Amerikan askeri temsilcileri, konsolosluk ve sözde insani yardım kuruluşlarınca da desteklenmiştir (Swietochowski, 1988,s.154-155). Ermenilerin ve Gürcülerin kendi milli ordularını hızlı şekilde kurduklarını gören Azeri Türkleri de askeri alanda adımlar atmışlardır. Yeni kurulan Müslüman askeri birlikleri de kendi milli konseyleri merkezli şekilde organize olmuşlardır. İlk adım müslüman milli birliklerinin merkezi sayılan Petrograd'dan "Vahşi Bölüğü Tatar Süvari Alayı" getirilmiştir.

Bu bölüğün subay ihtiyacı ilk başlarda dağılmakta olan Rus ordusundan karşılanmaya çalışılmıştır. Daha sonra 1917 sonbaharında Bakü Harp okulundan yerli subaylar yetiştirilmeye başlanmıştır. Askerlerin temel askeri ve maddi problemleri çözülmekte sıkıntıya düşülmüştür. Halk yeni kurulan ordunun personel ihtiyacı karşısında gerekli ilgiyi göstermemiştir. Azeri Milli Konseyi yardım için Kafkas Cephe Komutanlığına ve Bolşeviklerin temsil ettiği Baksovyet'e başvurmuş fakat olumsuz yanıt almıştır. Konsey, bu kez Rus askerlerinden tehdit ve gasp yoluyla silah almak zorunda kalmıştır. Silahsız Azerbaycan birliklerinin tehdit veya zor kullanarak çok sayıda savaş malzemesi kazanmaları Bakü'deki Bolşevikler arasında hiddetle karşılanmıştır. Bolşevikler böyle bir ortamda kendilerine müttefik arayışına girdiler ve Ermeni Taşnaksütyun Partisi ile müttefiklik kurdular. Bakü'de, Taşnaklarla Bolşeviklerin müttefiklik ilişkisi diğer bölgelere göre daha güçlü bir hal almıştır. Carr(1989)'a bu güçlü desteğin nedeni Ermenilerin Türk dostu Azeri Türk'lerinden çok korkmalarından kaynaklanmıştır.

Bu gerilimler hızla tırmanması sonucunda 29 Mart'ta Baksovyet Türklere ait "Vahşi Bölüğü"nü silahlarını almıştır. Daha sonra ise yaklaşık 10 bin silahsız Azerbaycan Türkü ile 6 Bin silahlı "Kızıl Muhafız"lar arasında çıkan çatışmalara 4 bin kişilik silahlı Taşnak kuvvetleri de katılmıştır. Baksovyet ve Taşnak kuvvetleri, az sayıda silahı olan Türklere ait mahallelere ağır silahlarla saldırmıştır. Bunun sonucunda Türkler Ateşkes yapmak zorunda kalmıştır. Baksovyet'in otoritesini kayıtsız şartsız kabul edilmesi, Ermeni kuvvetleriyle eşzamanlı Türk birliklerinin de geri çekilmesi ile Bakü-Tiflis ve Bakü-Petrovsk demiryolu hatlarının yeniden açılması şartlarını kabul etmişlerdir. Anlaşmaya rağmen Taşnakların Türklere karşı saldırıları hız kesmemiştir. 2 günde 3 binden fazla Azeri Türkü katledilmiştir.

Bu olaylardan sonra Türklere ait siyasi ve sosyal kuruluşların tamamı kapatılmış ve milliyetçi liderler ise Gence ve Tiflis'e kaçmışlardır. Bakü'de bu olaylar olurken, Bolşeviklerle Osmanlı Devleti arasında Brest-Litovsk görüşmeleri başladı. Bu görüşmeden Bolşevikler Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasını istediklerini Osmanlı Devletine iletiler. 3 Mart 1917'de Brest-Litovsk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla, Rusya 1914'ten sonra işgal ettiği tüm Anadolu topraklarını ve Batum, Kars, Ardahan sancaklarını Osmanlı Devleti'ne geri verecekti (Kurat,198,s.466). Fakat Seym Osmanlıya bırakılan bu bölgelerin Seym'e ait olduğunu idda ederek anlaşmayı tanımayacağını açıklamıştır.

10 Mart'ta Osmanlı Devleti bu bölgelerin boşaltılmasını istedi. Bu istek Seym'de şiddetli tartışmalara neden oldu ve Azerbaycan Türklerinin itirazına rağmen Seym 31 Mart'ta Osmanlı Devleti'ne Savaş ilan etti. Savaş 8 gün sürdü ve Osmanlı Ordusu Batum ve Kars'a girince Seym'in direnci kırılmıştır. Daha önce reddettiği şartları kabul eden Seym, 22 Nisan 1918'de Gürcü ve Azerbaycan Türk temsilcilerin kararıyla Rusya'dan ayrı bağımsız "Mavera-i Kafkas Cumhuriyetinin" kurulduğunu ilan etmiştir. Bolşevik Rusya ise böyle bir devleti tanımayacağını açıklamıştır. Yeni Kurulan Mavera-i Kafkas Cumhuriyeti hükümetini kurma görevi Gürcü Chenkeli'ye verildi. Chenkeli 13 bakanlıktan oluşan hükümetini kurdu. Fakat Osmanlı ordusunun Ermenistan ve Gürcistan'a saldırılarının devam edince, Almanya Gürcistan'a himayedarlık yapmıştır ve Gürcülerin bağımsız devlet kurarak barış görüşmelerine katılmalarının daha avantajlı olacağını ileri sürmüşlerdir. Bunun sonucunda 26 Mayıs'ta Gürcistan Seym'den ayrılarak, bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti kurduğunu açıklamıştır (Carr, 1989: 313). Bunun hemen ardından Azerbaycan ve Ermenistan da kendi bağımsız cumhuriyetlerini kurduklarını açıklamışlardır ve böylece Seym 26 Mayıs 1918'de artık tarihe karışmıştır.

2.5.2.Mart Katliamı

1918 yılı başlarından itibaren Bakü Sovyeti ve özellikle Bolşevikler ile Azerbaycanlılar arasındaki ilişkiler günden güne gerginleşmiştir. Bolşeviklerin amacının Azerbaycan toplumunun tüm güçlerini ortadan kaldırmak olduğunu belirtmek gerekir, çünkü Azerbaycanlılar daha fazla hürriyet peşindeyken Rusya'ya bağlı kalmak istememişlerdir.

Bolşevikler Bakü'de tüm iktidarı ele geçirmek amacıyla Azerbaycanlıları yıldırma ve kışkırtma için her fırsatı kullanıyor, onları karşı devrimci olmakla suçluyordu. Örneğin, yerli Müslümanlara karşı düşmanca duyguları pekiştirmek için bazı Rus askerinin öldüğü Semkir (Samhor) olayını abartmışlardır(İmanov,2003,s. 80).

Azerbaycan Süvari Alayı Kumandanı General Talışinski 1918 Şubat ayı başlarında Bakü'ye geldiği zaman Bakü Sovyeti tarafından hapsedilmiştir. Bunun üzerine Azerbaycanlılar bu gelişmeye tepki göstermişlerdir. Ancak Sovyet'in iyi silahlanmış Kızıl Ordu'su ve muhafızlarının yanı sıra Hazar donanmasına karşı koyacak güçleri olmamıştır. Azerbaycan alayından bazı askerler ve subaylar Bakü'den ayrılmak üzere "Evelina" gemisine bindiklerinde Sovyet güçleri onların silahlarını alıkoymuş ve bu girişim tarihte "Mart Katliamı" olarak anılan olaylara neden olmuştur(Abbaslı,2001, s.67).

Yerli Kızıl Ordu'nun bir süvari alayına karşı bilinmeyen kişiler tarafından açılan ateş sonucu Bolşevikler, Bakü Sovyeti güçlerini kullanarak, hatta Müslümanların yaşadıkları mahallelere topçu ateşi açarak geniş çaplı kanlı hareketlere başlamışlardır. Sindirme harekâtına girişmek için Bolşevikler bir kıvılcım beklemiştir. Burada önemli olan Taşnakların da o sırada şehirde cepheye girmeyi bekleyen binlerce Ermeni askerinin Bolşeviklere tam destek vererek Azerbaycanlıların katledilmesinde belirleyici rol oynaması olmuştur. Sonuçta, bu hareket aralarında kadın, çocuk, yaşlı olmak üzere 10 binden fazla Azerbaycanlı sivil halkın katliamına dönüşmüştür(İmanov,2003,s. 87).

Dört gün (18-22 Mart 1918) devam eden bu katliamda binlerce insanın yanında Azerbaycanlıların maddi kültür varlıkları da yok edilmeye çalışılmıştır. Tağıyev tiyatrosu ve İsmailiye gibi birçok mimarlık abidesi olan binalar yakılmış, Kaspi ve Açık Söz gibi gazetelerin matbaası ve büroları dağıtılmış, Teze Pir mescidine zarar verilmiş, binlerce Müslüman evi yağmaya uğramıştır. Azerbaycan'ın önde gelen liderleri gözaltına alınmıştır(İmanov,2003,s.8).

Olay sonrasında herhangi bir Azerbaycanlı örgüt ayakta kalmamış, Müsavat Partisi teşkilatları ve Müslüman Toplum Örgütleri Komitesi yok edilmiştir. Sonuçta, Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş ve bir diktatörlük kurmuşlardır. Mart katliamından sonra Azerbaycanlıların tam bağımsızlık tezini ileri sürmekten başka çareleri kalmamıştı. Bu olay, Azerbaycanlıların zihinlerinde bir kırılma noktasına dönüşmüştür

2.5.3.Kültürel Muhtariyet Meselesi

19. yüzyılın birinci yarısında meydana gelen Rus işgali sonrası Azerbaycan topraklarının bir kısmı Rusya tarafından işgal edilirken diğer kısmı Kaçarlar İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun sömürge politikasını en ağır şekilde üzerinde hisseden Azerbaycan toplumu ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan geri kalmışlığın her türlü olumsuzluğunu yaşamıştır(Asker,2015, s. 516).

Rus İmparatorluk yönetimi bölge halklarını bünyesine katmanın zorluklarını hissedince 'yabancılaştırma' taktiği ile hareket etmiştir. Paradoksal ve farklı bir mantık konseptine sahip Rus yayılcılık stratejisi, işgal ettikleri bölgelerdeki halkları Rus tebaasına almakla birlikte onları her zaman yabancı bir topluluk olarak görmeyi tercih etmiştir.(Asker,2013, s. 248).

Çarlık yönetimi bölgede modern eğitimi yaygınlaştırmaya çalışmakla beraber eski usulde eğitim yapan mektep, medrese ve mollahanelerin faaliyetlerini sürdürmesine de izin vermiştir. Bu durum, Azerbaycan'da geleneksel eğitim kurumları ile modern eğitim kurumlarının bir arada varlığını devam ettirmesine yol açmıştır. İlk zamanlarda Müslüman halkın Ruslaştırma aracı olarak gördüğü için pek rağbet göstermediği yeni tip okullara devam eden sınırlı sayıdaki Müslüman öğrencilerin bir kısmı bu okulları bitirdikten sonra Petersburg ve Moskova gibi önemli Rus merkezleri ya da çeşitli Avrupa şehirlerinde eğitimlerine devam etmişlerdir. Böylece Rusça bilen, Batı medeniyetini tanıyan ve Avrupa'da yayılan özgürlükçü, halkçı ve ulusçu fikir akımlarından etkilenerek ülkelerine dönen bu Azerbaycanlı gençler, Azerbaycan'ın modern anlamdaki ilk aydınlar zümresini oluşturmuşlardır . Azerbaycan'da 19. yüzyılın ortalarından itibaren kültürel anlamda modernleşmeyi başlatan bu aydınlar grubu Azerbaycan halkının ekonomik seviyesini yükseltmek, ulusal dili canlandırmak, ulusal basın oluşturma ve geniş halk kesimlerine ulusal bilinç aşlamak amaçlarına yönelik önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır(Turan,2018, s. 432).

Azerbaycan ülkesinin ve toplumunun bölünerek Aras nehrinden kuzey kısmının Rusya'nın yönetimine dahil edilmesi yaklaşık iki yüz yıl önce başlamış, toplumsal ayrışma ile sonuçlanmıştır. Farklı devletlerin (İran ve Rusya'nın) yönetiminde bulunan Azerbaycan Türk topluluğun sosyal, dil ve kültürel bütünlüğü önemli ölçüde ihlal edilmiş, bu bütünlük mümkün olduğu kadar birbirinden ayrıştırılmaya çalışılmıştır.

Buna rağmen söz konusu durumun ortaya çıkardığı önemli hususlardan biri Kuzey Azerbaycan Türklerinin sömürge yönetiminde buldukları süreçte Rus ve Batı aydınlarının düşüncelerini benimsemek olanağına sahip olmalarıdır(Asker,2015, s. 519).

Çar rejiminin ısrarla "Türk" sözünü Kafkas Müslümanlarına yabancılaştırma çabalarına rağmen, bu kelime etnik ve dilsel kullanım hakkı kazandı. Yani Türkçülük, İrancılık ve Rusçuluğa karşı yönelmiş milli bilincin gelişimini, milli kültürün dirilişini ve siyasi idealin gerçekleşmesini amaçlayan siyasi kültürel hareket gibi ortaya çıktı. Böyle bir hareketin ortaya çıkmasına garipte olsa Rus sömürge rejimi yardım etti (Güney Azerbaycan'la karşılaştırmak mümkün).Resulzade şöyle yazıyordu: "*Rus istilasının iyiliği bu oldu ki Azerbaycanlılar kendilerini içtimai bir vücut, hususi kültür tohumlarını taşıyan bir cemiyet yani Ruslardan ayrı bir millet olduklarını hissetmeye başladılar*"(Nesibli,2001, s. 142-143).

Çarlık Rusya'sının yıkılışından sonra Azerbaycan'da ümmetçilik düşüncesi yerini ulus olma bilincine bıraktığı, milli kimliği oluşturmada Türk, Azerbaycanlı olma gibi unsurların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2.5.4.Siyasi Muhtariyet Meselesi

Rus-Japon savaşından sonra ekonomik ve siyasi problemlerle karşılaşan Çarlık Rusya yönetimi, başkent St.Petersburg'da yönetimi protesto eden işçilere yönelik sert bir müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahale nedeniyle ikinci bölümde anlatılan 1905 ihtilali gerçekleşmiştir. Söz konusu ihtilal sonrasında Rusya'da yönetim şekli değişmiş, meşrutiyet ilan edilerek Duma (yasama) Meclisi seçimleri yapılmıştır. Bu süreçte Rusya'da, azınlık olarak yaşayan Türkler, birtakım ayrıcalıklar kazanmak amacıyla meclise temsilci yollama imkanı elde etmişlerdir.

1905 yılından sonra Azerbaycan'da milli diriliş başlamıştır. Siyasal hayatın kademeli olarak liberalleşmesi ile toplum bilincinde çok önemli gelişmeler olmuştur. Mirza Bala Memmedzade'nin ifade ettiği gibi "*Türklük bilinci ve milliyet dönemine geçiş devri* " başlamıştır (Hacısalihoglu,2005,s.71). Kanımızın Türk olduğunu bilelim İslam imanından ayrılamayalım kıyafetimiz batılı olsun anlamında Ali Bey Hüseyinzade'nin "*Türk kanlı, İslam imanlı, Frenk kıyafetli olmalıyız*" söylemi sloganlaşmıştır(Nesibli,2001,s.142).

Lenin ve Stalin imzasıyla 1917 ihtilâlinde sonra yayınlanan Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi'nde "Rusya toplulukları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamıyla ayrı bağımsız bir devlet kurabilecekler" hükmü Azerbaycan ve Türkistan Türklerine umut ışığı yaktı. Bütün Türk illerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyasi faaliyetler hızlandı. Pek çok Türk komünisti onlara inanıyordu. Mesela dönemin önde gelen komünist Türkçülerinden olan Sultan Galiyev, Turar Rıskulov, Ekmel İkrarov, İbrahim Galimcan, Neriman Nerimanov gibi kişiler İşçi Partisi'ne kaydoldu. Onlar bağımsızlığın Bolşevizm'e bağlı olduğunu düşünürken, Mehmet Emin Resulzade ve onu takip edenler, tek kurtuluşun milli istiklâlden geçtiğini savunuyorlardı. Bu sırada Kafkasya Konfederasyonu Tiflis'te toplanmıştı. Lenin bir taraftan her milletin kendi geleceğini bizzat kendisinin belirleyeceğini söylerken, diğer yandan da Stephan Şaumyan adlı bir Ermeni komünistini Kafkasya Fevkalâde Komiserliği'ne getirdi. Amacı, Bakü petrolünün bir an önce komünist hükümetin eline geçmesini sağlamaktı.(Akifoğlu,2017, s.780-781)

1917 yılında yapılan Müslüman kongresinde , Ahmed Salihov konuşmasında Rusya'nın gelecekte parlamenter bir halk cumhuriyeti olmasını ve Müslümanların millî-medenî özerkliklerinin anayasa tarafından garanti altına alınmasını talep etti. Mehmed Emin Resulzade, Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan gibi ayrı özelliklere mâlik olan Türk kavimleri için özerklik istediklerini söyledi. Yapılan oylama sonunda Resulzade'nin federal düzen kurma görüşü çoğunlukla kabul edildi(Türkoğlu,2006).

Azerbaycan'ın muhtariyeti için emek veren Müsavat Partisi, Bolşevik ile Ermeni işbirliğinin eleştiri kaynağı olmuştur. Çünkü 1918 Mart'ında Bakü'de meydana gelen katliam olayları Azerbaycan'ın siyasi muhtariyet ve bağımsızlığına engel olma çabalarıydı. Bağımsız hareketinin öncülerinden sayılan Resulzade bu olayları muhtariyet hareketinin önüne geçmek için yapıldığını ifade etmekteydi.

Resulzade 'ye göre: "siyasi program olarak ileri sürülen Azerbaycan'ın özerkliği konusundan Bolşevikler oldukça rahatsız idiler." Bolşevik gazetesi "Bakinskii Raboçii"nin muhtariyet ve muhtariyet savunucuları konusundaki yayınları ise şöyle idi: "*Azerbaycan'ın özerkliği Türk burjuvazisinin özerkliğidir. Bu özerklik ile ne Rus burjuvazisi ne de Rus demokrasisi bağdaşabilir. Azerbaycan'ın özerkliğini isteyen Müsavatçılar onun yalnız harabe halini ellerinde bulabilirler*"(Qafarov,2008, s. 145).

Meydana gelen değişikler ile Azerbaycan'da var olan topluluklar, Müsavat Partisi çevresinde toplandı. Azerbaycan'a siyasi özerklik verilmesi konuşulmaya başlandı. Fakat zerlik fikrine karşı çıkan S.şaumyan Azerbaycan'ın self determinasyon isteğini değiştirerek, milliyetçiliği savunanların isteği gibi sundu. şaumyan aslında Kafkas halklarının self determinasyon isteklerine yönelik düşman yanında olarak, bu kavramı Rusya'ya ihanet olarak adlandırmaktaydı.

Söz konusu geçiş aşamasında 15-28 Ağustos 1905 tarihinde, Nijni Novogrod şehrinde Rusya'daki Türklerin sosyal ve ekonomik şartlarının iyileştirilmesi için *Rusya Müslümanları Kurultayları* toplanmıştır. Görüş bildirme özelliğindeki müzakereler, Türki toplulukların bir araya gelerek birlik oluşturması güçlerini birleştirmesi, ileriye yönelik sağlam temeller atılması açısından önemlidir. Bu bağlamda müzakereler doğrultusunda Türk olma bilinci ortaya çıkmış ve milli bir farkındalık yaşanmıştır.

İsmail Gaspıralı'nın nc Rusya Müslümanları Kurultayı'nda yaptığı konuşmada:

“Zaman ve mekan değişiklikleriyle adetlerimizde ve şivelerimizde değişiklik olmasına rağmen Türklerin soy-sopu bellidir. Bu farklılıklar birbirimizi anlayamayacak kadar farklılaşmıştır. Bundan sonra yapmamız gereken okullarımızda dil eğitimini yaygın hale getirilmelidir”(Hablemitoğlu,1997,s.54).Ortak dil fikri, Türkler'in milli uyanış hareketlerinin başlama sebebi olduğu söylenebilir. Bu konuşma kurultayların amacına ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Rusya Müslümanları Kurultayları ve Duma Meclisi'ne gönderilen vekiller aracılığıyla yönetimde yer almak, verilen yetkilere sahip olmak istenmiş ancak başarısız olunmuştur. Söz konusu durum; Türk aydınlarının, Rus siyaseti hakkında yeterli tecrübeye sahip olmadıklarını veya bu şekildeki bir gelişmeye karşısında gerekli hazırlıkları yapmadıklarını göstermiştir. İleride meydana gelecek Sosyalist harekete de yer alacak olan Türk aydınlarının, Sovyet Rusya'sının siyasi planları nedeniyle, siyasetten ayrılmaları tecrübe azlığı görüşünü desteklemektedir.

Siyasi arenadaki hareketleri kısıtlı olan Türk aydınları, sosyal ve kültürle ilgili çalışmalarıyla millet şuurunun oluşumuna yardımcı gayret etmişlerdir.20.yy.ın başlarına kadar Azerbaycan'da milliyetçiliğin ve mmetiliğin karıştırılması düşünüldüğünde, Türklük bilincinin canlanması çok zor gibi görünmekteydi(Süleymanov,1989,s.87).

Azerbaycan halkının üst kimliğinin Müslüman topluluğundan, millet kimliğine geçişinde; Rusya işgalinin ardından yaşanan ötekileştirmenin etkinliğini göz ardı edilmemelidir. Azerbaycan'ın tarıma en elverişli topraklarına Ermeni ve Rus nüfusun yerleştirilmesi, okullarda Rus eğitim sisteminin uygulanması, vergilerin ağırlaştırılması ve yayın yasağı vb. sosyal hayatta ağır ve istenilmeyen siyasetin yürütülmesi, Ruslara yönelik olumlu olmayan düşüncelerin oluşumuna sebep olmuştur. Ruslara karşı oluşan olumsuz tepkinin, dönemin fikri ve siyasi konjektürüne göre milletleşme sürecinin hızlanmasında önemli bir yeri vardır(Açikkaya,2010,s. 417-418).

Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesi çoğalan Rus-Ermeni nüfusu ve etkileri Türk çoğunluğunu yok sayılarak dikkate alınmamıştır. 1905 yılındaki Türk-Ermeni çatışması ise söz konusu durumun sürdürülemeyeceğini göstermiştir. Bu son olay Müslüman Türklerde ki var olan mezhebi ihtilaflara son verilerek, Rus ve Ermeni kimliği karşısında Türk kimliğinin vurgulanması için birlik olmaya başlamışlardır.

Fransız İhtilâline benzer bir şekilde Azerbaycan'ın zengin burjuvazi sınıfı yönetimde pay sahibi olmak için aydınların destekçisi oldular. Petrol değerinin artmasıyla oluşan bu zenginler, asil değillerdi. Dolayısıyla Avrupa tarzı hayat şekilleri yoktu. Bu nedenle eğitim ile modernizme merak duyuyorlardı. Burjuvazi şartlarını sağlamaya çalışan zengin insanlar, Azerbaycan tarihinin gün yüzüne çıkarılması için eğitim icraatlarına ve aydınlara destek vermişlerdir. Azerbaycan basınında yayınlanan bazı dergilere ve gazetelere Hacı Zeynel Tağıyev, Musa Nağıyev, Murtaza Muhtarov, Şemsi Asadullayev gibi ileri gelen zenginler maddi olarak yardımda bulunmuşlardır. Yerli burjuvazinin yani zenginlerin bu hareket şeklini Batı'dan gelen zengin zümrenin yaşam standartlarına özentisi etkilemiştir. Söz konusu durum, onlar-biz ayrımının milletleşme bilincinin artmasını daha da hız vermiştir. Milletleşme düşüncesi büyük bir Azerbaycan uygarlığının varlığı, ve Azerbaycan Türk kimliğini, yerli burjuvazinin Azerbaycanlı olmayan zenginler karşısında kendini aşağıda görmeyecekti.

Azerbaycan tarihinin ortaya çıkarılması bu nedenlerle arz etmeye başlamıştır. Burjuvazinin yazılı basınına destek vermesinin asıl amacının, kendisine zemin arayışında olması olabilir. Milliyetçi düşünceler ulusların ikna edilmesi, desteğinin alınması ile başarılabilceği için Tarde, milliyet fikrinin gazete ile daha rahat başarılacağını savunmuştur. "Gazete, aynı dili konuşanların *halk* halinde bir araya getirerek, aynı vicdanı verir. Gazete, bilinçsiz ve kontrolsüz şekildeki etkisi, ayrıca, satış

oranlarını, yükseltmek için okuyucularının övünç ve milli değerlerini kabartmaya, nihayetinde milli adetleri, milli övünç kaynaklarını anımsatacak sözler yazmalıdır”(Gökalp,2010,s.5).Bu dönemin liberal hareketleri olarak çıkartılmış gazete ve dergilerde aydınların ifade etmişlerdir.

Ulusal tarihleri ve kimlikleri olmayan uluslar 1905 Rus devrimi sonrasında ulusal kimlik konusu düşünmeye başlamışlardır. Bu süreçte İkinci gazetesi Azerbaycanlı ifadesini kullanırken, Keşköl gazetesi Azerbaycan Türk’ü ifadesini ileri sürmüştür. Kaspi gazetesi Reformistti ve Pantürkist düşünceleri savunuyordu Kafkasya Müslümanları tabirini getirmiştir. Şark-ı Rus gazetesi Müslümanları ilerlemesi için laik bir milliyetçiliğin olması gerektiğini savunuyordu(Shaffer,2008,s.36).

Ali Bey Hüseyinzade, *Füyûzat* gazetesinde yazdığı yazılarda, Azerbaycanlıların aslen Oğuz Türkleri olduğunu ve Osmanlı Türkleri ile aynı soydan geldiğini ifade ediyordu. Farklı tanımlamalara ihtiyaç duyulmamalıydı. Ahmet Ağaoğlu ise Türk Yurdu dergisinde, Türkçülük hakkında yazılar yazıyordu

Hüseyinzade, milliyetçi düşünceye sahip Türk milliyetçilik anlayışını Azerbaycan’da ilk temsil eden kişi olarak kabul edilir. ‘*Bize Hangi İlimler Lazımdır*’ isimli yazısında Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak fikir ve idealini(Hayat Gazetesi, No: 2, 8 Haziran 1905) ortaya atarak Türk fikir dünyasında çağ açtığı kabul edilir

Hüseyinzade, milliyetçi düşünceye sahip Türk milliyetçilik anlayışını ilk temsil eden kişi olarak kabul edilir. ‘*Bize Hangi İlimler Lazımdır*’ isimli yazısında Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak fikir ve idealini ortaya atarak Türk fikir dünyasında çağ açtığı kabul edilir ‘*Bize Hangi İlimler Lazımdır*’ isimli yazısında Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak fikir ve idealini(Hayat Gazetesi, No: 2, 8 Haziran 1905) ortaya atarak Türk fikir dünyasında çağ açtığı kabul edilir. Hüseyinzade’nin bu milliyetçilik düşüncesi Türkçü bir yaşam şekli sürdürülecek, İslam’a saygı duyulacak, Avrupa gelişmişliğinden de faydalanılacaktı (Füyûzat Gazetesi, No: 23, 1907).

Rus işgalinden önce dini kimliğine dayanarak *Müslüman* ve merkezi hanlıklarından birine *Şirvanlılar* ismini veren Azerbaycanlılara, Rusya’nın işgalinin ardından tüm Türk-Müslüman toplumları kapsayan ifade olan Tatar denilmişti. Bu şekilde isimlendirme, Moğol istilasında kabilenin ismi olan Tatar, bölgede ki Türk ve

Moğollara verilmesi sayesinde belli olmuştur. Avrupa ve İslam dünyasında kabul edilen bu isim, ilerleyen zamanlarda Rus yöneticilerince Türklerin diğer boylara ve topluluklara *Tatar* denilmesine neden olmuştur(Süleymanlı,2006,s. 96-98).

Tatar olarak adlandırmak Azerbaycan milletinin kimlik edinme sürecini olumlu etkilememiştir. Bolşeviklerin Rus Çarlık idaresini ortadan kaldırıp yeni bir yönetim şekli getirmeleri Türk-Müslüman toplulukların durumu belirsizleşmiştir (Mehmetzade,1957,s. 3-17).

2.6. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Kurulmasında Müsavat Partisi'nin Rolü

1900'lü yılların başlarında, Azerbaycan'ın kimlik şuuru olduğu söylenemez. Osmanlılardan süregelen, İran'daki Şii'ler ile Rusya'daki Batı tarzı yaşam arasında sıkışmış aydın kesimi, Rusya Müslümanları olarak adlandırılan halkı ancak Azerbaycan Demokratik (Halk) Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra "Müslüman cemaat" olarak adlandırılmaktan çıkıp, ulusal kimliğe kavuşmuş ve kavram karmaşasından kurtulmuştur.

Müsavat Partisi'nin Birinci Kurultayında (1917), "Yalnız din birliği olması medeni anlamda bir millet oluşturmaz. Dil birliği, gelenek birliği ve edebiyat Milliyeti ortaya koyan ortak belirtilerdir. Buradan yola çıkarak "bütün Türkler bir millettir" denilmiştir(Nesibli,2001,s.142).

M. E. Resulzade, yeni kurulan bu devletin, tarihten beri süregelen gelişmelerini şu şekilde açıklamıştır:

"Çağdaş Azerbaycan'ın başlangıç tarihi 19.yüzyıl başları olduğunu kabul edebiliriz. Azerbaycan ulusu zor şartlar olsa dahi, çağdaş medeniyet hedefine doğru ilerlemiştir. Pek çok feodal hanlığın istilasına uğramış olan Azerbaycan Mayıs-1918 yılında tek bir millet olduğunu gösterdi ve uluslararası arenaya Cumhuriyet olarak çıktı."(Resulzade,1991,s.82)

26 Mayıs 1918 tarihinde Transkafkasya Seymi dağılmıştır. Bu durumda 44 Azerbaycanlı delege genel durumu istişare için toplandı. Seymin dağılmasından hemen sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Azerbaycan Milli Şurası üyesi H.Hasmamedov, Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı için bilgi verdikten sonra, diğer üyeler

Nesib Bey Yusufbeyli, Akbar Ağa Şeyhüslamov, Seyidov desteklerini bildiren konuşmalar yaptı. Daha sonra Milli Şura 24 oyla (İki kişi S.G.Ganiyev ve C.Ahundov tarafsız kalmışlar) 6 maddelik Bağımsızlık Bildirgesi'ni açıklamışlardır (Yakublu,1999,s.27-35).

Bağımsızlık Bildirgesi'nin maddeleri:

1. Bugünden itibaren Azerbaycan ulusu bağımsızdır ve Güney-Doğu Transkafkasya'dan oluşan Azerbaycan ulusu tüm haklara sahiptir ve bağımsız devlettir.
2. Bağımsız Azerbaycan'ın idari yapısı Halk Cumhuriyetidir.
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti beynelminel kuruluşlarının bütün üyeleri, sınır komşuları ile iyi ilişkiler kurar ve geliştirir
4. Sınırları içinde ulusu, dini, mezhebi, sınıfı, cinsiyeti dikkate alınmadan ulusun tamamına vatandaşlık hakları ve siyasal hakları temin edilir.
5. Azerbaycan sınırları içinde bulunan tüm uluslara, rahat gelişmesi için geniş imkân sağlanır.
6. Geçici hükümet Milli Şura karşısında sorumludur. Meclis toplanıncaya kadar yönetim geçici hükümettedir(Şimşir,2011,s.411).

Mehmet Emin Resulzade, o dönemde yazdığı bir makalede Azerbaycan'ın bağımsızlığını şöyle anlatmaktadır: Bugün biz demokrasinin ilk zaferini kutluyor ve İslam dünyasında teşekkür eden ilk Türk Cumhuriyeti'nin de ilan olduğu gün olarak tarih sayfalarına geçmenin gururunu yaşıyoruz.(Yılmaz,2016, s.181-182)

Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan için çok önemli olan Bağımsızlık Bildirisini, Müslüman topluluktan milliyetçiliğe, milliyetçilikten ise ulusçuluğa giden yolda temel taşı olarak görmüştür. Resulzade'ye göre, Azerbaycan milliyetçiliği, bağımsız olmayı istemiş, bilinçli olarak tercih etmiş ve bu bağımsızlığı bir ulus-devlet olarak perçinlemek istemiştir (Çağla,2012,s.112).

İstiklalin ilanının hemen ardından Milli şura, ilk hükümeti kurma görevini milli hareketin liderlerinden Fethali Han Hoyski'ye vermişti. Bu hükümetin başlıca görevi, devletleşme sürecini tamamlamak idi. Bir diğer ifade ile yeni devlet organlarını, orduyu,

güvenlik güçlerini, gümrük işlerini vs. acil olarak organize etmek gerekiyordu. Fakat en önemlisi, ülkenin başkenti olan Bakü'yü Bolşeviklerin ve Taşnakların etkin olduğu Sovyet'in elinden kurtarmaktı. Onların iktidarına son vermek için genç cumhuriyete acil askeri yardım gerekiyordu. Çünkü ortada ne kurulu düzenli bir milli ordu, ne de bazı generalleri dışında bu orduyu kısa zamanda oluşturacak geniş bir subay kadrosu vardı. (İmanov,2003,s.91) Çarlık siyaseti gereğince Azerbaycanlılardan uzun yıllar boyunca asker alınmamış: sonuç olarak bölgede bir zamanlar meşhur olan askeri yetenek ve geleneklerini kaybetmişlerdir. Bu nedenle, Azerbaycan Hükümeti Osmanlı Devleti ile dostluk anlaşması imzalayarak dış desteği sağlayacaktı

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması siyaseten nasıl mümkün olduğu şöyle açıklanabilir; Transkafkasya birliğinden Gürcistan'ın çıkması birliğin dağılmasına neden oldu. Azerbaycan Milli Şurası Kafkasya'nın Güneydoğusunda Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan etti. Merkez geçici olarak Gence oldu.(Şimşir 2011,s.24-25)

Bu dönemde, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki durumun hem dış, hem de iç hayat yönünde çok kritik olduğu söylenebilir. Özellikle komsularla ilişkilerde iyi bir başlangıç yapılmamıştı. İlk olarak yakın komsulardan İran, Azerbaycan istiklalini ve ismini protesto etmişti. Bu yüzden, uluslararası arenada resmi ülke ismi olarak Kafkas Azerbaycan'ı kullanılmaya başlamıştır. İkinci olay ise 21 Temmuz 1918' de Almanların kışkırtması ile Gürcüler, sınırdaki küçük kasaba olan Karayazıdan buranın kendilerine ait olduğunu ileri sürerek, Azerbaycan askerlerinin çıkarılmasını talep etmişlerdir. Uzlaşma sonucunda sınır çatışması önlenebilmişti(İmanov,2003, s.107).

Resulzade 'ye göre Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti esas olarak üç temel ilke üzerine kurulmuştur: Ulusal egemenlik, özgürlük ve eşitlik. Resulzade'nin düşünme tarzında bu üç ilke batı demokrasisinin mirasını özetlemiştir. Resulzade bağımsız Azerbaycan'ın kurucusu olarak Azerbaycan'da da bu üç ilkenin sentezini oluşturmaya çalışmıştır. Azerbaycan milliyetçileri esasen batı zihniyetliydi. Ulus–devletlerinin yapısının belirgin şekilde batı demokrasilerinden esinlenmesinin nedeni de buydu. Halkın ulusal bilincinin yükselişi modern bir devlet kurma girişimlerini kolaylaştırmıştır. Azerbaycan bağımsızlık bildirisi ve Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycanlı temsilcilerin talepleri bu bakımdan kritik bir öneme sahiptir. Bağımsızlık bildirisi bağımsızlık döneminin başlangıcını işaretliyor. Paris'teki talepler ise bağımsızlığın ileri bir döneminde uluslararası toplum tarafından tanınma için gösterilen

çabaları ifade ediyordu. Ancak, her iki belge de Azerbaycan'ı siyasal olarak bağımsız ve egemen ulus devletlerin oluşturduğu çağdaş dünya içindeki yerine oturtmayı hedeflemiştir(Çağla,2012,s.118).

Müsavat Partisi'nin Azerbaycan sınırlarından dışarıya açılması 1920'den Parti lideri M.E. Resulzade'nin Azerbaycan'ı terk etmesinden önce gerçekleşmiştir Rusya ve Ukrayna'daki Azerbaycanlı öğrenciler ayrıca İran, Türkistan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar 1917'den sonra Müsavat'ın yanında yer almaya başlamışlardır.1920 muhaceretinden sonra de pek çok bölgede cemiyetler kurulmuş, fakat dağınık teşkilatları bir araya toplamak mümkün olmamıştır.

Müsavat Partisi'nin ideolojisi milliyetçiliğin, liberalizmin, İslamcılığın ve Türkçülüğün bir sentezi olarak görülebilir. Ancak, kurulduğu tarihten itibaren çeşitli fikirlerin ve ideolojilerin etkisinde kalmış olsa da, Müsavat Partisi milliyetçi bir karaktere sahip olmuştur. Müsavat kelimesi, eşitlik, denklik anlamlarına gelir. Adından da anlaşılacağı üzere Müsavat, Azerbaycan Türklerinin ve Çarlık egemenliğinde yaşayan diğer halkların, Ruslarla aynı haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur.

Müsavat Partisi kuruluncaya kadar, Azerbaycan'da çeşitli siyasi teşkilatlar var olmuştur ama hiçbiri Azerbaycan'ın özgürlüğünü ve bağımsızlığını gerçekleştirme isteği duymamıştır. Müsavat Partisi, Azerbaycan siyasi tarihinde kurulan siyasi partiler ve örgütler arasında yalnızca en uzun ömürlüsü olmakla kalmamış, aynı zamanda gerek teşkilatlanma gerekse kitle desteği sağlama noktasında kendisinden önce kurulan başta Himmet Partisi ve Difai örgütü başta olmak üzere diğer siyasi teşkilatlardan daha fazla etkili olmuştur. Dolayısıyla bu partinin kurulması hem Azerbaycan siyasi tarihi açısından hem de Azerbaycan'daki Türk milliyetçiliği açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilir.

Müsavat Partisi'nin önde gelen isimlerinden Mirza Bala Mehmetzade'ye göre Müsavat'ın milliyetçiliği; mistik veya suni bir milliyetçilik değil, kültürel ve toplumsal bir milliyetçiliktir. Müsavat, dönemin siyasi havası ve hâkim zihniyetin sonucunda ‘‘İslam milliyetçiliği’’ ekseninde ortaya çıkmış, daha sonra Türk milliyetçiliğine evrilmiştir(Mehmetzade, 1991, s.55)

Partinin ilk programında, özellikle Müslüman vurgusunun yapılmasında, Müsavat Partisi'nin kurulduğu tarihte Trablusgarp ve Balkan savaşlarının meydana

gelmesinin rolü vardır. Müsavat Partisi, bu savaşlardan dolayı yayınladığı bir bildirmede Osmanlı yanlısı bir tutum sergilemiştir(Baykara, 1975, s.203-204)

İslam vurgusunun yapılmasının bir diğer nedeni ise, Çarlık Rusya'ya karşı verilecek bağımsızlık mücadelesinde Müslüman devletlerden yardım alınmak istenmiş olmasıdır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan dolayı, Türk milliyetçiliğine dayalı bir program hazırlamak, ihtiyaç duyulan desteği sağlamayacağı düşünülmüştür. Nitekim partinin ilk programı diplomatik bir siyaset doğrultusunda hazırlanmış ve daha geniş bir kesime hitap edilmek istenmiştir. Partinin hazırlanan ilk programı göz önüne alındığında, Türk milliyetçiliği ve İslam sentezine dayalı bir birliktelik kurma fikrinin ön plana çıktığı görülmüştür.

Müsavat Partisi kısa sürede beklenmedik bir şekilde yayılmış ve gelişmiştir. Hüseyin Baykara'ya göre bu yayılmanın nedeni; Azerbaycan toplumunda olgunlaşmış siyasi bir platformun ortaya çıkmasını gerektirecek ekonomik ve sosyal ortamın oluşmuş olmasıdır. Böyle bir ortamda Müsavat Partisi'nin kurulması, bu olgunlaşmaya bir cevap vermiş ve aydınlar topluluğunun kendi etrafında toplanmasını sağlamıştır(Baykara,1975,s.204).

Ayrıca Ermeni rekabetinden huzursuz olan esnaf, sosyal statüsünün toplumda daha iyi olmasını isteyen han, bey ve ağalar da Müsavat'ı desteklemiştir(Zenkovsky2000,s.176).

Birçok aydın yeni kurulan Müsavat Partisi bünyesinde aktif siyasete girmiştir. Resulzade 1913 yılında Bakü'ye döndüğünde partinin başına geçmiş, İstanbul'da kaldığı sıralarda tanışmış olduğu Ziya Gökalp'in etkisinde kalmış ve Bakü'ye döndüğü sırada bu fikirlerin etkisiyle parti programını yeniden hazırlamıştır. Resulzade bu dönemde millet ve ümmet kavramlarının farkını anlatmaya çalışmıştır.

Nitekim Müsavat Partisi'nin 1917 yılında gerçekleşen Birinci Kongresinde milliyetçilik ve Türkçülükle ilgili şunlar belirtilmiştir:

“Yalnız din birliği, muasır mana ile bir millet teşkil edemez. Milliyeti teşhis eden müşterek alametlerden başlıca dil, âdet ve edebiyattır. Bu noktayı nazardan bütün Türkler bir millettir... Tabi devletin milli olduğu, milliyetin de yalnız dinle değil, başlıca dil üzerine müstenit, harsen teessüs eylediği kanaatiyle biz, bugünkü haliyle dağınık

bulunan geniş Türk dünyasının bir gün gelip de müttehit ve müttefik bir Türk âlemi teşkil edeceğine inanıyoruz. '(Baykara,1975,s.205)

Bu amaç Müsavat Partisi'nin yeni programı haline gelmiştir. Bu hazırlanan programla birlikte Müsavat İslamcı bir çizgiden milliyetçi bir çizgiye kaymıştır. Nitekim Resulzade de Müsavat'ın programını milliyetçi ve özgürlükçü bulmuş ve böyle tanımlamıştır(Resulzade,1990,s.65).

Müsavat'ın bu çizgiye kaymasında Resulzade'nin büyük etkisi vardır. Hazırlanan programda amaca gidilecek yolda başvurulacak mücadele yöntemlerine değinilmemiş ama partinin üzerinde duracağı ideoloji açık bir şekilde belirtilmiştir. Müsavat bu programla birlikte İslamcı fikir ve hedeflerden uzaklaşarak, modern bir milliyetçi teşkilat olduğunu göstermiştir.

Bu döneme kadar ortaya çıkan milliyetçi kişi ve kuruluşlar bu doğrultuda mücadele etmiş olsa da, kendileri "Müslüman milleti" olarak tanımlamışlardır. Müsavat Partisi'nin ideolojisini yayan Açık Söz adlı gazete ilk defa Müslüman ve Tatar yerine Türk sözcüğünü kullanmıştır. Böylelikle halka "Sen Türksün!" Çarlık rejimine ise "Biz Türküz!" mesajı verilmiştir. Bu durum, Azerbaycan'daki Türk milliyetçilerinin, kendilerini bir millet olarak görmeye ve tanımlamaya başladığını göstermiştir(Mehmetzade,1957,s.46).Ayrıca, Müsavatçılar açık bir şekilde Türk ırkını ve milli idealini dinin üzerinde tutmuşlardır(Zenkovsky,2000,s.158).

Müsavat Partisi, milliyetçi kişi ve kuruluşları kendi etrafında toplamaya çalışmış ve bunda oldukça başarılı olmuştur. Parti faaliyetlerini artırarak bir taraftan kitle desteğini canlı tutmak istemiş diğer taraftan siyasallaşma çabalarını geniş halk kesimlerine yaymıştır. İttifak-ı Müslimin lideri Topçubaşı ve zamanında Rus liberallerle hareket eden ve daha sonra milliyetçi bir çizgiye geçen demokrat grubu da Müsavat etrafında birleşmiştir(Mehmetzade,1991,s.61).

1917 Devrimi öncesi Nesib Yusufbeyli önderliğinde Gence'de Türk Adem-i Merkeziyet Partisi kurulmuştur. Milliyetçi bir çizgide olan bu parti Müsavat Partisi ile fikirsel açıdan örtüşüyordu. Türk Adem-i Merkeziyet Partisi ve Müsavat Partisi arasındaki fark, Müsavat'ın daha halkçı bir çizgide olmasıydı. Ama bu fark iki partinin birleşmesine engel teşkil etmemiştir(Mehmetzade,1991,s.48).

Azerbaycan'daki milliyetçi teşkilatların belirli bir politik amaç doğrultusunda ortak karar almaları ve birleşmeleri ulus devlete dayalı bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, Difai örgütün önde gelen isimleri de bu partiye katılmıştır. Böylelikle Müsavat, Azerbaycan'da en geniş tabanlı siyasi teşkilat olmuştur. Müsavat Partisi'nin ulus devlet inşasına giden süreçte böyle ciddi bir destek toplaması, Azerbaycan toplumunda geniş kitleleri kendi amacı doğrultusunda kullanmasını kolaylaştırmıştır.

Müsavat Partisi 1911-1917 yılları arasında gizli faaliyetler yürütmüş, Rusya'da meydana gelen 1917 Ekim Devrimi'nden sonra açık faaliyetlere başlamıştır. Müsavat'ın bu tarihten önceki çalışmaları daha çok kültürel ve milliyetçi bir potansiyel oluşturmak amacı taşımıştır(Yagublu,1999,s.23).Bu tarihten sonra, var olan milliyetçi potansiyel aktif bir şekilde politik sahaya inmiş ve bu doğrultuda faaliyet göstermiştir.

Müsavat Partisi'nin 1917 Ekim ayında Bakü'de gerçekleştirdiği Birinci Kongresinde alınan kararlar şöyledir;

1. *‘Rusya Devletinin şekli idaresi milli-mahalli muhtariyetler esası üzerine kurulu koşma (federatif) halk cumhuriyetinden ibaret olmalıdır.*
2. *Hürriyeti kelim, matbuat, vicdan, içtimaat, teşkilat ve tatil gibi siyasi hürriyetlerle beraber, muhtariyetlerdeki hükümet şeklinin koşma halk cumhuriyetlerinden ibaret olması, işçi kanununun bütün muhtariyetlerde, bir nevre tatbiki ve toprak meselesinin esasen keyfiyetli hal şekilde hal ve islahı gibi demokratik esaslar, Rusya koşma halk cumhuriyetinin kanuni esasisine dâhil olup devletçe tahtı temine alınmalıdır.*
3. *Muayyen mahalle malik olan (yani Rusya memleketinin muayyen bir kütasında ekseriyetle yaşamakta olan) her millete muhtariyet hakkı verilmelidir. Fırkaca Azerbaycan, Türkistan, Kırgızistan, Başkırdistan gibi Türk ülkeleri, mahalli muhtariyet almalıdırlar. Edil boyu ile Kırım Tatarları ve Rusya'da yaşayan Türk kavimlerine, mahalli mümkün olmazsa, milli muhtariyet verilmelidir.*
4. *Muayyen mahalle malik olmayan milletlere, milli-medeni muhtariyet verilmelidir.*
5. *Muhtariyetlerin hududunu tayin etmek, dâhili kanuni esasilerini tertip eylemek meseleleri gerek mahalli, gerek milli muhtariyetlerin kendi meclisi müesseselerinde hallolunmalıdır.*

6. Cumhuriyet heyetine dâhil olan muhtariyetler, öz aralarında müşterek gördükleri maksat ve talepler üzerinde akdi ittifak edebilmelidirler.
7. Cümle muhtariyetli eyaletler, merkezi hükümetle ancak vatan müdafaası, meskûkât gümrük ve harici siyaset, demir yolu, posta, telgraf ve v.s. bu gibi umumi işlerle merbut olmalıdır.
8. Muhtariyetli eyaletler, idari, mali, teşrii, medeni ve adli gibi dâhili meselelerde müstakil olmalıdır.
9. Rusya cumhuriyetinin umumi işlerini idare etmek için bütün muhtariyetlerin temsilcilerinden ibaret bir kongre teşkil olunmalıdır.
10. Her bir muhtariyetin merkezinde, kanun koymak vazifesiyle muvazzaf bir meclisi mebusan ve koyulacak kanunları icra etmekle muvazzaf bir Şurayı Vükela (heyeti nazzar) teşekkül etmelidir.
11. Her bir muhtariyetli eyalet, mahalli işlerinde geniş imtiyazlara malik vilayet, kaza ve nahiyelere bölünmelidir''(Mehmetzade,1999,s.52-53).

Kongrede alınan kararlar ele alındığında Müsavat Partisi'nin asıl amacının; Çarlık egemenliği altındaki Azerbaycan'da, belirli bir toprak parçasına dayanan ve milli sınırları olan federatif bir yapı kurmak istediği açık bir biçimde görülmüştür. Azerbaycan'da ulus- devlet inşasına giden yolun, zamanla ve aşamalı bir şekilde olacağı düşünülmüş, bundan dolayı önce federalist bir yapı istenmiştir. Bunun gerçekleşmesi içinde Müsavat Partisi kurulmuş, ortak bir stratejiyle ve temsili iradeye dayanan bir parti programı hazırlanmıştır. Partinin aldığı kararların bu doğrultuda gerçekleştiği görülmüştür. Bunun dışında siyasi, ekonomik ve toplumsal her türlü özgürlüğün anayasa tarafından garanti altına alınması gerektiği de savunulmuştur. Müsavat milliyetçi bir eksene kaymış olsa da, Çarlık rejimi altında benzer kaderi paylaşan diğer Müslüman milletler içinde her türlü yardımın sağlanacağı belirtilmiştir(Karakurt,2018,106).

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'nın içinde bulunduğu siyasi durumdan ve Azerbaycan'daki otorite boşluğundan faydalanan Müsavat Partisi öncülüğündeki Azerbaycan milli hareketi AHC'yi ilan etmiştir. Böylece devletin kurucu partisi ünvanını almıştır.

AHC'nin kurulmasından sonra Müsavat Partisi oldukça etkili olmuş ve kısa sürede önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Müsavat Partisi'nin 1919 yılının ilk

aylarında gerekleŒen İkinci Kurultayı programına göre Müsavat: zgrlki, milliyetçi, bağımsızlıkçı, halkçı ve cumhuriyetidir.(Mehmetzade,1991,s.54)

Sonuç olarak, Azerbaycan'daki Türk milliyetçiliğinin siyasi bir nitelik kazanmasından, bağımsız bir ulus-devlet inŒa etme ve onu korumaya kadar devam eden süreçte Müsavat Partisi'nin etkileri grlmŒtr. Müsavat hem arlık hem de Sovyet rejimleriyle mücadele etmiŒtir. Müsavat Partisi özellikle bağımsızlık kazanıldıktan sonra Azerbaycan'da etkili bir hareket olmuŒ ve birçok ülkede ulus devlet kurmak isteyen milliyetçi hareketlere örnek olmuŒtur. Müsavat Partisi'ni, Azerbaycan'daki Türk milliyetçiliğinin en büyük ve en etkili siyasi teŒkilatı olarak ele almak yanlıŒ bir değerlendirme olmayacaktır(Karakurt,2018,s.106).

SONUÇ

Ulus devlet 1648 yılında Westphalia Barış Antlaşmasının imzalanması sonucu ortaya çıkmıştır. Ulus devlet kavramı ulus olma bilincini oluşturmuş, tek bir yönetim altında birlik olma ihtiyacı doğurmuştur. Ulus devlet 1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali uluslaşma şuurunun oluşumunda etkili olmuştur. Siyasal birlik olma düşüncesi toplumda hızla yayılmıştır. Ulus olma isteğinin benimsenmesi için Avrupa merkezli olan ve yayılan ulus-devlet öncelikle Avrupa’da yayılmaya başlamıştır.

19.yy’ın sonu ve 20. yy. başları Azerbaycan ve Rusya Müslümanlar için önemli tarihlerdir. Bu dönemde Rusya ve Japonya arasındaki savaş, ve Rusya’nın yenilmesi Rusya’da isyanlara neden olmuştur. Bu vaziyet 1905 ihtilalinin alt yapısını oluşturmuştur. Durumdan faydalanan Rusya’da ki Müslüman Türkler “Rusya Müslümanları Kongreleri” yapmışlar ve Duma meclisine seçilmişlerdir. Azerbaycanlıların Çarlık Rusya idaresinde olması, yaşanan zorluklar ve çarlığın zayıflaması siyasal dönüşümünün hızlanmasına neden olmuştur. Azerbaycan’da ise yaşanan mezhep çatışmalarına ve ümmet anlayışına son vermek için dönemin burjuvazisi sınıfı aydınlara destek olmuşlardır. Ümmetçilikten millet olmaya geçişi sağlamak için ulus olma şuuruna dayalı bir bağımsız bir yönetim şekline ihtiyaç duyulmuştur.

Çarlık Rusya’sında 20 yüzyıl başlarında milli mücadele hareketlerinin artması ve yönetimin Çarlıkta parti ve teşkilatmalarına izin verilmemesiyle Azerbaycan’da ilk olarak kültürel ve siyasi muhtariyet isteyen partiler ortaya çıkmaya başladı. Fakat Azerbaycan önceden sol görüşü savunan partiler ülkenin istikbali hakkında belirli bir programlarının olmaması ve yönetimin de alevlendirdiği Ermeni saldırıları, kısa bir zaman zarfında, Azerbaycanda var olan milliyetçi görüşü savunan partilerin öne çıkmalarına sebep oldu. Bu tür partilerinden olan Difai Partisi uygulanan baskılara daha fazla dayanamayarak çalışmalarını bitirdi. 1911 yılında kurulan Müsavat (Eşitlik) Partisi güçlü kadrosu ile ülke genelinde bağımsızlık hareketlerine yön verdi.

Azerbaycanlıların Çarlık Rusya idaresinde olması, yaşanan zorluklar ve çarlığın zayıflaması siyasal dönüşümünün hızlanmasına neden olmuştur. Azerbaycan’da ise yaşanan mezhep çatışmalarına ve ümmet anlayışına son vermek için dönemin burjuvazisi sınıfı aydınlara destek olmuşlardır. Ümmetçilikten millet olmaya geçişi sağlamak için ulus olma şuuruna dayalı bir bağımsız bir yönetim şekline ihtiyaç

duyulmuştur. Rusya İmparatorluğundaki 1917 Şubat Devrimi'nden Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanına kadar geçen yol sıkıntılarla dolu olmuştur. Bu devirle gelen demokratik kazanımlara karşın söz konusu dönem aşırılıkları ve katliamları da kendi içinde barındıran askeri demokrasi olarak nitelenebilir. Milletler bu tür demokrasinin nimetlerinden faydalanmak için örgütlenmeye çalışmışlardır. Azerbaycanlılar da diğer milletler gibi, önce özerklik isteklerini dile getirmiş ve sonraki olayların gelişimi sonucunda kendi hükümetlerini kurmayı ve bağımsız yaşamayı tercih etmişlerdir.

1918-1920 tarihleri Azerbaycan siyasi tarihi ve bağımsızlığı açısından önemlidir. Bu dönemde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan bağımsızlığa attığı ilk adım olmuştur. Müsavat Partisinin çabalarıyla ümmetçilik zihniyetinden millet olmaya zihniyetine geçilmiştir. Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşları gerek Azerbaycan'da gerekse yurtdışında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Günümüzde ki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yapı taşı olan AHC Türklerin ayrı bir millet olduğu bilincinin yayılmaya başladığı bağımsız bir yönetiminin olması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

Azerbaycan'da başlayan ve cedidçilik hareketi olarak adlandırılan Türk milleti olma şuurunun geniş kitlelere yayılmasında, Mehmet Emin Resulzade, Ali Merdan Topçubaşı gibi aydınların siyaset, eğitim, sanat, ekonomi gibi alanlarda yürüttükleri çalışmaların da etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Müsavat Partisi Rusya Müslümanlarını bir araya toplama, bilinçlendirme ile başlayan çalışmalarına Türkçülük ve ulusçuluk çalışmaları olarak devam etmiştir. Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991'de bağımsız devlet haline gelene kadar geçirdiği aşamalar, çektiği sıkıntılar, Müsavat Partisi ve Mehmet Emin Resulzade ile özdeşir.

Azerbaycan'daki milletlerin temsil edildiği bir yasama organı kurulmasına ağırlık verilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti kısa sürede ülkedeki azınlıkların katılımıyla yasama organı kurulmuştur. Azerbaycanlıların desteklediği Müsavat Partisi sadece Azerbaycanlılardan değil, diğer yabancıların da oyunu almıştır.

Millet olma bilincinin toplumda yayılarak desteklenmesinde önemli ölçüde vazifeyi, Azerbaycan burjuvazisi çıkardığı gazetelerle üstlenmiştir. 1905 İhtilaline değin pek fazla gazeteyle faaliyet gösteremeyen Azerbaycanlılar, Bolşevik İhtilali sonrasında meydana gelen rahatlığı değerlendirerek daha fazla gazete çıkarmışlardır. Çeşitli

sebeplerden ötürü, kapatılan sansürlenmiş gazeteler isimlerini değiştirerek tekrar yayınlanarak halkın milliyetçilik duygularını kabartarak millet olmanın gerekliliğini anlatmıştır. Halkı bilgilendirme, Türkçe'nin yaygınlaşmasında önderlik eden gazeteler, bununla birlikte halkın ekonomik yönden de gelişmelerine yardımcı olmuştur. Çarlık Rus yönetimin şiddet ve baskıya rağmen bağımsızlık hareketlerine devam etmişlerdir. 1918 tarihinde Azerbaycan Halk (Demokratik) Cumhuriyeti'ni 28 Nisan 1920 'de Bolşevik Kızıl Ordunun Azerbaycan'ı işgal etmesiyle bağımsızlık kaybedilmiştir.

Müsavat Partisi, Azerbaycan'ın bağımsızlığı konusunun diğer ülkelere de kabullenilmesi için bir "dış taktik tezi" de oluşturmuştur. Bu teze göre, "Rusya'nın savaş arzusunda olduğu, barışın düşmanı olduğu, değişik milletler ve topluluklar arasında anlaşamadıkları hususları tahrik ve tahriş ederek savaşa hazırlık yaptığı tezi uluslararası arenada yayılmalı" idi. İkincisi, Azerbaycan'ın bağımsızlık isteği uluslararası arenada daha etkili şekilde anlatılmalı idi. Bunun, bunun için de özellikle İran ve Türkiye'de propaganda çalışmaları yoğunlaştırılmalı idi. Yurtdışı bütün temaslarda ve yapılacak propagandalarda, Kafkasya Birliği ve Kafkasya Konfederasyonu'nun bağımsızlık açısından önemi vurgulanmalıydı.

Müsavat Partisi, Azerbaycan'ın bağımsız devlet olabileceğini gizliden ve açıktan yaptığı çalışmalarla gözler önüne sermiştir. Milliyetçilik şuurunun gelişmesi ve oturması için çıkarılan yayınlar günümüzde de ortaya çıkarılmaya ve araştırılmaya devam edilmektedir. Karşılaşılan zorluklar ve imkansızlıkların bağımsızlık isteğine mani olmadığını Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşları yıllar öncesinden bize göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, N. (2001).Azerbaycan Özgürlük Mücadelesi. İstanbul: Balina Yayınları
- Acar, K. (2008). “1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi”. Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 13 (24),80.
- Açikkaya, S. (2010). “ Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 1(28), 417-418.
- Ağaoğulları,M.A(1989). Fransız Devrimi'nde Birey-Devlet İlişkisi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 44(3), 196.
- Akça, G. (2005). “Postmodernite ve Ulus Devlet”. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (2), 234.
- Akgüller, H.(2019). “XX. Yüzyıl Başlarında Kafkas Halklarının Siyasi Mücadelesi Kapsamında Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti” Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akınay, O. ve Derya Kömürcü (2000).“Küreselleşme Serüveni”. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31.
- Akıncı, A.(2012). “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,(34),64
- Akifoğlu, V.(2017). “Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)” Ankara Üniversitesi Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 57(2), 780-781.
- Aktürk, Ş. (2006). “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler” Doğu Batı Dergisi, Sayı.38, 24
- Anderson,B.(1995), Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri. Çev: İskender Savaşır,İstanbul: Metis Yayınları
- Arı, T. (2004). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F.(2014). Siyasi Tarih 1914-1995. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Asker, A. (2015). “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında Sosyo Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikri Temelleri (19. Yüzyılın Sonu-20. Yüzyılın Başı)” Yeni Türkiye Dergisi, 75, 516-519
- Asker, A.(2013). “Nogay Halkı: Siyasal Bölünmüşlüğün Etnik Bütünlük Üzerindeki Tahribatı”. Tehlikedeki Diller Dergisi, 2(2), 248.
- Aydınlı, H. İ. ve Veysel Ayhan (2004). “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”.Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,5 (1), 71-73.
- Bakan, S. ve Gökhan Tuncel(2012). “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi ”, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 53
- Balcı, A. (2011). “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”. Uluslararası İlişkiler, Dergisi, 7 (28),3-29.
- Balibar, E.ve Wallerstein Immanual (2000). Irk Ulus, Sınıf\Belirsiz Kimlikler. Çev.: N. Ökten, İstanbul: Metis Yayınları.
- Baykara, H. (1975). Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, İstanbul: Azerbaycan Halk Yayınları
- Bedarida, F.ve Roussellie Nicolas(1995). Milletler, Halklar ve Devletler,Çev.: B. Yediyıldız, Belleten, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilgin, M. S. (2004). “Orta Doğu’da Gelişen Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri (1938-1960)”, Der.: A. A. Beyoğlu, v.d., Milletlerarası Orta Doğu: Kaos Mu, Düzen Mi Konferansı, 9–10 Ocak 2004 Bildiriler, İstanbul: Tatav Yayınları
- Bostancı, M. N. (1998). “Etnisite, Modernizim ve Milliyetçilik” Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı.50,48
- Bozdoğan, S.,Kasaba R.(1998). Türkiye’de Modernleşmeve Ulusal Kimlik,İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Brown, C.(2002). Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today, London: Polity Press.
- Bulut,N.(2003). “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?”, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi,52(2),185.
- Carr, E. H., (1989), Sovyet Rusya Tarihi; Bolşevik Devrimi 2; 1917-1923, Çeviren: Orhan Suda, 1. Cilt, İstanbul: Metis Yayınları

- Cebeci, K.(2008). “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”. Sayıştay Dergisi, Sayı. 71, 23.
- Crone, P.(1995). Pre-Industrial Societies: New Perspectives on the Past. USA: Blackwell Publishing.
- Çağla, C.(2002). Azerbaycan’da Milliyetçilik ve Politika. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Çilingir, S. (2007). “Avrupa Kimliği ve Ulus Devlet Modeli” Akademik Fener Dergisi, (7), 44-47.
- Çuhadar, C. (2007). “Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Anlayışı”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,12 (2),126.
- Dağ, A. E.(2004). Uluslararası İlişkiler & Diplomasi Sözlüğü, İstanbul: Anka Yayınları
- Damirli M. A. (2002). “ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)” Türkler Ansiklopedisi, Cilt 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dayı,H.(2006). Milletleşmelerinin Işığında Türkler ve “Ötekiler”,İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Devlet, N. (2011). İsmail Gaspıralı. İstanbul: Başlık Yayınları
- Devlet, N. (1999). Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917). Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Devrisheva, Leyla.(2014) “Rusya’dan Türkiye’ye Göç Eden Aydınların Gözüyle Bolşevik İhtilali”, Mediterranean Journal of Humanities/Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 4(2),62
- Duman, M.Z.(2008). “Fransız Devrimi’nin Politik Sonuçları ve Tocqueville’in Devrime İlişkin Görüşleri”,Sosyoloji Dergisi,(19),110
- Durgun, Ş. (2000). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(3),14.
- Eralp, A. (1997). Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğlu,H. (1992). Atatürk ve Milliyetçilik, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erözden O. (1997). Ulus-Devlet, Ankara: Dost Kitabevi
- Ersanlı, B.B. (1996). "Türkçülük. Türkiye, de ve Azerbaycan’da (1990’lı yıllar)". Avrasya Etüdleri, 3(3),2-20

- Ersanlı, B.B.(1996). Azerbaycan'da Siyasal Bağımsızlık (1918-1920,1991-) ve Türkçülük. Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gierbernau, M.(1998). "Ulusalcılığın Siyasal Karakteri", Çev.: Nese Nur Domaniç, Türkiye Günlüğü, Sayı.50, (Mart-Nisan),65-66.
- Gökalp, E. (2007). "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme". Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 7 (1), 288-289.
- Gökalp, Z. (1972). Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Varlık Yayınları
- Gökalp, Z. (2010). Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Göze A.(2000). Siyasi Düşünceler ve Yönetimler. 9. Baskı İstanbul: Beta Yayınları
- Gözler, K.(2006). Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Yayınları.
- Güldiken, N.(2006). "Ulus, Ulus-Devlet, Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(2),158.
- Gündüz, A. "1917 Bolşevik İhtilali'nin Türk Dünyasındaki Yansımaları " Ahi Devran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi 6(1),2
- Habermas, J.(2002). Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti Çev.,Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Habermas, J.(2002). "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, Çev.: İlknur Aka, İstanbul:YKY.
- Hablemitoğlu, N.(1997). Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri.Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hacısalihoglu, F.(2005). "Azerbaycan'da Tarihçilik". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Hall, J. A. ve G. John Ikenbery(2000). Devlet, Çev.: Yeşeren Olgu Alibeygil ve Murat Sipal, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Heywood, A. (2007). Siyaset.Ankara: Liberte Yayınları.
- Hunter, J. E. (2002). Modern Japonya'nın Doğuşu. Çev.:M. Günay, Ankara: İmge Yayınları.
- İbrahimov, A. (1963). İran Komünist Partiyasınının Yaranması, Bakü: Azereşr.
- İmanov, V.(2003). Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934), Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.

- İnan, A.(1969). Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri.
- İncioğlu, N. (1994). Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma, Büşra Ersanlı vd. (Der.), Bağımsızlığın İlk Yılları. Ankara: Kültür Bakanlığı
- İpek, A.(2008). “Ulus Egemenliği ve Halk Egemenliği Karşılaştırması ve Yeni Anayasa için Halk Egemenliği Önerisi”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (20), 218.
- Karakaş, M. (2000).Türk Ulusçuluğunun İnşası. Ankara:Vadi Yayınları.
- Keykurun, N. (1964). Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları, İstanbul.
- Kırımlı, H.(2010). Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koçyiğit, R. (2006). “ 1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Yankıları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Komşu, S.(2008). “Ulus Devlet, Türk Ulus Devlet Yapısı Küreselleşme ve Türkiye”, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kösoğlu, N.(2001) “Milli Kimlik, Etnik Grup ve Mozaik Kültür”, Türkiye ve Siyaset Dergisi, (3),43.
- Kurat, A. N. (2014). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar. Ankara:TTK Yayınları
- Leca, J.(1998). Uluslar ve Milliyetçilikler Çev. Siren İdemen, İstanbul:Metis Yayınları.
- Livanelioğlu, Ö. A. (1998). “Millet ve Milliyetçilik Kavramları Üzerine”. Ankara Barosu Dergisi, Sayı. 3, 52.
- Loomba, A. (2000). Kolonyalizim Postkolonyalizm. Çev.: M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- M. Ali Resuloğlu (1991). "Müsavat Partisinin Kuruluşu", Azerbaycan Dergisi, Sayı 282 ,37.
- Mann, M.(1996), “NationStates in Europe Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying”,Mapping The Nation, Ed.: Gopal Balekrishnan, London: Versofedera

- Mecidov, C. (2008). "Azerbaycan'da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi partiler: Çok Partili Hayata Geçiş". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mehmetzade, M. B. (1991). Milli Azerbaycan Hareketi. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Mert, H. (2002). Çanakkale Savaşlarının Askeri, Siyasi ve Sosyal Sonuçları. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Meyer, M.W. (2014). Japonya Tarihi. İstanbul: İnkilap Yayınevi.
- Milliyetçilik: Milli Kimlik Sorunu ve Mimari İfadesi" 38 (1),48-49.
- Mirze, R.(ed).(1994). Musavat Partiyası Sorgu Kitabı,Bakü.
- Morin, E.(1995).Avrupa'yı Düşünmek, Çev.: Şirin Tekeli, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mustafayev, B.(2014). "Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan'da Kurulan İlk Türk Siyasi Teşekküller". (60),6.
- Nesibli, N.(İlkbahar 2001). "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu". Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, 7 (1),142-143.
- Nesibzade, N.(1990). Azerbaycan Demokratik Respublikası, Bakü:Azerneşr.
- Oran B.(2004). "Türkiye'de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama", İstanbul: Tesev Yayınları.
- Oran, B. (1977). Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği/ Kara Afrika Modeli. Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları.
- Özdemir, H. (2012). Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşme ile Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk".Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (1),46
- Özipek, B. B.(2003). "Devlet",Ed.: M. Türköne Ankara: Lotus Yayınevi.
- Pierson, C. (2000). Modern Devlet, Çev.: Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Çivi Yazıları, Berdan Matbaası.
- Quelquejay, C. L.(1986). Azerbaycan'da İslamiyet'in Durumu. Çev.: N. İçgöz, Ankara:ODTÜ Yayınları.
- Renan, E.(1939). "What is a Nation", Ed.: Alfret Zimmern, Modern Political Doctrines, London: Oxford University Press
- Renouvin, P. (2004). Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1914-1918). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Resulzade, M. E.(1991). Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Çağdaş Azerbaycan Tarihi.Bakü: Gençlik Yayınevi.

Resulzade, M.E.(1990). Azerbaycan Cumhuriyeti, (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti). İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Mehmet Emin Resulzade Yayın Merkezi.

Rızazade,H.(2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Yeni Ulus-Devlet İnşa Süreçleri ve Beluç Sorununun Geleceği”,Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Rokkan, S. (1975). Dimensions of State Formation and Nation Building, a Possible Paradigm. The Formation of National States in Western Europe (forthcoming under the sponsorship of the Committee on Comparative Politics, Social Science Research Council).

Sander, O. (2004). Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü. Ankara: İmge Kitabevi.

Santamaria, Y.(1998). Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi, Çev.: Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (1997), “Postmodern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları”, Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin Üniversitesi.

Sarıbay, Y.(1999). Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı, İstanbul: MEB Yayınları.

Sat, N.(2011). “Cumhuriyet Gazetesine Göre II.Dünya Savaşı Sürecinde Türk Basınında Japonya (1939-1945)”.Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sayar, Y. (2000).). “Türkiye’de Modernleşme ve Milliyetçilik: Milli Kimlik Sorunu ve Mimari İfadesi” Mimarlık Dergisi, 38 (1),48-49.

Schanaper, D, (2008). Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycanlı Kimliği, Çevirenler: A.G., V. Kerimov, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Schanaper, D.(1995). Yurttaşlar Cemaati \ Modern Ulus Fikrine Dair, Çev.: Özlem Okur İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Smith, A. D.(2006). The Revolution of 1917-1918”, The Cambridge History of Russia 20. Century. Vol.3, New York: Cambridge University Press

Smith,A. D.(1999).Milli Kimlik. Çev.: Bahadır Sina Ş. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sönmez, İ. B. ve Ersanlı, B.(2000). Azerbaycan'da 20.yy'ın Başında ve 1990'lı Yıllarda Siyasi Gelişmeler". Akademik Araştırmalar Dergisi, (6),254
- Sönmez, Selçuk, S.(2012). "Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler". Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (3),119.
- Sönmezoğlu, F. (2000). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, İstanbul: Der Yayınları.
- Suavi, A. (1993). Modernleşme ve Milliyetçilik, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Suny, R. G. (1990). Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf. Çev.: K. Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları.
- Süleymanlı, E. (2006). Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri. İstanbul:Ötüken Yayınları.
- Süleymanov, M. (1989). İştiklerim Okuduklarım Gördüklerim. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Sünbül T.(1990). Azerbaycan Dosyası. Ankara: Kök Yayınları.
- Swietochowski, T. (1988). Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920. Çev.: N.Mert, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şahin, K. (2009). Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Şahin, M.(2007)"Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği",Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şaylan G. (2003). Değişim, Küreselleşme ve Din Yeni İşlevi,Ankara:İmge Kitabevi
- Şen, F. Y. (2004). Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet.
- Şen, H. (2015). "XX. Yüzyıl Başlarında Abdurreşid İbrahim'in Rusya ve Japonya Faaliyetleri " Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, B. "Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları" Tarih Okulu Dergisi (TOD), 7(18), 60.
- Şimşir, B.N. (2011). Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. Ankara : Bilgi Yayınları
- Şimşir, S.(2012). Mehmet Emin Resulzade-Hayatı ve Şahsiyeti. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları
- Tetik, A.(2006). Devletler Hukuku, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

- Tilly, C.(2005). Avrupa'da Devrimler: 1492-1992 Çev.: Ö. Arıkan İstanbul: Alfa Yayınları.
- Toprak S. ve Öztürk A. (2019). "Kimlik Koruma Mücadelesi Ekseninde Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri (1905-1917)" Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi 7, (16),1085
- Türkoğlu, İ. (2002). Müslüman Kongreleri. TDV İslam Ansiklopedisi, C: XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uçak, S.(2006). "Milli Devletler, Küreselleşme ve Avrupa Birliği". Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, (6), 60.
- Uçarol, R. (2013). Siyasi Tarih (1789-2012). İstanbul: Der Yayınları.
- Uğrasız, B.(2009). "Uluslararası İlişkide İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,11(2),45.
- Uygun, O.(2003). Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayını.
- Vernadsky, G. (2009). Rusya Tarihi. Çev.: D. Mızrak ve E. Ç. Mızrak İstanbul: Selenge Yayınları.
- Watson, H. S. (1977). Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism, Colorado: Westview Press Boulder
- Yakublu,N, (1998). Müsavat Partiyası'nın Sorgu Kitabı. Bakü
- Yakublu,N.(1999). Azerbaycan Milli İstiklal Mübarizesi ve Mehmed Emin Resulzade. Bakü.
- Yalçın, D. (2012). Türkiye Tarihi 1. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yalçın, R. (2014). "Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 69 (1),197.
- Yıldırım, E.(2014). "Modernite ve Milliyetçilik: Modern Milliyetçilik Kuramları Üzerine". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 2(6), 26.
- Yılmaz, H. "I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu Bildiriler, Türkiye ve Azerbaycan Türkçülüğü'nün Şahıslar ve Devirler Bağlamında Kırılma Noktalarının Karşılaştırmalı Analizi: 90. Yılında 1. Bakü Türkoloji Kurultayı" s. 181-182.

Yılmaz, H. “I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu Bildiriler, Türkiye ve Azerbaycan Türkçülüğü'nün Şahıslar ve Devirler Bağlamında Kırılma Noktalarının Karşılaştırmalı Analizi: 90. Yılında 1. Bakü Türkoloji Kurultayı” s. 181-182.

Yurdusev, A. N. (1996). “Uluslararası İlişkiler Öncesi”. Devlet, Sistem, Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar. Der. A. Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları
Zenkovsky, S.(2000). Rusya’da Türkçülük ve İslam . Çev: A. N. Ongun, Ankara: Günce Yayınları

Gazeteler

Füyûzat,Gazetesi No: 23, 1907.

Hayat Gazetesi, No: 2, 8 Haziran 1905

Hayat Gazetesi, No: 2, 8 Haziran 1905.

İnternet Kaynakları

İsmail Türkoğlu, “Müslüman Kongreleri” TDV İslam Ansiklopedisi

<https://islamansiklopedisi.org.tr/musluman-kongreleri> (Erişim Tarihi: 16.7.2019)

Karaş, E. “ 100. Yıl Münasebetiyle Rus-Japon Savaşı ve Kırım Türkleri”,

<http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazino=58> (Erişim Tarihi:02.05.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Sümeyye Fatma Uludoğan 17.10.1988 yılında Bitlis'te doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Niğde'de tamamladıktan sonra 2010 yılında Anadolu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimine başladı. Aynı yıl Kayseri'de bulunan ES Danışmanlık'ta proje danışmanı olarak çalıştı. Lisans eğitimini tamamladıktan sonra Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Ana Bilim Dalında yüksek lisans programına başladı. Halen bu programa devam etmektedir. Sümeyye Fatma, orta derecede İngilizce bilmektedir.S35 Bilişim ve Yazılım firmasında halkla ilişkiler uzmanı olarak çalışmaktadır. Temel ilgi alanı Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkasya'dır.

